

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

VIII. évfolyam 1–2. szám

Kolozsvár

2010

ÉRDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

8. évfolyam 1–2. szám

Kolozsvár
2010

ERDÉLYI TÁRSADALOM

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke magyar tagozatának folyóirata. Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók

Horváth István, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Főszerkesztő

Horváth István

Lapszámfelelős

Kiss Dénes

Szerkesztőbizottság

Csata Zsombor, Gábor Kálmán, Kiss Dénes, Kiss Tamás, Kuczi Tibor,
Lengyel György, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Szerkesztőtanács

Bárdi Nándor, Benedek József, Csepeli György, Ladányi János,
Lőrincz D. József, Mezei Elemér, Pászka Imre, Tamás Pál

Szerkesztőségi titkár

Kiss Zita

Olvasószerkesztő

Kocsis Tünde

Korrektor

Kocsis Tünde

Borítóterv:

Módi István-Hunor

DTP:

IDEA PLUS Kft., Kolozsvár, Kolcza Mátyás Barna

A szerkesztőség postai címe

Revista „Erdélyi Társadalom”

Str. Tipografiei, 12 / 1, RO-400101 Cluj-Napoca

Telefon. +40 264 599 461, fax: +40 264 430 611

E-mail: kiss_zita@yahoo.com

A régebbi számok elérhetők a <http://www.bbteszociologia.ro> honlapon.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană

Nyomtatta az INCITATO Nyomda, Kolozsvár

A lap kiadását támogatja:

Communitas Alapítvány

Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány

ISSN: 1583-6347

Tartalom

I. TANULMÁNYOK

Péter László: „Ha kell, akkor meghalunk a pályán”. A foci, mint jelenség: a mai román labdarúgás, mint szimbólum és társadalmi rítus	9
Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár: Határon: magyar – román határtelepülések társadalmi-gazdasági stratégiái a határon átívelő kapcsolatok alakítására	29
Veres Valér: Az erdélyi magyarok nemzetről szóló reprezentációi	47
Deák Attila: Etnikai fogyasztói magatartás kolozsvári magyar egyetemisták körében	59
Kiss Dénes: Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai	71
Dániel Botond: Iskolai motivációs mintákban és tanulási stratégiák fejlettségében tapasztalható társadalmi különbségek vizsgálata kilencedikes diákoknál	89

2. RECENZIO

Batizán Emese Emőke: Recenzió	109
Sumarul studiilor	113
English Abstracts	115

ET

TANULMÁNYOK

1

Péter László

„Ha kell, akkor meghalunk a pályán”.
A foci, mint jelenség: a mai román labdarúgás, mint
szimbólum és társadalmi rítus

A tanulmány a romániai labdarúgás példáján amellet érvel, hogy a foci a mai román társadalom egyik rítusszerűen megnyilvánuló szimbóluma. A helyi tipikus szereplők, cselekvések és helyszínek bemutatása mentén a szerző azt a hipotézist fogalmazza meg, hogy a heti rendszerességgel megrendezett focimeccsek a turneri értelemben vett társadalmi drámának a részét képezik, amelyek szimbolikusan jelenítik meg az eltérő társadalmi nagycsoportok közötti küzdelmeket. A tanulmány a román szak-sajtó tartalomelemzésére épül, így logikus, hogy a fociról szóló, de jelentésében a társadalmi viszony-rendszerrel szóló ideáltipikus diskurzus szerkezetére is kitér a szerző.

Péter László – BBTE Szociológia Tanszék, Kolozsvár

BEVEZETÉS

Kétségtelen, hogy a jelenkori világban a labdarúgás – népszerűbb nevén a foci – jelentős szerepet tölt be a mindennapok világában. A legnépszerűbb sport, a „sportok királya”, ahogyan mondani szokták, a férfiak kiemelt és örökös beszédtemája, a tévécsatornák kedvence, a gyerekek vágyainak színhelye, szórakozás, örömmök és szomorúságok forrása, az egyik legjövödelmezőbb reklámhordozó – többek között. Roppant szemléletes, hogy ha a foci szót beírjuk a Google keresőbe, akkor mit találunk: a magyar labdarúgás szóra 2 520 000, a focira 7 450 000, az angol football-ra 328 000 000, a román fotbal-ra pedig 7 450 000 honlap jön le. Nem állunk sokkal rosszabbul akkor sem, ha mindezt a YouTube-on is megismétjük: a football 538 000, a soccer 381 000 videót mutat...

Nem véletlen tehát, hogy az országos és mindenféle nemzetközi bajnokságok és kupaküzdelmek, a nemzeti válogatottak közötti hivatalos és barátságos mérkőzések, az Európa- és Világ-bajnokságok óriási érdeklődést generálnak a focirajongók körében, amit a média részletesen és hosszasan le is fed. Beszédes, hogy az Olimpia mellett a kereszt-négyévente megrendezett EB és VB vonzza a televíziók számára a legnagyobb nézettséget – és természetesen bevételt, pénzt. Az

utóbbi években a nézettség és a bevételek egyaránt növekedtek.¹ Romániai ebben a viszonylatban sem kivétel.² A sztárgázsik sem elhanyagolhatók.³

A foci tehát amellet, hogy hivatásos sport, igencsak jólmenő üzlet is: a kluboknak, a médianak, a sportszergyártóknak, a játékosoknak, az impresszároknak és a fociszövetségeknek egyaránt.⁴ A foci azonban jóval több ennél: nem csupán sport, és nem csupán üzlet, hanem egy *társadalmi jelenség*, a modern társadalom egyik legfontosabb *rítusa*. Tanulmányunk empirikus: megfigyelés és a sportsajtóban megjelenő cikkek szövegelemzése alapján készült. Szerkezete a

- 1 A Japánban és Dél-Koreában megrendezett 2002-es VB tévéközvetítési jogokat a FIFA 890 millió USD-ért adta el (kivéve az USA-t, ahol külön szerződésben adták el) a Kirsch cégcsoportnak. Összehasonlításként a 2006-os VB 1660 millió svájci frankba került a tévéközvetítést felvásárló államásoknak. A 2012-es EB 1 milliárd euróba fog kerülni a tévéseknek az UEFA becslése szerint. Az európai sztár csapatok közötti kupamérkőzések a Bajnokok Ligájában és a hazai bajnokságokban óriási bevételeket hoznak a kluboknak: 2006-ban például a Deloitte jelentése szerint (amit szemléletesen Football Money League-nek hívnak) a Real Madrid 292,2 millió euró bevételből a médiaközvetítési jövedelmek összesen 91,4 millió eurót hoztak, a F. C. Barcelona maga 259,1 milliójából 94,1 milliót. De nem marad el sokkal a Juventus sem: 251,2 millióból 172 millió a médiától jött, a Manchester United 242,6 milliójából a közvetítési jogokból befolyt összeg 65,9 millió euró. A másik olasz klubhoz hasonlóan jól megy az A. C. Milannak is, hiszen 239 millióból 154,3 millió euró bevételre tett szert a médiaközvetítési jogok értékesítéséből. A Chelsea sem panaszkodhat, hogy nem nézik a meccseit, mert a 221 milliós bevételéből pontosan 76,1 milliót hozott a konyhára. Még két csapat lépte túl a 200 millió eurós átlomhatárt: a másik milánói sztár csapat, az Internazionale (206,6 millióból 130,4) illetve a Bayern München (204,7 millióból 42,8 millió eurót). A fenti csapatok összesen 1916,4 millió eurós bevételt szereztek. – mindezt azért is, mert a nézők százmilliói nézik meccseiket, különösen, ha egymással játszanak. A Canal+ Sport tévécsatorna szerint a tavalyi El Classico meccsei (amikor a Barcelona és a Real Madrid mérkőzik egymással) több mint 1,2 milliárd ember otthonába jutottak el világszerte. A www.deloitte.com és www.uefa.org nyomán.
- 2 A Liga 1 tévéközvetítésért az elkövetkező három évre az Antena 1-RDS/RCS konzorcium 102 millió eurót fizet (ÁFA-vel). Amúgy az elmúlt években a tévéközvetítés jogdíjak rohamosan nőttek: a 2004-2005-ös idényben 6 millió dollárt, a 2007-2008-as idényre pedig 8,085 dollárt fizettek. Egy sima Bajnokok Ligája szereplés is több mint tízmillió eurós bevétellel kecsegtet a részvevő csapatnak. A www.onlinesport.ro nyomán.
- 3 A France Football jelentése szerint 2007-ben a legjobban fizetett játékos az A. C. Milan csillaga, Kaka volt, aki 9 millió eurót kapott fizetésként, őt követi a F. C. Barcelona sztárja Ronaldinho, 8 520 000 euróval, aztán a Chelsea középpályása Frank Lampard és csapattársa John Terry fejenként 8 160 000 eurót kapnak évente. Ötödik a listán a F. C. Liverpool színeiben játszó Fernando Torres, aki évente 7 920 000 eurót zsebel be. A tíz legjobban fizetett európai játékos összesen évente 80 400 000 eurót keres. A két legnagyobb román sztárnak is jól megy: Chivu évente 3,5 millió eurót kap az Intertől, míg Mutu 1,5 milliót a Fiorentinától. Mindezekhez persze még egyéb összegek is jönnek, mint az image jogdíjak, a reklámszerződések, a demonstratív akciókon való részvétel díjai. Ronaldinho egy-egy jobb évben többet keres ötvenmillió eurónál... Nyilván, David Beckhamnek továbbra sem megy rosszul: ő a minden idők legjobban fizetett labdarúgója és vélhetően az is marad. A Los Angeles Galaxy évente ötvenmillió dollárt fizet neki – nem véletlen, hogy nevét világszerte legalább annyian ismerik, mint a Krisztusét... Tőlük természetesen fényévnire maradnak el a hazai bajnokság játékosainak „bérei”, azonban itt is rohamos növekedésről beszélünk: kolozsvári CFR 1907 klub legendásan jól fizet a hazai viszonyokhoz képest – itt lépték át az egymillió eurós határt, Dorsint állítólag 1 250 000 euróval jutalmazták évente. A Steaua Radoi 350 000-t míg Mihaiță Pleșan, Dayro. Moreno, Pepe Moreno és Mendoza egyenként 250 000-t kapnak, a Dinamós Zicu 400 000-t, Lobont 300 000-t kap, de nem marad el a kolozsvári CFR-es Christian Fabbiani sem a 240 000 eurós kerestével. Kolozsváron a legmagasabbak az átlagkeresetek – írják a szaklapok. A www.francefootball.fr, a www.prosport.ro és a www.onlinesport.ro nyomán.
- 4 A FIFA például a 2006-ot nettó 303 millió svájci franknak megfelelő tiszta nyereséggel zárta (a neten elérhető pénzügyi mérlege szerint). Az UEFA sem veszteséges: 32 428 000 eurós nettó nyereséggel zárta a 2006-ot (hivatalos pénzügyi jelentés). Csak a nagyságrendek kedvéért: az UEFA a BL 2005-2006-os idény BL küzdelmek közvetlen tévébevételeiből 481 785 000 eurót szerzett, a csapatoknak 437 134 000 eurót osztott ki. A www.uefa.org és www.fifa.org nyomán.

következő: a legfontosabb elméleti és módszertani kiindulópontok után a labdarúgást, mint a modern társadalom egyik szimbólumát tárgyaljuk, majd a rítusként értelmezett foci kontextusát és használt szimbólumrendszerét elemezzük.

ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI VONATKOZÁSOK, AZ ALAPKÉRDÉSEK

ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI ASPEKTUSOK

A foci a sportszociológiának (de a társadalmi kérdésekkel foglalkozó publicisztikának is) egyik kiemelt tematikáját képezi (lásd például Hadas-Karády, 1995; Winner, 2002; Colovici, 2002; Kuper, 2003; Galeano, 2003; Vracan, 2003; Foer, 2005; Goldblatt, 2006). Jelen tanulmány nem vállalkozik ennek az érdekes, de nagyon összetett és szerteágazó könyvészetnek a feltérképezésére és szintetikus összefoglalására, korábban mások ezt már személetesen megtették (lásd például Cresswell-Evans, 1999). Csupán két – a kutatás szempontjai szerint – alapon dolatra hívjuk fel a figyelmet. Egyfelől arra, hogy a labdarúgás sokkal több, mint egy egyszerű sport, másfelől pedig arra, miszerint a foci révén (is) érthetőek a mindennapi életet meghatározó kulturális normák és értékek (Hornby, 1992), a társadalmi konfliktusok és szereplőik (Kuper, 2003). A mára globálissá vált „játék” a háborút (Colovic, 2002; Vrcan, 2003), a magánéleti boldogságot és személyes életutat (Hornby, 1992), a nemzeti karaktert (Kuper, 2003), a társadalmi viszonyok történeti alakulását (Hadas-Karády, 1995), a modern férfi születését (Hadas, 2003), valamint a globalizációt (Foer, 2005) és a társadalmi erőszakot (Dunning-Murphy-Williams-Maguire, 1984) egyaránt képes szemléletesen „látatni” és magyarázni. Mindezt rituális, folyamatszerű (Turner, 1974), ismétlődő, ceremoniális jellege, „mélysége” (Geertz, 2001) révén.

A tanulmány empirikus alapja a hazai sportsajtóban folyó év⁵ január és április között megjelenő írások (cikkek, kommentárok, blogbejegyzések), valamint a fociról szóló tévéműsorokban elhangzott szövegek kvalitatív tartalomelemzése.⁶ Összesen 137 cikket (a tévéműsorok átírt változata is ide sorolható) vizsgáltunk. Ezek származási helyei a következők: A ProSport és Gazeta Sportului sportnapilapok, a Fanatik Show, a Realitatea Sportiva, a Recursul Etapei, a Special, valamint a Ziua de Fotbal tévéműsorok, az Onlinesport, a Fanatik sportportálok. Kiegészítésként a fociklubok hivatalos és szurkolóik által gondozott honlapjait is felhasználtuk.⁷ Arra vállakoztunk, hogy adataink alapján a hazai foci rítusának a tágabb társadalmi kontextusát és szimbólumjellegét feltárjuk, modellezzük, tehát egy lehetséges értelmezéssel szolgálunk.

A tárgyalt alapkérdés tehát: *Miképpen írható le a hazai foci, mint rítus és szimbólum a jelenlegi társadalmi helyzetben?*

Á FOCI, MINT TÁRSADALMI JELENSÉG

Á MODERNITÁS SZIMBÓLUMA

A foci, ahogyan Európában azt ma ismerjük, modern termék: ebben a formában Angliában jött létre a XIX. század közepén, amikor a pár évvel korábban létrejött klubok (nagygyűrt egyetemekhez tartoztak) megegyeztek a közösen követett játékszabályokban és létrehozták az

5 2008

6 Az alkalmazott módszerről részletesebben lásd Péter, 2003a.

7 Az eredeti szövegek nyelve román. A fordítást a szerző végezte.

angol Labdarúgó Szövetséget 1863-ban (az FA mára a világ egyik legbefolyásosabb labdarúgó szervezete).⁸ Az így formálisan is létrejött sportág szimbolikusan jelezte és még tovább vitte azt a „hatalomváltást”, ami a nyugati társadalmakban, a frissen létrejött nemzetállamokban végbe ment: a modernizációt (Williams-Giulianotti, 1994).

A modernizáció következtében jöhetett csak létre és konszolidálódhatott az a sportág, amely több szempontból is eltérő és különös a korábban legitimnek, elfogadottnak, érdemesnek, tiszteletre méltónak tekintett sportokhoz képest. A modern társadalom mindenekelőtt a nép társadalma: a hatalom a legitimitást, az állam a szuverenitást egyaránt a népből meríti, vezeti le (Giddens, 1995). Más szavakkal a modern társadalom a „sokak társadalma”, akik helyet és szerepet játszanak a folyamatok irányításában. Mindezt többféleképpen is kifejezi az „új” társadalom: leginkább a demokratikusan választott parlament által, ahol „a nép nevében” a sokak uralma megvalósul.

De többek között szimbolikusan is, elsősorban a szabad népünnepélyek és az „új” sportesemények révén. A tradicionális, rendi társadalmakban a nép nem volt szubjektuma azoknak az eseményeknek, amikben a hatalom a maga fizikai valóságában mutatkozott meg: a karnevál kultúrában a különféle vallási ceremóniák és processziók, illetve a lovagi tornák (a korabeli sportesemények) révén. A nép, mint politikai szubjektum nem is létezett, a szemlélődő sokaság csupán kelleke volt ezeknek a ceremóniáknak (Habermas, 1971). A sport, mint a „fizikai test értelmes játéka” vagy nem is létezett, vagy pedig exkluzív volt – és maradt –, mint például a tenisz, a krikett, a golf. Mindezek pedig egyéniek és máig is kizáró jellegű sportok (sok pénz és tudás, exkluzív helyszín kell hozzá). A modern társadalom, ami az egyenlőség és a szolidaritás értékére épült, *inkluzív* jellegű; sokakat megmozgató, az elveit megtestesítő sportra volt szüksége. Ez lett a foci, ami egyrészt eredménye volt a modernizációnak, másrészt a bevont tömegek révén a modernizációt vitte előre. Hiszen a foci csapatsport, kollektív, demokratikus (lásd Hadas, 2003) – olyan, amilyenné a modern társadalom tagjainak többsége válni akart.

Nem véletlen tehát, hogy erre a szerepre az egyetemi háttérű labdarúgást (sokan játsszák, átlátható szabályokkal és ehhez mindössze egy labda kell) szemelték ki. Talán nem véletlen egybeesés az sem, hogy a modernizáció folyamatában döntő jelentőségű eseménynek, a Nagy Francia Forradalomnak a szikrája is a Labdaházba gyulladt meg: a Harmadik Rend képviselői – a polgárság – ide vonult vissza, hogy alkotmányt hozzon létre, ami az emberek közötti egyenlőtlenséget szavatolja. A Harmadik Rendnek a restriktív rendi társadalomban ide volt szabad bejárása: itt a korábbi labdajátékosok virtuálisan egyenlőkké válhattak a labdajáték idejére a „labdázás” révén. Így bizonyos szempontból logikus, hogy a foci vált a modern osztálytársadalom egyik meghatározó szimbólumává. (A foci születésének helye sem esetleges: a XIX. században Anglia volt az egyik állam, ahol a modernizációs folyamatok a legelőrehaladottabbak voltak). A századfordulóra mindez egyre világosabban jelenik meg és válik láthatóvá: a mai legnagyobb klubok jó része akkor alakult, a mai nagyvárosok arculatában pedig akkor jelentek meg a különféle „népligetek” (szabadtéri parkok, amiket használni lehet a szabadidőtöltésre és szórakozásra, pihenésre) és stadionok. A modern olimpiai mozgalom is ekkortájt élesztette fel az Olimpiákat. Ezzel a polgárság és a „nép” szimbolikusan is birtokba vette a nyilvános teret – ehhez a sport, és a foci jelentősen hozzájárult. A foci és a társadalom élete végérvényesen összekapcsolódott (Bourdieu, 1978): a labdarúgás azóta kifejezi és tükrözi a társadalom adott állapotát, de meg is határozza azt (vö. Armstrong-Giulianotti, 1997).

8 A labdarúgás történetéről lásd például Goldblatt, David (2006) *The Ball is Round: A Global History of Soccer*. London: Penguin Books

A katalán polgárosodás, a kapitalista nagyipar és etnikai identitás így talál kellő intézményre az F. C. Barcelona fociklubban, a zsidó emancipáció és asszimiláció a budapesti MTK-ban, az Ajax Amsterdam-ban és A. S. Romá-ban, a vallási-szektáriánus hovatarozás és rivalizáció a Glasgow-i Rangers és Cetic keretében, a militáns-radikális nacionalizmus és ortodoxizmus a belgrádi Vörös Csillagban, az új, globális kapitalizmus és médiauralom a milánói A. C. Milanban, az úgazdag feltörekvés a londoni Chelsea-ben, a nacionálkommunizmus, majd a populizmus a bukaresti Steauá-ban, az olasz fasizmus a római Lazio-ban, a médiaglobalizáció a Los Angeles Galaxy-ban, a korszerűség a szaúd-arábiai Al-Hilalban, a munkásmozgalom a Lokomotiv Moszkvá-ban, az etnikai elnyomás a katalánok szemében a Real Madrid-ban, a birodalmi múlt a londoni Arsenalban (részletesebben lást Foer, 2005). A példákat természetesen folytathatnánk.

A KÖZÖSSÉG ÉS FÉRFIASSÁG SZIMBÓLUMA

A foci más szempontból is szimbólum. A közösségvállalás, a csapatszolidaritás és együttműködés, a koordináció és az organikus munkamegosztás szimbóluma. A „mindenki egyért, egy mindenkiért” típusú jelszavak és felhívások által fémjelzett kollektív normák lényegében a nagyon nagy tagot számláló és szokszínű társadalom tagjai közötti viszonyoknak az ideális állapotára utalnak. A fair play, a szabályszerű játék lényegében a formális, jogilag kodifikált normák tiszteletben tartására vonatkozik, a társadalomban konformnak (szabálykövetőnek) számító viselkedésnek felelnek meg. Mondhatni, hogy a foci, mint *kollektív játék a társadalmat szimbolizálja kicsiben: a játékosok a nép különböző csoportjainak, a játékevezető pedig a hatalomnak felel meg.*

A másik hozzátapadt szimbólum a férfiasság szimbóluma (lásd Hadas, 2003). A modern társadalomra jellemző férfiuralmat, a male dominandi-t is tükrözi a foci. A foci pályára az a színtér, ahol a fizikai nyers erő az értelemmel ötvözve eléri a kívánt célt. A kitartás, a határozottság és ügyesség, valamint az állóképesség és „keménység” együtt adja azt a „macho” identitást, amit legjobban a stadionban lehet látni és kinyilvánítani. Focimeccset nézni, labdarúgók nevét kívülről fűjni, régi csapattagok nevét felidézni mind-mind férfias tevékenységnek számít. A társadalom által felállított férfiasságnak kötelezően követendő eleme a focirajongás. A nézőtér elsősorban férfiaknak fenntartott társadalmi tér, akárcsak azok a tevékenységek, amelyek közvetlenül vagy közvetve a focihoz kapcsolódnak. Női sztáredző, vagy hiteles tévékommentátor még mindig elképzelhetetlen: hiszen a stadion a férfias versengés, és a versengő férfiasság tere, a modern férfi születésének a helye (uo.).

A FOCI, MINT A ROMÁN TÁRSADALOM RÍTUSA

Korábban már említettük: a modern társadalom sokszínű, azaz a társadalomban többféle nagycsoport van, amelyeknek a tagjai egymástól több szempontból különböznek – jövedelem, vagyon, lakhely, foglalkozás, vallás, etnikai hovatarozás valamint kulturális minta, politikai érdeklődés és nem utolsó sorban életmód, életstílus tekintetében (Ferris-Stein, 2008). Az eltérő csoportoknak rendszerint eltérő céljaik és érdekeik is vannak. Azok az érdekek, amelyek nem mondanak ellent az alapvető és közösen osztott érték és normarendszernek (a szabadság, a törvények tiszteletben tar-

tása), legitimek (Péter, 2002). Azon túl, hogy az érdekérvényesítésnek megvannak az intézményes keretei és technikai-adminisztratív eszközei, a társadalom csoportjai szimbolikusan, áttételesen is „megküzdenek” egymással (Geertz, 2001a). Ezek között szerepel kiemelt helyen a foci, mert a klubokat a társadalom eltérő csoportjai támogatják, és rajtuk keresztül (is) „vívják” társadalmi küzdelmeiket, az anyagi erőforrásokért, a presztízsért, a befolyásért⁹ (Kuper, 2006).

A foci technikailag kiválóan alkalmas erre, hiszen nagyszámú szereplője van (klubok, média, szurkolók, a társadalom adott szegmensei), nagyon sok emberhez eljut (a tömegtájékoztatás révén) és a társadalomban nagy jelentőséget tulajdonítanak neki (figyelemmel követik) – így lesz belőle végső soron modern rítus. A bajnokság kimenetele nem csupán, vagy azt is mondhatnánk, hogy elsősorban nem a csapatokat helyezi rangsorba, hanem végeredményben a társadalom azon csoportjait, akik valamilyen oknál fogva a különféle csapatokat támogatják.

A rítus kifejezés a kulturális antropológia fogalmi tárházának egyik kulcsfogalma. Valamilyen szertatásosan végzett, ismétlődő tevékenységre vonatkozik, amit valamilyen cél elérésére, rendszerint vallásos jelleggel végeznek az erre kompetens testületek tagjai (Hollós, 1992). A processzió célja lehet a részvevő szereplők identitásának a kinyilvánítása, megerősítése (például egy kollektív megemlékezés alkalmával), a hatalom elosztás (a bali kakasviadal vagy a maring kaikó esetében), adott társadalmi életkor elérése (a fiúk körülmetélésével) vagy a társadalmi osztály- és csoportérdekek kifejezése (a majálisozások, a május elsejei felvonulások).

A foci, mint rítus funkcionálisan mindezeket összegzi és a társadalom felé közvetíti, miközben a bajnokság során a szereplők sorozatosan elmondják, hogy *kik ők* és *mit akarnak* (identitásmegerősítő funkciók) a végeredmény *hierarchikus sorba helyezi* a korábban említett *nagycsoportokat* (hatalomelosztó funkció). A rítusként felfogott folyamat két összekapcsolt színhelyen megy végbe: a focipályán és a televízióban. Ezek egymás meghosszabbításai: a meccs itt kezdődik (az esélylatolgatások, a hét folyamán kifejtett vélemények elemzése, a játékosok pillanatnyi formájának vizsgálata, stb. révén) és itt ér véget (a meccs és a játékvezető teljesítményének értékelése, a további esélyek jóslása, a „pillanatnyi helyzet” felállítása révén). A televízióműsor, ahol a foci kérdését boncolgatják, a tényleges meccset előkészítő és lezáró szakaszként lehet értelmezni. Mintegy átmenetet képez a meccs előtti és utáni „normális”, hétköznapi, *profán* rutin és a „rendkívüli”, mérkőzés alatti *szent* idő és tevékenységek között. A kettőnek tehát csak együtt van értelme: itt jönnek létre a diskurzusok és erősítik fel egymást. Együtt tagolják a társadalmi időt és a tevékenységek rendjét, azt ciklikussá teszik, tagolják és megfogalmazzák a nagycsoportok számára fontos társadalmi emlékezet konstitutív elemeit: a csapat eredetét, megszerzett trófeáit, sikereit, végső soron pedig a támogató társadalmi rétegek klubon keresztül megjelenített társadalomtörténetét. Továbbá a foci rítusában összefonódnak, azonosulnak egymással a szereplők és a nézők (játékosok és szurkolók, tévé-meghívottak, betelefonálók, tévénézők, klubvezetők), így nyomatékosítva, kimeleve és kontrasztálva az eltérő csoportidentitásokat.

A két társadalmi színtér (a „fociműsor” és a „focimeccs”) összekapcsolódásában bomlik ki a foci, mint rítus.¹⁰ A rítus (és a társadalmi dráma) fogalmát Turnertől (1974) kölcsönöztük.

9 Az is igaz, hogy foci – a szurkolás idejére – a szurkolók között el is mossa a társadalmi határokat, hiszen ugyanazon sokaság tagjaként egy csoportban szerepelnek: a lelkesített csapattal való azonosulás elfeledtetni, időszakosan felfüggeszti a társadalmi különbségeket, de ezzel párhuzamosan a szurkolótáborok közötti kategoriális különbségek mégis felerősödnek (például román-magyar, régi-új, fővárosi-vidéki különbségek).

10 Mindez elsősorban a társadalom személytelen működése szempontjából érvényes. Egy átlagos szurkoló szem-

Turner az afrikai Ndembu közösség falusi társadalmának szerkezetét vizsgálta, különös tekintettel a nyílt konfliktusok megoldási mechanizmusaira. Kutatása során figyelt fel arra, hogy az általa vizsgált közösség rokonsági rendszere és a gyakori konfliktusok kapcsolatban vannak egymással. A konfliktusok mögöttes indítékainak a feltérképezése érdekében törekedett azoknak a módozatoknak a megértésére, amivel a helyiek ciklikusan mérsékelik, megoldják és kizárják a konfliktusokat az életükből. Turner a társadalmi dráma fogalmát a Ndembu társadalmi szerkezet belső rejtett ellentmondásosságából eredő konfliktusok mögöttes okainak a megállapítására használta. Turner (uo.) a társadalmi dráma – amit folyamatszerűnek tekintett –, négy egymást követő mozzanatát különítette el: 1. Az egyén(ek) és csoport(ok) kapcsolatában beálló törés (breach), ami az együttélést szabályozó kulturális normák feletti konszenzus megbomlásának a következménye. 2. A krízis vagy válság (crisis), ami a törés mélyülésével nyílt konfliktus formáját ölti. 3. A helyreállító cselekvések (adjustive mechanism), amit a közösségek vezetői léptetnek működésbe. 4. A reintegráció (reintegration), a törés kiküszöbölése és a közös kulturális normák helyreállítás és/vagy kidolgozása (Turner, 1974).

A focimeccs és a tévéműsor által a társadalom egymással versengésben álló csoportjai egy ciklikusan ismétlődő társadalmi drámának az alanyai. A szimbolikus és verbális küzdelemben a csapatok mögött álló csoportok konfliktusba kerülnek egymással, vagyis a meccs közeledtével egyre nyilvánvalóbbá válik a közöttük növekedő, majd bekövetkező törés. A turneri logikában a meccs jelenti a válságot, amit a mérkőzés utáni elemzések megkísérelnek helyreállítani az újonnan kialakult rangsor alapján.¹¹ Tekintsük azt a két sajátos társadalmi *helyzetet*, amiben a fociról szóló diskurzus a tágabb *társadalmi kontextusba* beágyazottan jön létre.

A TÁGABB TÁRSADALMI KONTEXTUS – AZ ELŐTÖRTÉNET VÁZLATA

Egy egyszerű kísérlettel kideríthető, hogy mennyire fontos nálunk, Romániában a foci. Be lehet kapcsolni a tévét és követni a híradásokat, betekinteni a netes újságokba, lemenni a helyi kocsmába és beszédbe elegyedni az ottlevőkkel, netán elbeszélgetni a taxisofőrrel... Hamar rájöhettünk, hogy a foci mindenképpen az egyik „központi téma”.¹²

Romániában (akárcsak a világ többi részén, lásd Goldblatt, 2006) a foci mindig is fontos és jelentős játék volt. A kommunista hatalom (nem túl eredetien) a sportban is jó propagandaeszközt

pontjából ez úgy is összerakható, hogy hét közben ténylegesen készül a meccsre, amint a meccs közeledik, egyre fokozottabb ez a készülődés, aztán a meccsen levezetik a készülés során felgyülemlett feszültséget, majd az egészet egy kocsmában oldják fel.

11 Bár a foci is teremt konfliktust, nézőpontunk szerint a foci elsősorban megjeleníti, kifejezi a társadalomban létező konfliktusokat.

12 Március 11. A Pro TV-ben éppen bementék, hogy az orosz válogatott elleni győzelem, „felér egy kincscsel” (utalás a második világháború után az akkori Szovjetunióba szállított és soha vissza nem kapott román kincsekre). A Sport.ro sportcsatorna szerint „Románia készen áll az Euróra” (az EB szereplésre utalnak, de melléköreje is van a címnek, mert hamarosan küszöbön áll az ország eurózónához való csatlakozása), az Onlinesport sportportál szerint pénteken végre kiderül, kinek van igaza a felfüggesztett Rapid–Steaua meccs kapcsán. A taxis hazafelé azon morfondírozott, az elnöknek nem kellett volna a bírót állami kitüntetésben részesítenie (arról a játékvezetőről van szó, aki a 73. percben több tárgy pályára való bedobálása után berekesztette a Rapid–Steaua fővárosi derbyt és három napra rá Basescu államelnök a labdarúgásban elért eredményekért kitüntetett öregfújk mellett neki is érmet osztott „bátorságért”). Megfigyelés alapján Péter László.

látott, ezért erősen fölkarolta: a Daciada keretében amatőrök százai mérkőzhettek, a Pionírházakban az érdeklődők ingyen (állami pénzen) sportolhattak. A sportok között stratégiainak számított a torna és természetesen a foci. A klubokat a kommunista állam különböző szervei támogatták: a fővárosi Dinamo a rendőrség, a Steaua a katonaság, a Rapid a vasút, a Victoria az állambiztonság, a krajovai és kolozsvári Universtatea a helyi egyetemek, a F. C. Olt Scornicești pedig a párt csapata volt.¹³ Ez utóbbi a volt diktátor szülőfalujában működött – és természetesen sohasem esett ki az első ligából, ahová segítséggel került be 1979-ben. Nemzetközi sikereket 1982-1983-ban az Universitatea Craiova ért el az UEFA kupában. A Steaua 1986-ban megnyerte a Bajnokcsapatok Európai Kupáját, 1989-ben pedig döntős volt (a BEK a BL elődje). A Steauát mintegy hobbyként a diktátor nagyobbik fia patronálta – nyilván az állam pénzén. Akit játékosnak kinéztek, annak oda is kellett igazolnia, másképpen elvesztette játékjogát. A nyolcvanas évek végére lényegében csak két csapat számított igazán a hazai bajnokságban: a Steaua és a Dinamo. Az előbbi majdnem azonos volt a válogatottal. Egyeduralmát képletesen jelenítette meg az 1988-as Román Kupa döntő, amikor a bíró elleni tiltakozásként a Steaua játékosai levonultak a pályáról. A bíró ugyanis nem volt hajlandó nekik csalni... A döntőt mégsem a Dinamo nyerte, hanem a zöldasztalnál a Steaua 2-1-re.

A forradalom után a csapatokat privatizálták, azok különféle technikákkal magánkézbe kerültek. A Victoria megszűnt és a FC Olt pedig ma a negyedosztályban játszik. A Dinamót kis időre a Steaua alá vonták, de majdnem azonnal önálló lett. A „nagyok” mellett újabb csapatok jelentek meg, és tűntek el. 1990-ben, feltehetően a bukaresti csapatokat pártoló bírások átmeneti megszűnésével az Universitatea Craiova csapata nyerte meg a bajnokságot és a kupát egyaránt.

TÁGABB TÁRSADALMI KONTEXTUS – A ROMÁNIAI ÁTMENET VÁZLATA

Az átmenet okozta válságos kilencvenes években (lásd Zamfir, 2001; Péter, 2003b) a foci nyújtott némi vigasztalást a tömegeknek – akiket kíméletlenül sújtott a munkanélküliség, az infláció, szegénység és bizonytalanság. A nacionalizmus mellett a foci volt az a támasz, amire a poszt szocialista periódusban szükség volt. A nemzeti válogatott rendszeres szereplő volt a VB-n és az EB-n, egészen 2000-ig. Sztárjátékosaik rendszerint külföldre szerződtek, a hazai bajnokság az elmúlt tíz évben pedig éppen csak vegetált, a nemzetközi küzdelmekbe be sem kerültek a hazai klubcsapatok, a korrupció és a „Szövetkezet” (a Cooperativa)¹⁴ pedig háborítatlanul virágzott.

A fontosabb tévécsatornák szabályos „közvetlen harcot” folytatnak a közvetítési jogokért, hiszen a focimeccsek növelik a nézettséget. Minden valamirevaló állomás igyekszik maximálisan kihasználni a foci iránti érdeklődést: a meccsek mellett olyan műsoraik vannak, amelyekben a

13 A rendszerváltás előtti kommunista periódus klubcsapatainak történetét lásd például a <http://www.labtof.ro/diviziaa/echipa/> honlapon.

14 A Cooperativa elnevezés (magyarul szövetkezet, de együttműködést is jelent) a sajtó találmánya: arra a kilencvenes években elterjedt gyakorlatra vonatkozik, amelyben a focicsapatok egy része rendszeresen megegyezett az mérkőzés kimenetelében. Rendszerint kölcsönösségen alapult: egy, a pontvadászatban jól álló csapat pontokat engedett át a hozzá közelebb álló, a kieső vagy a táblázat élén álló csapatnak, amit aztán szükség esetén „visszaigényelt”. Elsősorban a Dinamót és a Besztercei Gloria csapatát, valamint a Piatra Neamți-i Ceahlăuult gyanúsították létrehozásával. Vélhetően több csapat is részt vett benne. Lényegében a fociban uralkodó korrupcióra és bundameccsre utaló fogalom. A további részletekről lásd például a <http://www.goarna.go.ro/arhiva/fotbal.htm> vagy a <http://www.adevarul.ro/articole/steaua-cfr-cluj-3-1/343289> [10.04.2008.] címeiken.

meghívottak (a sportág szakemberei, játékosok, de a sztárvilág és a politikum más szereplői is) a forduló meccseit, és főleg a játékvezetők teljesítményét, az elkövetett bíráskodási hibákat és az általuk favorizált csapatok pillanatnyi helyzetét és nyerési esélyeit boncolgatják. Ez a műsor-típus látszólag a fociról szól, de valójában olyan médiaalkalmakat képeznek, amiben a klubok képviselői elmondhatják, *hogy kik ők és mit gondolnak* a játékvezető tevékenysége kapcsán arról a *tágabb társadalmi kontextusról*, amiben a játék zajlik: a szabályok preferenciális alkalmazásáról, a főváros–vidék erőviszonyairól, a régi és új csapatok társadalmi helyzetéről – végeredményben a társadalom hatalmi viszonyairól. Ennek a hagyománynak – amelyben fociműsor miatt látszólag a labdarúgásról beszélnek, de valójában a diskurzus a tágabb társadalmi viszonyrendszerrel szól – objektív okai vannak és a romániai átmenet sajátos jellegéből fakadnak.

A hazai átmenet több szempontból is eltérő volt, a térség többi posztszocialista államához képest. Egyrészt a kommunista rezsim nacionálkommunista alappal totalitarista volt, semmit sem tolerált, ami elveitől különbözött (Tismăneanu, 2006). Másrészt a rendszer erőszakosan és sok emberáldozattal bukott meg, amit nem követett egy radikálisan véghezvitt átalakítási folyamat (Verdery, 1996). Így a régi elitiek – akik megőrizték, helyenként pedig növelték a befolyásukat –lassan, felülről vezérelten és a maguk érdekeit szem előtt tartva képzelték el az áttérést a piacgazdaságra és a demokráciára (Nelson, 1992). Ebben a kontextusban az állami befolyás sokáig fennmaradt, a gazdasági sokkterápia 1997 környékéig, az igazi politikai hatalomváltás 1996 novemberéig váratott magára. Ebben az egyenletben fontos tényező, hogy 1995 december elsejéig a központi közszolgálati televízió (RTV) monopolhelyzetben volt, amit a posztkommunista nomenklatura ki is használt: annak volt a hivatalos szócsöve (Linz-Stephan, 1996).

Ekkor jelenik meg a Pro Tv, a máig legnépszerűbb kereskedelmi tévécsatorna, ami a sokáig áhított alternatívát testesítette meg. Ennek egyik műsora kiemelten a focival foglalkozott: ez műsor a Procesul Etapei volt (ma már egy másik tévében megy ennek a folytatása, más néven), amit a „Forduló Tárgyalásának” lehet fordítani. Máig aktív meghatározó műsorvezetője Ovidiu Ioanițioaia. Ebben a műsorban a meghívottak a foci kapcsán – sokszor időkorlát nélkül, késő éjszakába-hajnalba nyúlóan –, a játékvezetők teljesítményét értékelve valójában a társadalom normarendszerét, annak alkalmazását is folyamatosan érintették. A korrupció, a sorozatos csalások, a fociliga működésének átláthatatlansága, a működésképtelen állami törvények olyan témákat jelentettek, amelyek valójában az átmenet társadalmáról szóltak. A foci és az új televízió jó alkalmat és terepet képezett olyan narratívák elmondására, amire a korábbi hatalom által ellenőrzött RTV-ben nem nyílt lehetőség, és amire a társadalom változaspárti része fogékony volt. Ez a tradíció szabta meg a fociműsorok keretét és formáját, ami mindmáig fennmaradt, az utóbbi idényben pedig újra felerősödött.

A RÍTUS ELEMEI (I): HELYSZÍN, CSELEKVÉSEK ÉS SZEREPLŐK – A FOCIMŰSOROK

Helyszín és a cselekvések. Minden „rendes” tévében van ilyen műsor, rendszerint vasárnap, és az esti főműsoridőben: az RTV-ben a „91. perc” a neve, az Kanal D-n, a „Foci Napja”, a Realitatea hírtelevízióban a „Sport Valósága”, a Telesporton a „Fanatik Show”, a Sport.ro-n a „Speciális” (az utóbbiak a két tematikus sportcsatornán minden nap), az Antena 2-n a (Procesul Etapei utód) „Forduló Fellebezése” (eredetiben a Recursul Etapei) ugyanazzal a műsorvezetővel. Ezek a műsorok tudatosan tárgyalásszerűek, ahol a meghívottak, döntőbírói, védőügyvédi és

vádlói pozícióból a foci kapcsán ítéleteket mondanak ki a társadalomról, pontosabban annak szabályait megsértő szereplőiről.¹⁵ Látható, hogy a műsorok nevei is beszédesek: a *sport* azonos a *focival*, ami a *valósággal* egyenértékű. A fociforduló legfontosabb napja (amikor a legjobb csapatok játszanak) a vasárnap nem az Úr napja, hanem a focié. Minden speciális, ami a focihoz kötődhet, amit természetesen minden fanatikus focirajongónak figyelemmel kell követnie.

A szereplők. Érdemes odafigyelni az írott és az elektronikus média más szereplőire is. A két nagy sportnapilap – mindkettő két nagy konkurens trösztökhöz tartozik, a *Gazeta Sporturilor* (89 előtti *Gazeta de Sport* jogutódja) az *Intact*hoz, ami négy *Antena* tévécsatornát és más médiatermékeket is gondoz, illetve a *ProSport*, ami a *MediaPro* konzerné – több mint nyolcvan százalékban a *focival* foglalkozik. Az *Onlinesport* portál majdnem csak a *focival*, a *Total Sport* rádió úgyszintén a labdarúgásról beszél. Minden, ami a focisták életéhez, a klubvezetők megnyilvánulásaihoz kapcsolódik (milyen autót vásároltak legutóbb, hogy töltötték a húsvéti ünnepeket, stb.), szélesen lefedett és utána alaposan megvitatott problémát képez. A nem focira szakosodott *Sport Total* napilap másfél év után csődbe ment.¹⁶

Az intézményes szereplők közé tartoznak még a klubok, a Román Labdarúgó Szövetség (FRF), a Labdarúgó Profi Liga (LPF), a Központi Játékvezető Bizottság (CCA), a drukkerok szervezetei, a politikum, alkalmanként a rendőrség. Az egyéni szereplők tekintetében beszédesek a státusok illetve a rájuk aggatott neveik is. Ők egy elég széles társadalmi spektrumból származnak. A „hős-korban” (nagyjából az 1995 – 2005 közötti periódus) a szereplők között a játékvezetők (ők képezik a játékszabályokkal kapcsolatosan a legitim beszélők testületét), a játékosok – a látszólagos főszereplők, akik egyébként a legkevesebbet beszélnek –, a klubvezetők és a klubtulajdonosok (mint az új kapitalista világrend exponált példaképei), a sportszövetségek vezetői, hivatalnokai (mint a törvényesség fenntartására hivatott instanciák képviselői), a zenészek, színészek (a román társadalom követendő sikertörténetei), a politikusok (rendszerint mint feketebárányok, akik nem támogatják pénzzel és befolyással a sportot, végeredményben a segítségre szoruló társadalmat), valamint a szurkolók (mint az egyszerű nép képviselői) és a sportimpreszárok (a foci szürke, de befolyásos eminenciásai) csoportjait lehetett elkülöníteni. Végeredményben az egész társadalmat kicsiben leképezi egy-egy ilyen műsor. Ez a szakasz a foci és a társadalom válságosabb periódusára volt tiszta formában jellemző, de ma is hasonlóan működik.

A meghívottak. Gyakori meghívott valahol Gheorghe Ștefan, egy moldovai város, a *piatra neamți-i* *Ceahlăul* tulajdonosa (több pártban megfordult, jelenleg polgármester), akit rendszerint *Pinalți-nak* neveznek. *Pinalți* az angol tizenegyes büntetőt jelentő *penalty* tipikusan moldovai nyelvjárásban kiejtett változata. Az *i*-vel mondott *penalty* egyszerre jelölte viselőjének örökös gyanúját (sokszor valóban megalapozottan), hogy csapatának soha, ellenfelének pedig lehetőség szerint sűrűn ítélnék meg tizenegyest. Az erősen nyelvjárásban beszélő klubvezető *Pinalți-nak* való címkézése tartalmazza a többség moldvaiakkal szemben tanúsított kedvezőtlen, sztereotip magatartását: butábbaknak és alkalmatlanoknak tartják, mint az ország többi részén élőket. Csapata egyébként az idejében úgy játszik az első ligában, hogy a szereplési jogát egyszerűen megvette egy másik, a második ligából bejutott csapattól.

15 Ehhez a gyakorlathoz legközelebb az olasz média áll, amit több szempontból a hazai televízióipar tudatosan is megpróbál követni.

16 2007. május 15-én szűnt meg.

Másik állandó szereplő – újabban a telefonvonal végén – a hivatásos fociliga vezetője, Dumitru Dragomir. Színes és erősen vitatott figura, mármint, ami a habitusát illeti. Az elítélt, de titkon csodált smecher archetípusa. Lefordíthatatlan jelző: az élelmes, mindig lábára eső, a jég hátán is megálló típusra utal, aki nem riad vissza attól sem, hogy célját nonkonform módon elérje. Eszes, ha kell simulékony, de mindig a maga érdekét érvényesíti. A szónak társadalomtörténete van: az állandóan változó kontextusban boldogulni kényszerült, mindig megszorult, de állandóan győztes smecher, akit a rendszer ellehetetlenít, és csínytevésre kényszerít (erre az elmúlt százötven évben Romániában bőven volt alkalom). Ráaggatott nevei: a Corleone, az Oracolul de la Bălcești, a Mitică de la Liga – rendkívül beszédesek. Az üzletember Dragomir, aki a múlt rendszerben egyaránt volt milicista (kommunista rendőr), klubvezető (az fentebb említett F. C. Olt Scornicești-et, illetve a megszüntetett Victoriát menedzselte többek között), csencselő (a válogatott külföldi utazásai alatt farmerekkel, videókkal, kozmetikumokkal és golyóscsapágyakkal üzletelt) és elítélt (állítólag szerencsejátékért, de jogerősen soha nem ítélték el). A forradalom után rövid ideig – mint a múlt rendszerben tevékenykedőt – bebörtönözték, de hamar kiszabadult, megint ítélet nélkül. Hamar meggazdagodott, egyesek szerint az alvilág segítségével. A Corleone erre, illetve a bundameccseket intéző Cooperativa (szövetkezet, a volt TSz-ek román megnevezése) patronálására utal. Dragomir egy Bălcești nevű faluból származik. Az Oracol jóst jelent: sok eredményt helyesen „jósolt meg” – hála a Cooperatívának. A Mitică jelző az igazán „húzó”. A mitică, vagy többes számban a mitici, a Dumitru keresztnév beceneve. Társadalmi használatában azonban mást jelent. Mitică az óromániai korrupció, gerinctelen haszonlesőkre utaló megnevezés. A sajtó széles körben alkalmazza, a fő erdélyi klubok magukat a mitica-kal szemben pozícionálják. Dragomir politikus is, a szélsőjobb oldali revizionista Nagyrománia Párt képviselője, habár az utóbbi időben komolyan fontolgatja az államelnök által patronált pártba való átigazolást. Híresen rossz román nyelvhasználatát a Román Akadémia nyilvánosan kifogásolta, a kommunistákra jellemző „fanyelv” után a „homoknyelv” szocioligvisztikai fogalom „atyja”. Továbbá ő a törvényhozás által nemrégiben elfogadott sporthuliganizmus ellenes törvény szellemi szerzője, ami miatt nyílt konfliktusba került a fociszurkolók képviselőivel.

Ritkább, de fontos meghívott a FRF-t, a Román Labdarúgó Szövetséget vezető Mircea Sandu is. Sandu válogatott focista volt, a szakma elfogadja, mint „maguk közül valót”. Az értelmiségi allűröket tudatosan ápoló és kifejező (több idegennyelvet beszél, egyetemet végzett, jelenleg az UEFA egyik alelnöke), visszafogott és kiegyensúlyozott FRF elnököt a sajtó Nașul-nak vagyis Keresztapának címkézi: a fociban uralkodó korrupció hallgatólagos eltérése és hosszú regnálása miatt.

Emblematikus figura Giovanni Becali. Rendes neve Gheorghe, de ő a Giovanni-t kultiválja, mert olaszosan és arisztokratikusan hangzik. Ő is smecherként kezdte: állítólag a kommunista időkben a feketepiacon jól értékesíthető mozijegyeket árult az amerikai filmeket vetítő filmszínházak előtt, amíg Nyugatra nem szökött és ott – többek között egy állítólagos érdekházassággal megspékelve – meg nem gazdagodott. Fivérével ketten – tetemes vagyont halmozva fel – lettek a kilencvenes évek legjobb román focicsillagainak ügynökei. Jelenleg a korrupcióellenes ügyészség pereli, adócsalás vádjával. Becali impresszári licenszét az UEFA visszavonta, de a fivérének dolgozik a háttérből – írják a szaklapok.

Messze a legexponáltabb szereplője a hazai nyilvánosságnak Gigi Becali. Becali az egyik leggazdagabb román, több mint egymilliárd euróra becsült vagyonnal. Teljesen atipikus figura, habitusa sajátos, nonkonform. Ő a Steaua klub tulajdonosa, egy kis szélsőjobb zsebpárt felkent

elnöke, a legutóbbi választásokon az államelnöki tisztségért is versenybe szállt (kevesebb, mint 3 százalékot szerzett). Ő mindenféle tévéműsor egyik állandó szereplője, sorozatos botrányok főszereplője. Macedón (aromán) juhászcsaládból származik, a nyolcvanas években a hadsereg volt csapata, a Steaua körül forgott, míg azt pár éve meg nem szerezte. Tettesen vagyona kétes földügyletek révén tett szert, többek között a hadügyminisztériummal cserélt családi tulajdonú földet, aminek később az értéke csillagászatira nőtt. Teljesen műveletlen és tanulatlan (erre büszke is, és született intelligenciájára hivatkozik), sokszor alpárián beszél, káromkodik és senkire sincs tekintettel: a csapat edzőjét rendszerint tévéműsorban utasítja a követendő taktikára, magát Mihály Vitéznek, a Fény Harcosának nevezi, akinek isteni missziója van a Földön. Minden kapcsán az Istenre és magára hivatkozik. A román társadalomtudósok több fórumon és tanulmányban figyelmeztetnek az ún. *becalizálódás* folyamatának (a nyomán elterjedő viselkedési minta) társadalomra gyakorolt negatív, káros hatására, veszélyeire. Példaképe az olasz oligarcha és politikus: Silvio Berlusconi. Politikusként demagóg, populista.¹⁷

Megemléltendő még Iuliu Mureșan, a kolozsvári CFR 1907 klub elnöke, aki más szempontból „lóg ki a sorból”. Az alapképzésében orvos Mureșan az idei évben exponálta magát a leginkább, miután csapata, a CFR 1907 a 2007-2008-as szezonban folyamatosan az élen állt. Ebbe a sorba tartozik Marian Iancu is, aki a Temesvári Poli pénzelője. Gyakran nyilatkozik, rendszerint a játékvezetőket és a bukaresti csapatokat bírálja. Mindketten heves szóváltásokba keveredtek Gigi Becalival. (A szereplők sorát természetesen ezzel nem merítettük ki).

A házigazdák. A véleményünk szerint az egyik legfontosab műsorvezető (habár műsorának nézettsége mára elmarad a többi műsor ratingjétől) továbbra is Ovidiu Ioanițoia. A filológus végzettségű és több nyelvet beszélő Ioanițoia által a hazai médiamezőnyben „feltalált” Forduló Tárgyalása révén paradigmaticussá vált sport tematikájú talkshow-vezető – mint korábban említettük – 1995-ben lett ismertté a Pro Tv-ben. 1997-ben a ProSport sportnapilag igazgatója lett. Jelenleg a Gazeta Sporturilor igazgatója.

Horea Ivanovici az impulzívabb és bulvárosabb műsorvezető típusát testesíti meg. Az Antena 1 csatornán kezdő Ivanovici több tévénél megfordult (Prima, Otv), jelenleg a Telesporton vezeti a Fanatik Show elnevezésű – kizárólag a focira szakosodott műsorát. A Realitatea Tv hírsatorna Realitatea Sportivă (A sport valósága) házigazdája az újhullámos szakértők közé tartozik.

Emanuel Terzian kimért és kiegyensúlyozott hangvétele leginkább a professzionalizmus és a tárgyilagosság irányába mutat, akárcsak Valentin Moraru stílusa, aki korábban a Pro Tv hírszerkesztője volt (a Sport.ro a MediaPro tulajdonában van). Állandó meghívottaik Cristian Geambașu, Cătălin Tolontan újságszerkesztők – mint az írott sportsajtó képviselői¹⁸, és Ion Crăciunescu volt játékvezető.

A RÍTUS ELEMEI (2): HELYSZÍN, SZEREPLŐK ÉS CSELEKVÉSEK – A FOCIMECCS

A jelenség lényege, „mélysége” a mérkőzésekben nyilvánul meg, amit a tévéműsorok vezetnek fel (a pre-liminális és liminális szakaszban). Lényegében a meccs képezi az egyenlet alfáját

17 Lásd Cseke (2006) „A Becali jelenség”. In *Korunk* 2006 (11) vagy <http://www.rostonline.org/rost/oct2006/editorial.shtml> [11.03.2008]

18 A www.protv.ro, a www.sport.ro, a www.fanatik.ro, a www.gsp.ro honlapok nyomán.

és omegáját: mint rítus, minden körülötte forog. A „körülhatárolt helyen történő gesztusokat, szavakat és objektumokat feltételező sztereotipizált és standardizált tevékenységeknek” (Turner, 1977:183) több állandó eleme van (Evans, 2004).

Tudatos. A focimeccs, mint esemény magas fokon szervezett, menete tagolt és pontos szabályok mentén alakul: a tevékenységek sorozatosak, rendezettek. A szerepek előre le vannak osztva, amitől nem lehet eltérni. A hazai és vendégszurkolók térbeni eloszlása, a nézőtér szegmentálása a státusok és preferenciák szerint architektúrálisan is kifejezi a tudatosan alakított viszonyrendszert, ami egyben kötelező érvényű. A tevékenységek standardizáltsága kiszámíthatóvá és előre láthatóvá teszi a rítus menetét és potenciális végkifejletét. Lényegében a társadalom kicsiben.

Önkéntes. Mind a játékosok, mind pedig a szurkolók, valamint a klubvezetők önkéntesen vesznek részt ebben a processzióban. A rítus során nyílik alkalom arra, hogy a játékosok a pályán megtapasztalhassák a dicsőséget és az áldozathozatalt, míg a nézőtérben a szurkolók örömben vagy pedig a bánatban részesüljenek. A játékosok hősök vagy mártírok. Készek kell legyenek adott esetben a szurkolókért és a klub színeiért a legfőbb áldozatot is vállalni. „Ha kell, meghalunk a pályán” (Steaua), „...lelkünket is odaadjuk, ha szükség lesz rá” (CFR), „kutják, amíg meghalunk” (Dinamo). A játék maga *harc, háború*: „A legádázabb harc a bajnoki címért az elmúlt tizennyolc évben”¹⁹ – ez és ehhez hasonló kijelentések mindennaposak a sajtóban.

A stadion a hazai csapatnak az ismerős, otthonos „szent” terep, míg a vendégek számára az ismeretlen, veszélyekkel teli, gyötrelmes „pokol”. A saját közönség a barát, akire bajban számítani lehet, „a tizenkettedik játékos”, az idegen pályán pedig az ottani szurkolók sokasága „az ellenség”. A szurkolók mindezt maguk is így gondolják, amit a különféle „koreográfiák” és bannerekre írt üzenetek révén ki is nyilvánítanak. A kedvenc csapat mezébe öltözve, a klub színeiben pompázó sálakkal és sapkákkal zászlót lengetve énekelnek, biztatják a játékosokat és ócsárolják az ellenfelet, azok szurkolóit, különösképpen a bírót. A szurkoló a játékosal a meccs alatt többféleképpen kommunikál és fejezi ki együvé tartozását. A csapatot becézgetik – például a Poli Temesvár az Idős Hölgy, a bukaresti Dinamo a Kutyasereg, a kolozsvári U a Piros Sapkák, a krajovai Universitatea az Egyetemisták, újabban a Suhancok, a Steaua a Kék-Pirosak. A szurkolók valójában hívek, akik feltétlen odaadással, jóban-rosszban a csapattal tartanak. A krajovai Universitate-át támogató Gruppo Maxima himnusa szerint „Jóban-rosszban kedvenc csapatunkkal tartunk/A fehér-kék szerelem mindig Krajován van” vagy „Nincsen egy jobban szeretett csapat, mint a Rapid”- éneklük a Legione Granata tagjai minden mérkőzésen. A csapat és a szurkolók közötti kapcsolat „vallásos” jellegű: feltétlen, közvetlen és tartós. Az ideiglenes szurkoló–csapat konfliktust pedig gyors békülés követ.

A meccs, akárcsak a primitív társadalmakban a „klasszikus” rítus, *stilizált*, vagyis adott cselekvések és tevékenységek szimbolikusan csak „ott és csak akkor” végezhetőek, mert csak ott és akkor, abban a társadalmi kontextusban van jelentése. Olyan társadalmi tabuk például, mint a férfiak közötti szoros ölelés, közeli fizikai kontaktus, egymásra fekvés, ordítás, nyilvános érzelemkifejezés csak itt megengedettek, természetesen: a kollektív tudat, az együttműködés, a kölcsönös organikus szolidaritás és munkamegosztás megnyilvánulásai.

Beszédes a kolozsvári Adrian Anca gólszerzés utáni gesztusa, aki ilyenkor csecsemőknek való cucliját szopja, s ami révén visszatér ahhoz az „ősi primitív, gyerekes felszabadult állapothoz”, amit

19 <http://www.ziarulfaclia.ro/-LUPTA-PENTRU-TITLU-INCEPE-DE-LA-ZERO-+8609> <http://www.monitorulbt.ro/Sport/2008-04-08/S-a+incins+lupta+pentru+titlu+in+Liga+I>, <http://www.gsp.ro/stire/vreau-sa-incurc-steaua-ar-fi-cel-mai-mare-cadou-63441.html>

a játék és a gól öröme generál. Hasonlóan, ott van a Steaua Dică, aki leveti mezét, s ezzel szimbolikusan jelzi a gól utáni rituális megtisztulását (ami spontán és egyben tudatlan is). A szintén kolozsvári Fabbiani és Coolio (mindketten argentinek) gól utáni tangója olyan „tömörítő szimbólum” (Turner, 1977:183), ami csak ott megengedett és sűrítve fejezi ki az ellenfél feletti győzelmet, a „játék finomságát” (Bourdieu, 1878), a saját csapat stílusosságát, a játékosok származását, és a közöttük lévő harmonikus, erős kapcsolatot. A csapattagok közötti szolidaritást mutatja az ilyen alkalmakkor Trică, aki mindezt „fűszerezi”, vagyis ő is csatlakozik a tánchoz. A Tricával kiegészülő Fabbiani-táncon keresztül mutatkozik meg a hazai és az idegen játékos viszonyának egyik lehetséges – szerves és szoros – mintája. A tánc a saját szurkolók előtt nem csupán egyszerű performansz, hanem a „mély játék” (Geertz, 2001a) része, a rítus legbenső lényegét, valós tétjét fejezi ki: az ellenfél felett aratott totális győzelmet (annak szimbolikus megalázását), és egyben a saját csoport magasztosulását. A kolozsvári CFR csapatának elnöke az idei bajnokság második részének nyitányában azt nyilatkozta, hogy „... *alig várom, hogy Fabbiani tangót lejtsem*”.²⁰

A foci, mint rítus másik eleme az *isméltődés*. A kedvenc csapat meccse tagolja a társadalmi időt, az „előtte-alatta-utána” szent és profán időszakaszokat. A mindennapok rendjét szimbolikusan felosztja a „munka” és a „játék”, illetve a „rendkívüli” és a „rendes” idejére. *Testi* is egyben: a mérkőzés a testi cselekvéseknek a legitim tere, a férfias testi versengés és a versengés férfias helyszíne (Hadas, 2003). A játék azonban valójában harc, ami feltétlen önfeláldozást feltételez, a játéktér egy csatamező, ahol mindenki más ellenség és a megsemmisítésre törekszik: ezt fejezi ki például a „*Magunkra mindenki ellen*”²¹ ars poeticával a Rapid Legione Granada szurkolótábor. A foci rítusa természetesen *szimbolikus*: mindennek, ami a pályán történik mély jelentése van. A mezek színe, a lengetett zászlók, a szurkolók testtartása és gyakori bekiabálásai, a klubvezetők és az edzők mozdulatai és szavai, a táborok harcias elnevezései mind egy instrumentális célt szolgálnak: felosztani és jelentéssel megtölteni ezt a társadalmi teret, és ezzel egyben kifejezni azt a társadalmi identitást, ahová a szereplők tartoznak. A két csapat és holdudvara egymással szemben pozicionált és ellentétes értelmű szimbólumokat jelenít meg, ami a rájuk jellemző különböző vonatkozásokat hivatott egyesíteni – éppúgy, mint a Turner (1977) által leírt iker-rítus. Ebben a logikában beszédesek a klubok által patronált hivatalos szurkolótáborok nevei is: ezek mind a küzdelemmel, az áldozattal, a durva valósággal kapcsolatosak – akár csak a klubok himnuszai.²²

Végül, a foci rítusában gyakran megjelenik a kapcsolat a transzcendenssel, a természetfeletttel. Ebben a tekintetben jellemző a román válogatott volt edzője, Anghel Iordanescu, aki a meccsek alatt folyamatosan imádkozott és az ortodox pátriárka által megszentelt ikonokat szorongatott, attól (is) remélve a mérkőzés kedvező kimenetelét. Sokkal érdekesebb viszont a Steaua csapat tulajdonosának, Gigi Becalinak a habitusa. Ő folyamatosan Istenre hivatkozik, a „*Jóisten akarja, és adta, hogy nyerjünk*” vagy „*az Isten is Steaua-s*” illetve „... *ami történt, az Isten keze volt*” vagy az „*Isten adta pontok ezek*”²³ kijelentések nála természetesek, ahogy a mecs-

20 www.romaniansoccer.ro/plus/creator.cgi?echipa=0&stire=479 [02.03.2008]

21 Eredetiben „Singuri împotriva tuturor”.

22 Commando Gruia (CFR), Armata 47 Ultra (Steaua), Vörös Kuttyák (Dinamo), Legione Granata, Torcida Vișinie, Ultras Unione (Rapid), Ultra Battalion (Polt Timișoara) Brigada Supremă, Peluza Nord (F.C: Vaslui) Praetoria, Seziona Ultra, Gruppo Maxima, Ultras, Brigada 26 (U Craiova).

23 <http://sport.anunt123.com/news/283813/Gigi-Becali:-Ce-s-a-%C3%AEnt%C3%A2mplat-e-numai-m%C3%A2na-lui-Dumnezeu-Fotbal-intern.html> és [http://www.prosport.ro/fotbal-intern/liga-1/becali-puncte-](http://www.prosport.ro/fotbal-intern/liga-1/becali-puncte-22)

csék előtti templomoknak való bőkezű adakozások is. Becali tudatosan ápolja a foci és az Isten közötti kapcsolatot a görögországi Athos hegyén lévő kolostorba való zárándoklatai révén, amit kifejezetten a focicsapata győzelmei érdekében tesz.²⁴ „Mit tettem az Athos hegyén? Imádkoztam, megköszöntem Istennek, hogy az első helyen állunk. Feltöltöttem. Azt mondhatom, hogy a legjobb megnyugvás, ha az Isten a bajnokságot, a győzelmet a Steauának akarja adni. Az Isten segítségével tett mindent a Steauánál. Minden az Istennek köszönhető, azért van. Az Isten akarta így, hogy csupa jó ember kerüljön ide”.²⁵

Azonban a szurkolók is gyakran közvetlen kapcsolatot látnak a csapatuk teljesítménye és a természetfeletti entitások akarata, megnyilvánulásai között „Az Isten is velünk van” – írták ki a Iași-i szurkolók az Unirea Urziceni elleni mérkőzésen (Iași, április 5.).

A focimeccs tehát, habár látszólag a sportról szól, mégis másról beszél: a társadalomról, és annak viszonyairól. Tanulmányunk záró fejeztében a tipikus toposzokat mutatjuk be, amelyek ebben a rituális környezetben a társadalmi konfliktusokra vonatkoznak, és amelyek a hétről-hétre ismétlődő társadalmi drámában egymásnak feszülnek, elmondásra kerülnek.

TÍPIKUS TÉMÁK A RÍTUSBAN– A TÁRSADALMI DRÁMA DRAMATIZÁLÁSAI

A bajnokságot háborúnak, a meccseket csatáknak tekintve²⁶ több domináns toposz azonosítható. A típusok a valóságban keverednek, azonban a legfontosabb jellemvonásaik mentén tipizálva mégis hasznosak a jelenség jobb megértése és a fő elemek azonosítása érdekében, annál is inkább, mert rajtuk keresztül bomlanak ki azok a konfliktusok, amelyek a társadalmi drámát teszik. Ezek a fő törésvonalak a következők: a *főváros–vidék* ellentéte, az átmenet (a posztoszocialista örökségből profitáló) *régi–új* (globális kapitalizmus) *oligarchái*, illetve a *nemzeti–kozmetopolita* társadalmi csoportok közötti ellentét. Ezek mellett természetesen más érdekek mentén szerveződő csoportok is megnyilvánulnak, amelyekre helyenként hivatkozni is fogunk.

Az olyan „régii csapatok mellett”, mint a Steaua, a Dimano, a Rapid, Universitatea Craiova, Poli Timișoara, Gloria Bistrița, Oțelul Galați es Farul Constanța, illetve a Politehnica Iași mellett megjelentek a „trónkövetelő újak”, mint a kolozsvári CFR, Unirea Urziceni, F. C. Vaslui, Pandurii Târgu Jiu. Az olyan valamikor nagy nevek, mint a Corvinul Hunedoara, az Inter Sibiu, az ASA Târgu Mureș, F. C. Argeș illetve a Petrolul Ploiești, vagy a F. C. Național és a Sportul Studențesc eltűntek az első ligából. Kiestek, vagy – az utóbbi esetében – anyagi és pénzügyi okokra hivatkozva megvonták tőlük a működési licenstet.

A 2007/2008-as idény több szempontból különösnek mondható. Egyrészt a bajnokcsapat először a hazai román foci történetében selejtező mérkőzés nélkül kerülhet be a Bajnokok Ligájának csoportkörébe. Ez anyagi okokból is figyelemre méltó, hiszen az UEFA a résztvevőket – teljesítménytől függetlenül – hozzávetőlegesen tízmillió euróval jutalmazza. Az összeg növekedhet sikeres szereplés estén, illetve kiegészül a tévé-jogdíjából és a jegyekből származó bevételekből. Másrészt mindez

de-la-dumnezeu-2500176 [09.04.2008]

24 <http://stiri.acasa.ro/articole/monden/becali-la-muntele-athos> [30.03.2008]

25 <http://www.onlinesport.ro/stiri/fotbal/fotbal-intern/liga-1/steaua/31954/becali-dumnezeu-vrea-sa-dea-titul-stelei.htm?highlight=becali+athos> [12.04.2008]

26 <http://www.pariori.ro/stiri/629/cfr-lupta-pentru-titlu-rapid-pentru-liga-campionilor.htm> [13.04.2008]

a román foci színvonalának az európai (egyben hivatalos) elismerését is jelenti, olyan szinten, amire eddig a posztszocialista periódusban csak a válogatott volt képes (1994-ben az amerikai VB-n a negyeddöntőig jutottak). Továbbá a fővárosi csapatok átlagosnál gyengébb teljesítménye miatt először van reális esélye egy vidékinek számító erdélyi csapatnak: a kolozsvári CFR 1907-nek.²⁷

Az elemzésünk alapján a következő hat fő toposzt azonosítottuk: a *konspirációs, a makulátlanság, a fővárosparti, az érdemtelenység valamint a trónkövetelő, illetve transzcendentális diskurzusokat*. Az elnevezések természetesen metaforák, amelyeket a központi tematikák alapján hoztunk létre. Ezek jellemvonásait szintetikusán a következőképpen lehet összefoglalni.

1. számú táblázat. *A fő focidiskurzusok ideáltípusai*

Aspektus Típus	„Tolvajok! Tolvajok!”	„Ha lenne bizonyíték, már rég kikerült volna”	„Bukarest Nagyjai”	„A vidék támadja a Fővárost”	„Nem állunk azon a szinten”	„Isten a Steauának akarja adni a bajnokságot”
Toposz	Konspiráció	Makulátlanság	Fővárospartiság	Trónkövetelés	Érdemtelenység	Transzcendens/ Idegenellenes
Fő beszélők	Sajtó (általában, nem csak a szaksajtó) A szurkolótáborok Rapid, Poli Timișoara és a FC Vaslui képviselői Pinalti	A LPE, FRE, CCA Dumitru Dragomir Mircea Sandu Ionuț Lupescu	A központi média tévéműsorok szaksajtó Gigi Becali Vasile Turcu	A vidéki csapatok vezetői (CFR, Poli, FC Vaslui) Iuliu Mureșan Marian Iancu Adrian Porumboiu	Szaksajtó blogoldalai Alin Buzarin Ion Crăciunescu Cornel Dinu	G. Becali, a Steaua más vezetői
Központi fogalmak és kijelentések	blatt család érdekek, meg-egyezés „billentyűk” tizenegyes bírók Cooperativa	Küzdelem, képesség, becsület, színvonal	Bukarest, Provincia, „Nagy Csapatok” Pillanatnyi forma, történelem, tradíció	„Miticák és miticizmus”, a „Főváros diktatúrája”, „a foci helye a focipálya” következetesség kitarítás, Kommunista csapatok	Gyenge minőség, alacsony színvonal, biztos kudarc a BL-ben „nincsen európai arcunk nekünk” Mitică	Isten Sors akarata, nemzet küzdelem, igazság Idegenek Jövevények
A focival szembeni pozíció	Erősen negatív	Erősen pozitív	Pozitív	Pozitív, de a jelenséggel szemben negatív (ami nem a pályán történik)	Erősen negatív (a hazai foci jelenlegi színvonala)	Messianisztikus

27 A CFR májusban megnyerte a román bajnokságok (a szerkesztő megjegyzése).

„Ha kell, akkor meghalunk a pályán”. A foci, mint jelenség: a mai román labdarúgás...

A foci, általában	Féllégális üzlet, az újjgazdagok machinációi, kétes tevékenység, az átmenet káros következménye	A legfontosabb sport, a hazai valóság egyik sikertörténete	Szimbolikus küzdelem a történelmi múlttal rendelkező fővárosi csapatok hegemoniájáért	Szimbolikus küzdelem a Fővárossal. Olyan terület, ahol becsületesen nehéz érvényesülni, de meg kell próbálni	Balkáni jellegű imitációja a „valódi” focinak	Küzdelem Isteni játszma Megmérettetés
Törésvonalak megtévesztői	„Rapid mindenki ellen” Becsületesek vs. csalók	-	Bukarest – mindenki más Becali-Turcu vs. Pászványlancu-Porumboiu	Bukarest-Kolozsvár-Temesvár-Vaslui Becali vs. Mureșan és Lancu	Hazai-„igazi” foci között „Liga lu’ Mitiță” vs. BL Álom vs. valóság	Románok vs. Idegenek, Magyarok Igazak-hamisak „bozgorok”

A konspirációs toposz. A konspiráció képezi a foci rítusának egyik „legrégebbi” témáját. Ennek gyökerei visszanyúlnak a rendszerváltás előtt a Valentin Ceaușescu patronálta Steaua élvezte előnyök bírálatáig, nyilvánosan pedig a fő paramétereit a Pro Tv-ben a Procesul Etapei alapozta meg. Ebben a negativista megközelítésben a foci a hazai román átmenet visszasságait fejezi ki, a jelenség a korrupció, a csalások, a pénzmosás és az újjgazdagok hírnév utáni sóvárgásainak a színtere.²⁸ A foci maga ebben a történetben teljesen mellékes, a lényeg a társadalmi és a sport klasszikus szabályainak a sorozatos áthágásáról, be nem tartásáról szól. Így válnak a narratíva főszereplőivé a bírók, akik gátlástalanul szegődnek annak szolgálatába, aki őket megvásárolja. Leginkább a szaksajtóban kommentátorként meghívott, vagy a honlap blogoldalán naplózó értelmiségiek alakítják ezt a diskurzust, de gyakran előfordul, hogy a rangosabb közéleti hetilapok véleményoldalán megjelenő írások is ebbe a sorba tartoznak.²⁹ A konspirációs toposz alapállásból azt feltételezi, hogy a bajnokságban napirenden vannak a bundameccsek, hogy az nyer, aki a „vadkapitalizmus” elveinek megfelelően „többet ad a játékvezetőknek”. Központi kategóriái *a blatt*, a *csalás*, az *érdek*, a *reciprocitás* és a *billentyűk* – amelyek az újjgazdagok féllégális üzeneteire vonatkoznak. Mindez a népi frusztráltságból táplálkozik, ami szerint a társadalomban csak a csalók és a szemfényvesztők lehetnek nyertesek; a gazdagokkal szemben támasztott általános bizalmatlanságot fejezi ki. A stadionok lelátóin gyakran hangoztatott „*Tolvajok! Tolvajok!*” szlogen jól sűríti mindezt: a „nép”, a szurkolók, a vesztesek, nem csak a bírókkal, hanem a velük együttműködő, a közvagyonot szétlopkodó klubtulajdonosokkal szemben is pozicionálják magukat – azokkal szemben, akik most a tiszta játék örömét és élményét is „ellopták” tőlük.

Az előzővel gyökeresen szemben áll a „*makulátlanág*” toposz. Akár „kincstári témának” is nevezhetnénk, hiszen a beszélők az *establishment*, a foci intézményrendszerének működtetői, és az általuk alakított drámáról van szó. Fő exponense Dumitru „Mitiță” Dragomir ligaelnök, de ebbe a sorba tartozik még a FRF elnök és alelnök Sandu, illetve Lupescu. Szerinük a foci már rég nem a *blatt* és *Cooperativa színtere* (de ezzel implicite elismerik, hogy valamikor az lehetett), hanem az átmenet egyik sikertörténete, azon szférák egyike, ahol a társadalmi változások pozitívak voltak.

28 22. Nr. 911 ANUL XV (911) (24 august - 30 august 2007 ARTA SPORT „Suntem pe stadion, nu la teatru” Codruț Constantinescu vagy <http://www.romanalibera.ro/a107013/blaturile-din-fotbal-dosar-mamut-la-dna.html> vagy http://www.cotidianul.ro/miticii_domina_numeric_fotbalul-37319.html vagy http://www.ziare.com/Analiza_Ziare_com_Fotbalul_romanesc_in_coma_profunda-272110.html [14.04.2004.]

29 Lásd például Traian Ungureanu cikksorozatát a 22-ben, vagy Danel Vighi írásait a Cotidianulban.

Ebben a felfogásban a klubtulajdonosok a jószívű mecénások szerepében jelennek meg, akik „*pénzt tesznek a fociba, s csak veszteségük van*”³⁰, de mégis vállalják, és akik mindezt a nép kedvére teszik. Ennek kedvező következménye, „*hogy a hazai foci a 21 helyen áll a világban*”. (uo.). Központi eleme az a feltételezés, hogy nincsen blatt a hazai fociban, hiszen még senki sem talált erre bizonyítékot. Popperi fogalmakkal élve, még nem sikerült senkinek sem falszifikálni a tisztaságot.³¹

A *Bukarestpártiság toposzának* fő alakítója a központi média, illetve a két fő bukaresti csapat képviselője: A Dinamós Turcu és a Steauás Becali. A média a híradásokban elsősorban a „*fővárosi nagyokról*” beszél (románul Granzii Capitalei), az általuk elért sikereket emeli ki és a halmozott tradíciókra hivatkozik. Továbbá tipikus szófordulattal él, ha például a vidéki csapat győz: a fővárosi rossz formában volt, rossz napot fogott ki, a vidéki rendszerint átmeneti jó formában volt, vagy szerencsés volt. A provincia kifejezés negatív konnotációt kap, ha a vidéki csapat van a tabella élén, az átmetinek tekintett: „*meddig bírja ki*”, „*jelenlegi állás*” – folyamatosan az átmenetiséget sugallja, amíg a dolgok a rendes kerékvágásba vissza nem térnek. Szimptomatikus: a 2008-as bajnokságban a kolozsvári CFR folyamatosan az élen állt, amíg április 8-án el nem veszítette első helyét. Ebben a logikában született megállapítás: „*visszaállt a rend*”.³²

A *trónkövetelés toposza* a vidék (provincia) hangját képviseli. Az elsősorban Kolozsváron és Temesváron strukturált narratívákban Bukarest a miticák és smekkerok világa, akik a meccsek jó részét elcsalják, ahol a becsületes játék nem elég: „*az zavar, ami a pályán kívül történik*”.³³ Tipikusan „*kisebbségi*” értelmezés, amiben a korrupt rendszert a kommunista csapatok (a Steauát és a Dinamót a negyvenes évek végén a kommunista hatalom hozta létre) míg a marginalizáltakat a vidéki becsületesek és igazságtalanul megkülönböztetettek szimbolizálják. Tipikus a Temesvari Poli merkőzésein a szurkolók által rendszeresen hangoztatott üzenet: „*Meglátjátok mitikák, hogy itt nincsen Bánátban hatalmatok, Hajrá Poli, hajrá a provincia!*”³⁴.

Az *érdemtelenység toposza* látszólag a konspirációs narratívához áll a legközelebb: a csapatok teljesítményét kifogásolja, a játék színvonalát kritizálja a BL szinthez mérten.³⁵ A tömegesen megjelenő külföldi játékosokat tehetségtelennek tekinti, akik elveszik a lehetőséget a hazaiak érvényesülésétől, de a színvonalat nem emelik. Valójában viszont az érdemtelenység diskurzusa mégis a fővárosparti diskurzushoz áll a legközelebb, hiszen a hangja akkor erősödik leginkább fel, amikor a táblázat élén nem bukaresti csapatok állnak.

A *transzcendens/idegenellenes toposzt* a Steauás, Gigi Becali artikulálja. Ebben a narratívában a foci isteni tevékenység, minden az Isten akarata szerint történik, aki természetesen román. Messzemenően idegenellenes és magyarellenos. Az idegenséget a CFR-ben azonosítja, hiszen itt játszik a legtöbb külföldi focista. Csapatának és neki messzianisztikus szerepe van, a természetes

30 <http://www.mediafax.ro/sport/dragomir-e-un-caz-feric-it-ca-suntem-pe-locul-21-in-lume.html?1689;2323003>

31 <http://www.prosport.ro/fotbal-intern/liga-1/mircea-sandu-porumboiu-trebuie-sa-aduca-probe-2505138> [14.04.2004.]

32 <http://www.protv.ro/sport/fotbal-intern/granzii-capitalei-au-asteptat-7-luni-sa-urce-pe-podium-cu-doua.html> [14.04.2004.]

33 Pászvány Árpán a CFR tulajdonosa, a Dinamo elleni győztes meccs utáni nyilatkozata, Bukarestben, március 30-án, a Kanal D tévécsatornán. <http://www.prosport.ro/fotbal-intern/liga-1/paszpany-ma-dezamageste-ce-se-intampla-in-jurul-fotbalului-nost-2503156> [14.04.2004.]

34 www.violamania.ro

35 <http://www.prosport.ro/fotbal-intern/liga-1/n-avem-fata-de-liga-2479591> [14.04.2004.]

rendet kell megvalósítani: A Steaua végső, egyértelmű, megsemmisítő győzelmét a hitetlenek és a magyarok felett. Kapcsolódik a fővárosparti és részben az érdemtelenység narratívájához, már ami a vidékiek teljesítményét illeti.

KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunkban amellet érveltünk, hogy a foci jóval több, mint egy egyszerű játék. Azt állítottuk, hogy a foci a hazai társadalmi kontextusban egy nagyon fontos rítus, ami szimbolikusan jeleníti meg az országon belüli legfontosabb törésvonalakat és feszültségeket. Úgy véljük, hogy a foci egy társadalmi drámának a szerves része, amin keresztül a társadalom eltérő csoportjai szimbolikusan megküzdenek egymással.

FELHASZNÁLT IRODALOMJEGYZÉK

ARMSTRONG, GARY-GIULIANOTTI, Richard (szerk.)

1997, *Entering the Field: New Perspectives on World Football*. Berg, Oxford

BOURDIEU, Pierre

1978, *A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest

COLOVICI, Ivan

2002, A foci, a huligános és a haború. In: BÁRDI, Nándor-Filep, TAMÁS Gusztáv (2002) (Szerk.) *Viszolygás a várostól*. Regio Könyvek, Budapest, 154-177

CRESWELL, Peterjon – EVANS, Simon

1999, *The Rough Guide to European Football*. Penguin Books, London

CSEKE, Péter Tamás

2006, A Becali-jelenség. *Korunk* 2006 (11), 43-46

DIJK van, Teun A.

1985, The Role of Discourse Analysis In Society. In: DIJK van, Teun A. (szerk.) *Handbook of Discourse Analysis*. Academic Press, London

DUNNING, E. – MURPHY, P. – WILLIAMS, John-Maguire, J.

1984, Football Hooliganism Before the First World War. *International Review for the Sociology of Sport (IRSS)*, Vol19(3/4), 215-240

FERRIS, Kerry - STEIN, Jill

2008, *The Real World. An Introduction to Sociology*. W. W. Norton&Company, New York-London

FOER, Kranklin

2005, *How Soccer Explains the World. An (Unlikely) Theory of Globalization*. Harper Collins Perennial, New York

FOUCAULT, Michel

1991, A diszkurzus rendje. *Holmi*, 1992/7, 858-889

GALEANO, Eduardo H.

2003, *Soccer in Sun and Shadow*. Verso, London

GEERTZ, Clifford

2001a, Mély játék: jegyzetek a bali kakasviadalhoz. In: GEERTZ, Clifford *Az értelmezés hatalma*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 144-193

2001b, Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: GEERTZ, Clifford *Az értelmezés hatalma*. Osiris Könyvkiadó, Budapest 194-226

GIDDENS, Anthony

1995, *Szociológia*. Osiris, Budapest

GOLDBLATT, David

2006, *The Ball is Round. A Global History of Football*. Penguin Books, London

HABERMAS, Jürgen

1971, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest

HADAS Miklós – KARÁDY Viktor

1995, Futball és társadalmi identitás: Adalékok a magyar futball társadalmi jelentés tartalmának történelmi vizsgálatához. *Replika* 17-18., 89-119

HADAS, Miklós

2003, *A modern férfi születése*. Helikon, Budapest

HOLLÓS, Marida

1992, *Bevezetés a kulturális antropológiába*. ELTE-BTK, Budapest

HORNBY, Nick

1992, *Fever Pitch*. Riverhead Books, New York

KUPER, Simon

2003, *Football Against the Enemy*. Orion Books: International Edition

LINZ, J. Juan – STEPAN, Alfred C.

1996, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Johns Hopkins University Press, Baltimore–London

PÉTER, László

2002, *A közvélemény szociológiája*. Alutus Könyvkiadó, Csíkszereda

2003a, Kollektív emlékezés, mint politikai rítus. Esettanulmány az Aradi vértanúkra való megemlékezés kapcsán. *Pro Minoritate*, 2003 (3) 114-129

2003b, Elszegényedés és szegregálódás egy ipari kisvárosban. *WEB* 2003 (11) 21-28

TISMANEANU, Vladimir

2006, *Raport Final*. Bucuresti: Comisia Prezidentiala pentru Analiza Dictaturii Comuniste din Romania

TURNER, Victor

1974, *Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*, Cornell University Press, Ithaca–London

VERDERY, Katherine

1996, *What Was Socialism and What Comes Next*. Princeton University Press, New Jersey

WILLIAMS, John – Giulianotti, Richard (szerk.)

1994, *Games Without Frontiers. Football, Identity and Modernity*. Ashgate, Aldershot

ZAMFIR, Cătălin

2001, Situația sărăciei în România. Dimensiuni, surse, grupuri de risc. *România Socială*, 2001 (2), 2-12

Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár³⁶

Határon: magyar – román határtelepülések társadalmi-gazdasági stratégiái a határon átívelő kapcsolatok alakítására

Írásunkban három esettanulmányt mutatunk be, amelyek a román-magyar határ magyar oldalán található településeken, Makón, Gyulán és Létavértesen készültek. Ezekben a román állampolgárságú munkavállalók helyzetét vizsgálva elemezzük, hogy a települések életében, középtávú terveiben miként jelenik meg a határmentiség. Több kutatás is bizonyította (Németh és tsai 2009, Pulay 2005), hogy a romániai munkavállalók számára nem ez a régió a célterület, sőt a határ menti térségben a munkaerő áramlása két irányú; ezt esettanulmányaink is alátámasztják. Ennek megfelelően a határmenti városok települési kapcsolatai az alábbi típusokba soroltuk be: (1) informális kapcsolatok; (2) testvérvárosi kapcsolatok; (3) spontán gazdasági kapcsolatok és (4) határon átívelő, kiépült gazdasági klaszterek. Mint látni fogjuk míg az első kettő mindegyik kutatási területen jellemző, a harmadik és a negyedik kialakulása még várat magára. Ahogy a munkavállalók és a gazdasági élet más szereplői, úgy a két állam számára sem váltak híd szerepet betöltő régióvá a vizsgált települések.

Csurgó Bernadett – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

Megyesi Boldizsár – Szociológiai Kutató Intézet, Budapest

A határ menti kapcsolatoknak és együttműködésnek többféle szintje, típusa különböztethető meg, amely az együttműködés módjában, intenzitásában, céljában és kiterjedtségében egyaránt különbözik. Írásunkban három esettanulmányt mutatunk be, amelyek a román-magyar határ magyar oldalán található településeken készültek: Makón, Gyulán és Létavértesen. Az esettanulmányokban – egy nagyobb kutatás részeként („A román állampolgárságú munkavállalók magyarországi jelenlétének vizsgálata” c. kutatás³⁷) –, a román állampolgárok magyarországi munkavállalását elemeztük. Az esettanulmányok fókuszában a határmentiség kérdése állt: nem csupán azt vizsgáltuk, hogy a román állampolgárságú munkavállalók miként vannak jelen a határ menti településeken, hanem azt is, hogyan jelennek meg a román állampolgárok a településeken, milyen szerepet töltenek be a település életében, valamint, hogy a települések vezetői, vállalkozói, helyi civil szervezetek hogyan tekintenek rájuk, miként érzékelik jelenlétüket; tágabban fogalmazva, miként jelenik meg a vizsgált városok életében, terveiben a határmentiség. Az esettanulmányokban arra is törekedtünk, hogy bemutassuk, milyenek lehetnek a határon átívelő település közti kapcsolatok, személyes kapcsolatok, vagy gazdasági kapcsolatok, milyen különböző mintázat jellemző ezekre a társadalmi kapcsolatokra, a település és gazdaságfejlesztési tervekben szerepet kap-e, hogy néhány kilométer távolságban egy másik állam határa található.

36 csbetti@socio.mta.hu; megyesi@socio.mta.hu

37 „A román állampolgárságú munkavállalók magyarországi jelenlétének vizsgálata” c. kutatást az Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete végezte 2008 májusa és 2009 májusa között, a Kecskeméti Genius Loci Közhasznú Alapítvány részvételével, az OFA támogatásával. A teljes kutatási zárójelentés elérhető itt: http://econ.core.hu/kutatas/labour_proj.html. Kutatásvezető: Németh Nándor, PhD.

A romániai állampolgárok magyarországi munkavállalását vizsgáló kutatás eredményeit összefoglaló tanulmány alapján egyértelmű, hogy a munkavállalási célú magyarországi tartózkodás esetén nem a határ menti régió a kiemelt célterület (Németh és tsai, 2009: 621), ahogy ezt más, a kérdést vizsgáló kutatások is (Pulay, 2005, Fox, 2005) alátámasztják. *„A romániai munkavállalók bő 1/3-a Budapesten dolgozik, míg a teljes közép-magyarországi régió részesedése mintegy 70%, vagyis foglalkoztatásuk földrajzilag igen erősen koncentrált. Ezenkívül Közép-Dunántúl adja munkahelyeik 9, Dél-Alföld pedig 8%-át.”* – olvasható Németh és társai a kutatás statisztikai elemzésének eredményeit közlő írásában (2009). Szintén a fenti tanulmány adatai alapján kijelenthető, hogy Magyarországon szinte kizárólag magyar nemzetiségű munkavállalók jelennek meg; a férfiak aránya 65% körüli, ugyanakkora a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya; jellemzően képzettséget nem igénylő foglalkozást folytatnak az építőiparban és a mezőgazdaságban (Németh és tsai, 2009: 621–622). A szerzők eredményei szerint *„a magyar–román határhoz való közelség kis szerepet játszik a munkavállalói és munkaadói döntésekben, igen alacsony a határon áttelőlő napi vagy akár heti ingázási intenzitás. Számottevő romániai munkavállalói réteg nem jelent meg a magyar–román határ mentén.”* (Németh és tsai, 2009: 623). Amint ezt az esettanulmányok is igazolni fogják, a jelenlegi társadalmi gazdasági folyamatok az ellentétes irányú, Magyarországról Romániába való munkaerő-áramlást erősítik.

Ez az alapvető oka annak, hogy a kutatás során készített esettanulmányok fókuszja nem kizárólag a román állampolgárságú munkavállalókra, hanem egy tágabb jelenségkör vizsgálatára irányult: arra, hogy a települések terveiben, elképzeléseiben a határmentiség hogyan jelenik meg, az miként épül be a fejlesztési stratégiájukba?

Vizsgálatunk a román-magyar határrégióban készült. Hasonlóan Kelet-Közép-Európa más régióhoz a terület határ jellege, de magának a határnak a jellege is sokszor változott az elmúlt évszázadban. A határ változékony szerepét jól megvilágítja Simmel „Híd és ajtó” című esszéjében (Simmel, 2007). Itt e két építészeti tárgy: az összekapcsolás és az elzárás metaforája. A híd összeköt, az ajtó szelektíven elzárja a falon belüli és kívüli részeket. Böröcz József (2002) amellet érvel tanulmányában, hogy *„a határ azon pontok összessége, ahol a társadalom beveti és/vagy pihenteti az állami szuverenitás szétszakítási technológiáit.”* (Böröcz, 2002: 134). A munkavállalás engedélyezése, a köré épített bürokratikus rendszer egy eleme a szétszakítási technológiának. Feischmidt Margit kolozsvári magyarok és románok határátlépés történeteit feldolgozva mutatja be, hogy miként működik a határ, mint a megbélyegzés, a stigmatizáció eszköze (Feischmidt, 2002). Tanulmánya példázza, hogy az állami bürokrácia mellett a mindennapi emberek hogyan élnek a határkijelölés módszereivel. Az esettanulmányok lehetőséget nyújtanak arra, hogy bemutassuk a vizsgált határrégió jellegének változását, amely a határok jellegének változásával, a munkavállalók fogadtatásának módjában és a munkavállalás lehetőségének átalakulásában ragadható meg. A simmeli metaforával élve: hidakká váltak-e, válnak-e a határ menti települések a két ország lakói, gazdasági szereplői között, összekötik-e őket, vagy továbbra is az ajtó metaforával írhatóak le, azaz szabályozzák az emberek, a tőke áramlását.

TELEPÜLÉSI KAPCSOLATOK

A határ menti városokban készített esettanulmányok alapján a települési kapcsolatokat az alábbi típusokba soroltuk be: (1) informális kapcsolatok; (2) testvérvárosi kapcsolatok; (3) spontán gazdasági kapcsolatok, és (4) határon áttelőlő, kiépült gazdasági klaszterek.

Az *informális kapcsolatok* a város szereplőinek baráti, rokonsági kapcsolatait jelentik. A kapcsolattartás informális csatornákon zajlik. A kapcsolat intenzitását a szereplők igényei határozzák meg. Célja a baráti találkozástól a kalákában való kölcsönös segítségnyújtásig terjedhet. Nem feltétlen érinti a város egészét, inkább csak az egyes szereplőket. A *testvérvárosi kapcsolatokban* a fő szerepet a települési önkormányzatok játsszák. Ezek az intézményesült kapcsolatok főként kulturális együttműködésekre terjednek ki. Az egész várost érintik az ilyen jellegű kapcsolatok, amelyek az idők során kifejezetten intenzívvé válhatnak. Bár kezdetben gyakran csak az önkormányzathoz, illetve annak intézményeihez, kulturális szereplőkhöz kötődik, később kiterjednek a lakosság szélesebb rétegeire is. A gyülekezetek közötti kapcsolatokat szintén idesorolhatjuk. A *spontán gazdasági kapcsolatok* alakulását egy-egy vállalkozás határon átnyúló üzleti kapcsolatai alakítják. Alapvető célja az új piacok meghódítása, intenzitását pedig a gazdasági feltételek alakulása és a személyes elköteleződés –, kiterjedését az adott vállalkozás kapacitása, kockázatvállalási képessége befolyásolja. A *határokon átívelő, klaszterba szerveződő gazdasági* kapcsolatok az önkormányzatok és a gazdasági szervezetek közötti együttműködés, közös fejlesztési projektek eredménye. Magas szinten intézményesült gazdasági kapcsolatokat feltételez. Általában nem csak egy-egy városra, hanem kisebb régiókra terjed ki. Bár úgy tűnhet, a tipológiánk valamilyen rangsort is jelent, erre azonban nem törekedtünk, mivel a négy típus alapvetően minőségi különbségeket tükröz, és semmiképpen sem tekinthető egymást kizárónak. Ezek a határ menti kapcsolatok összekötő jellegűek, azaz a simmeli metaforával fogalmazva hidak a határon.

A három esettanulmányban azt mutatjuk be, hogy a határ-menti települések milyen szerepet nyertek a rendszerváltozás után a határok átjárhatóvá válásával: ez a terület nem lett kivándorlási célpont, de nem lett a szomszédos ország munkavállalóinak kiemelt cél-régiója sem, mindegyik település egyedien igazodott a határok átjárhatóvá válásához: a munkavállalás mellett az idegenforgalom és a lakóhely, alvóvárosi funkció is megjelenik a határ menti települések stratégiájában.

Az esettanulmányok a vonatkozó helyi, kistérségi, megyei dokumentumok felkutatásával és elemzésével, valamint félig strukturált interjúk alapján készültek 2008 őszén³⁸. Emellett a fellelhető ÁFSZ és KSH adatokat is feldolgoztuk.

MAKÓ, KÖLCSÖNÖS GAZDASÁGI ELŐNYÖK³⁹

Makó városa nem rendelkezik egyértelmű stratégiával arra vonatkozóan, hogy határ menti jellegét miként lenne képes kihasználni. A vállalkozók bár csekély mértékben, de építenek a szomszédos országból érkező munkaerőre, valamint a román fogyasztók keltette keresletre, különösen az idegenforgalom területén. Ezzel szemben az önkormányzat csak ez utóbbi kapcsán kíván a határ menti jellegre építeni.

Makó Csongrád megyében a román és szerb határ közelében helyezkedik el. Áthalad rajta a 43-as számú főút, amely jelentős tranzitforgalmat bonyolít le. A kistérség két határátké-

38 Minden esettanulmánynál jelezzük a felhasznált dokumentumok körét és a készített interjúk pontos számát.

39 Makón áttekintettük a helyi sajtóban megjelenő híreket, információkat a határmentiségről, valamint a helyi intézményeket és projekteket bemutató információs anyagokat és fejlesztési terveket. Emellett terepbejárást végeztünk, valamint készítettünk nyolc félig strukturált interjút, és két csoportos interjút is – ezeket az információkat szintén felhasználtuk az esettanulmány készítése során. Emellett a fellelhető ÁFSZ és KSH adatokat is feldolgoztuk.

lőhelye Nagylaknál és Kiszombornál található. Vasútvonala Szegeddel, Hódmezővásárhellyel és Mezőhegyessel köti össze.

2003 óta a makói kistérség központja. A kistérségben mind méreténél, mind szerepét tekintve nincs másik központi jellegű település, Makó a kistérség egyetlen centruma. Makó központi szerepkörének történeti hagyományai vannak. Makó 700 éves városi múltra tekint vissza, Csánád vármegye székhelye, közigazgatási és piaci központ volt, amelynek emlékét mai is őrzik a település épületei, a központból legyezőszerűen szétfutó utak. Az 1950-es megyerendezéskor elveszítette megyeszékhely státuszát, a szocializmus évtizedei alatt Jugoszlávia közelsége miatt pedig semmilyen fejlesztést nem hajtottak végre a településen. A helyi adottságokra (pl. gyógyvíz) a szocialista politika nem épített. A szocializmus idején is főként a mezőgazdasága volt jelentős, jól működő termelészövetkezetek voltak a városban. Az iparfejlesztés kisebb jelentőségű volt, főként kisebb üzemeket, leányvállalatokat telepítettek Makóra, melyeket a rendszerváltást követően az első körben építettek le. A mezőgazdasági privatizációt követően a termelészövetkezetek megszűntek, átalakultak, főleg kis és közepes gazdaságok jöttek létre. A második gazdaság rendszerének megszűnése komoly krízist jelentett a város társadalmában.

Népességszámát tekintve Makó a Dél-Alföldi régió 13. városa, regionálisan és Csongrád megyében egyaránt középvárosnak tekinthető. Népességszáma a 70-es évek vége óta folyamatos csökkenést mutat. 1977-ben még 30049 fő élt a városban, míg 2007-re ez a szám 24986-ra csökkent. A rendkívüli mértékű népességfogyásban a népszaporulat elmaradása és az elvándorlások nagy száma egyaránt szerepet játszik.

A népesség etnikai-nemzetiségi összetételéről a 2001-es népszámlálási adatok alapján tájékozódhatunk. A kérdezettek 95,5%-a magyarnak vallotta magát, ami homogén etnikai-nemzetiségi összetételre utal. A fennmaradó 4,5%-ból mindössze 1,8% vallotta magát valamilyen kisebbséghez tartozónak. A lakónépességhez viszonyítva legnagyobb részarányban a magukat romának vallókat találjuk (0,8), valamint térségi szinten jelentősnek tekinthető még a román nemzetiségi identitással rendelkezők aránya (0,3%).

Makót középvárosi helyzeténél fogva nagyfokú funkciógazdagság jellemzi. A lakosság alap- és középfokú ellátását biztosító intézményrendszer teljes körűnek tekinthető. Makó kulturális élete döntően a város jelképének is tekinthető Hagymaházhoz köthető. Emellett van a városban könyvtár, infokommunikációs központ, valamint egy képzőművészeti galéria is. Az 1981-ben alapított József Attila Múzeum kistérségi szinten is jelentős helytörténeti gyűjteménnyel rendelkezik.

A kereskedelmi szolgáltatók tekintetében – bár számos szakbolt van a városban –, a lakosság nagy számban veszi igénybe a szegedi szolgáltatásokat. Ugyanakkor megjelentek a településen a nagyobb üzletláncok is, valamint négy bank is telepített bankfiókot Makóra. Makó tehát az alföldi középvárosokra jellemző funkciókkal rendelkező település, a nyugodt kisváros vonásait hordozza.

2001-re már döntő változások történtek a gazdasági aktivitás tekintetében. A foglalkoztatottak hányada 42,8%-ról 32,9%-ra csökkent, a munkanélküliek aránya a térségben 5,2% lett, míg az inaktívak aránya 28,6%-ról 35,8%-ra nőtt. Makón a regisztrált munkanélküliek aránya a munkavállaló korú népességen belül 2008 szeptemberében 6,25% volt, ami a megyei átlagnál (5,75%) rosszabb. Ugyanakkor az adatok idősoros vizsgálata azt mutatja, hogy a 2004-2005-ös mélypontot követően jelentős javulás történt a munkanélküliek arányát tekintve. Az országos és megyei viszonylatban is magasnak tekinthető makói munkanélküliségi arányt az okozza, hogy

„a településen kevés a munkahely és a szabad munkaerő összetétele nem illeszkedik a helyi munkahelyek igényeihez” – mondta az egyik megkérdezett.

A foglalkoztatottak helyzetét nagymértékben meghatározza a térség és a város gazdasági helyzete, vállalkozói környezete. Makón döntően kis- és középvállalkozások vannak. A vállalkozások döntő többsége (77%) a szolgáltató szektorban működik, míg az ipari vállalkozások arány igen alacsony (13%), a város mezőgazdasági hagyományait, a térség sajátosságait tükrözi, hogy a vállalkozások 10%-a mezőgazdasági vállalkozás, szemben az országos arányokkal (a működő vállalkozásokon belül a mezőgazdasági vállalkozások aránya 2006-ban 3% volt).

Az elmúlt évek változásai kedvezőtlenül érintették a város mezőgazdaságát: „A kézimunkaerő igényes mezőgazdasági ágazatok alapvetően tönkrementek: a hagyoma-, petrezselyem- fokhagymatermesztés jelentős mértékben csökkent, mert sem technológiában, sem árban nem tudott versenyezni az országba áramló nagy mennyiségű importáruval. Ez tragikusan érintette az alacsonyabb képzettségű szabad munkaerőt, hisz a mezőgazdaság korábban jelentős szezonális munkaerőigénye drasztikusan csökkent.” – jellemezte a helyzetet az egyik mezőgazdasági vállalkozó.

Két nagyvállalkozás működik a városban⁴⁰. A legnagyobb foglalkoztató egy autóipari alkatrészeket gyártó német vállalat, valamint egy szintén német tulajdonú, fa- és fémbútorokat gyártó cég. Emellett jelentős még a Kossuth Mezőgazdasági Szövetkezet, a Sole-Mizo Zrt. makói üzeme. A fentiek mellett számtalan kisebb mezőgazdasági, ipari és szolgáltató vállalkozás van a térségben, amelyek többsége maximum egy-két alkalmazottal dolgozik, illetve sok közöttük az önfoglalkoztató.

Az önkormányzat Ipari Park fejlesztésével próbálja serkenteni a város gazdasági életét. *Eddig azonban átütő eredményt még nem értünk el. Főként helyi cégek települtek be.* – mondta a város egyik vezető politikusa. Az Ipari Parkban jelenleg tizenkét vállalkozás működik. Bár vannak hiányszakmák (pl. hegesztő), a városban és térségében a szabad munkaerő-kapacitás magas és fedezi a városban működő cégek igényeit.

MAKÓ ÉS A HATÁRMENTI SÉG

Románia 2007-es uniós csatlakozása jelentős változásokat hozott a város életében. Ezek a változások, a határ menti kapcsolatok intenzívebbé válása, a bevásárló-turizmus és a gyógyfürdőhöz kapcsolódó turistaforgalom megélénkülésében jelentkeztek elsőként. Mára a makói ingatlanpiac is érzi a román határ közelségét. Romániában nagyon felmentek az ingatlanárak. Makón és környékén ezzel szemben országos viszonylatban is nagyon alacsonyak az ingatlanárak, így megindult a felvásárlás a határ túloldaláról, kezdetben főleg a határ mentén, de már Makót is elérte, amiben fontos és jelentős vonzóerőt jelent a turisztikai fejlesztés is.

A város szereplői pozitívan értékelik a változásokat, fontos fejlődési potenciált látnak a romániai kapcsolatok élénkülésében. „Ami eddig hátrány volt: a román határ közelsége, most úgy tűnik, nagy előnyére válhat a városnak.” – fogalmazott az egyik helyi intézmény munkatársa.

Makó számára a Romániával való együttműködés egyik alapját a Duna-Körös-Maros-Tisza (DKMT) Regionális Együttműködés jelenti.

⁴⁰ A foglalkoztatottak számát tekintve a makói cégekről 2004-ből származó adataink vannak.

A határ menti kapcsolatok tekintetében meghatározó jelentőségű a határ túloldalán lévő régió és települések sajátosságai, fejlettsége. Makó a romániai Temes megyével határos, amely jelenleg Románia második legfejlettebb megyéje. Központja Temesvár, Makótól 80 km-re helyezkedik el, míg a legközelebbi város: Nagyszentmiklós, Makótól kevesebb mint 20 km-re található.

Makón megtaláljuk a szervezett fejlesztési kapcsolatok első csiráit. Ennek legfőbb eredménye a Nagyszentmiklóssal 1999. június 4-én kötött kistérségi határ menti együttműködés. A Makóval és térségével való szoros együttműködés hatására, felismerve a fejlesztési társulásokban rejlő lehetőségeket a Makó és Térsége Területfejlesztési Önkormányzati Társulás modelljét követve létrehozták a Temes Megyei határ menti Települések Területfejlesztési Társulását tizenhárom taggal, Nagyszentmiklói központtal. Az együttműködések fő szervezete a határ menti Partnerségi Bizottság. Ez a bizottság koordinálja a mikro-eurorégió közös érdekű fejlesztéseit. Több nyertes PHARE CBC projektet hajtottak végre, amely közül kiemelkedik a Korona Üzleti és Szolgáltató Központ, s az Ipari Parkban megépült inkubátorház Makón és ennek tükörprojektje Temesváron és Nagyszentmiklóson. INTERREG projektben közös kerékpárút kiépítésére is pályáztak. A kapcsolat egyelőre döntően az önkormányzatokra és az önkormányzati fejlesztésekre korlátozódik, amely azonban jó alapot teremthet a szervezett gazdasági együttműködések kiépüléséhez is.

A határ közelségéből adódóan a meglévő informális kapcsolatokra építve jöttek létre a város testvérvárosi kapcsolatai, és ezek az informális kapcsolatok teremtenek alapot a spontán gazdasági kapcsolatoknak is. Makó több romániai településsel is kapcsolatban áll. Az önkormányzat testvérvárosi kapcsolatban áll Csíkszeredával, Bodófalvával, Igazfalvával és Lugossal. Nagyszentmiklóssal pedig határ menti együttműködési kapcsolatban áll. A testvérvárosi együttműködés tapasztalatai és az informális csatornák jelentik az alapját a kialakuló szervezett fejlesztési kapcsolatoknak. Ugyanakkor az önkormányzat formális kapcsolatai döntően nem befolyásolják a spontán gazdasági együttműködések.

Makó a határ menti pozícióját nagymértékben próbálja hasznosítani, amit a kapcsolatok kiépülésének, az együttműködéseknek magas foka is jelez.

Makóra ingázó romániai munkaerő nagy tömegben soha nem jelent meg. Döntően áttelepülések voltak, illetve jellemző még a határon túli középiskolások nagyobb számú jelenléte Makón. A munkaerő-áramlást a határ menti településeken, így Makón is alapvetően befolyásolja a határ két oldalán elhelyezkedő területek munkaerő-piaci helyzete. Makón és térségében – amint azt korábban részletesen bemutatunk, a munkanélküliség magas és döntően nincsenek nagy munkaerő-igényű ipari cégek. A helyi cégek munkaerő szükségletét a helyben lévő szabad munkaerő alapvetően fedezi. Ezzel szemben a határ túloldalán a munkanélküliség nagyon alacsony, alapvetően munkaerőhiány van. Aminek egyik legfőbb oka az alacsony bérszínvonal miatt a munkaerő nagyarányú Nyugat-Európába vándorlása. A folyamatok jelenleg nem a Romániából Magyarországra való munkaerő áramlás, hanem inkább az ellentétes irányú mozgás felé hatnak. A romániai munkaerőhiány miatt meg is kezdődtek az első kísérletek a határ menti térségben a szabad munkaerő Romániába csábítására. Az eltérő gazdasági helyzet és főként bérszínvonal egyelőre gátat szab a munkaerő határon átnyúló áramlásának.

Korábban nagyobb számban voltak jelen romániai munkavállalók a mezőgazdasági idénymunkák idején is Makón. Mára – a kézimunka-igényes ágazatok hanyatlásával és a romániai szabad munkaerő csökkenésével – számuk nagymértékben lecsökkent. A mezőgazdasági vállal-

kozók Makón a tsz-ek felszabadult munkaerejéből válogatták alkalmazottaikat, nem kellett a határon túlról munkaerőt átcsábítaniuk.

Néhány makói ipari cég a hiányszakmákba próbált a határon túlról is munkaerőt toborozni. Bár a romániai béreknél valamivel magasabb béreket ajánlottak, felhívásukra nem jelentkezett érdeklődő. Részben, mert a makói hiányszakmák Romániában is hiányszakmának számítanak, részben pedig azért, mert a magyar bérek nem versenyképesek a nyugat-európai bérekkel. A magyar cégek alapvetően nem versenyképesek a román munkaerőpiacon. Egyrészt helyben is munkaerőhiány van, másrészt a külföldre járó munkaerő számára a magyar bérek nem elég csábítóak.

A Makón megfigyelhető egyre élénkebb határ menti kapcsolatok tehát alapvetően nincsenek hatással a munkaerő áramlására. A makói cégek közül azonban többen nyitottak a romániai piac felé: ezek között találhatunk építőipari vállalkozásokat, kereskedelmi cégeket, egyéb ipari cégeket, de a jelenség még nem öltött tömeges méreteket. Néhány mezőgazdasági vállalkozó romániai területeken is művel földet, de a cégek munkaerő felvételére a romániai kapcsolatok nincsenek hatással. A közeljövőben nem várható nagyobb arányú romániai munkaerő megjelenése Makón.

GYULA, IDEGENFOGALOM ÉS SZOLGÁLTATÁSOK⁴¹

Az első világháborút követő béke eredményeként Békés megye kevés területet veszített. Gyula a második világháború végéig Békés vármegye székhelye volt, ezt követően azonban a megye székhely Békéscsabára került, a város a járási székhely funkcióját őrizte meg az ötvenes évekig.

A településen 1980-ban a lakónépesség 34533 fő volt; a természetes szaporodás mértéke korábban is negatív volt, ezt azonban a vándorlási egyenleg többlete fedezte 1990-ig, azóta viszont folyamatosan csökken a város lakónépessége (2008-ban 32372 fő). Az elöregedés jelentős probléma, a fiatalok népességen belüli aránya alacsony. Ennek ellenére a városban a demográfiai viszonyok alakulása nem kiemelt kérdés, annak változásai az interjúk során nem jelentek meg. Az elvándorlás, különösen a fiatalok elvándorlása merült fel, de ez a kérdéskör sem élvez kiemelt figyelmet. A korábbi közigazgatási funkciók elvesztése, visszaszerzése és ehhez kapcsolódóan a különböző feladatok ellátása, valamint a város gazdasági súlyának megőrzése jelent meg központi témaként a kutatás során. Vizsgálatunk szempontjából fontos, hogy a városban néhány száz fős román kisebbség él (a lakosság 2%).

A rendszerváltozást követően a korábbi *ipari tevékenység* leépült, ezzel párhuzamosan növekedett ugyan az idegenforgalom jelentősége, de ez az ágazat képtelen foglalkoztatni az ipar leépülése során felszabadult munkaerőt, így a város foglalkoztatási szerkezete is jelentősen megváltozott. A foglalkoztatottak 40%-a a közigazgatásban, az oktatásban, az egészségügyi és szociális ágazatokban dolgozik. A szolgáltatási szektor többi ágában a munkavállalók mintegy 10%-a dolgozik, számos munkavállaló (31 %) az iparban (elsősorban az építőiparban és a húsiparban) dolgozik. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 10% körül mozog. Gyulán kevés új ipar-

⁴¹ Gyulán a helyi fejlesztési tervet, a helyi költségvetést és a város rendezési tervét elemeztük részletesen a kistérség Fejlesztési Terve, a Foglalkoztatási Paktum dokumentumai és a helyi sajtó mellett (Gyulai Hírek). Emellett terepbejárást végeztünk, valamint készítettünk kilenc félig strukturált interjút, és két csoportos interjút is.

ág telepedett meg az elmúlt évek során, a városvezetés tervei alapján az idegenforgalom fejlesztése a legfontosabb kitörési pont (a fürdő komplexum fejlesztése: Világfürdő⁴²).

A Gyulai kistérségben a munkanélküliek aránya csupán 7,5% (2008 szeptemberében, a 15-74 év közöttieket tekintve az aktivitási ráta 47,1%, ami 15744 foglalkoztatottat jelent), amely számok a megyei átlagnál alacsonyabbak. Az álláskereső száma ugyanekkor 1762 fő volt. Közöttük jellemző az asztalos, a kereskedő, a felszolgáló, a kőműves, a burkoló és az adminisztrátor végzettséggel rendelkező álláskereső.

Gyula munkaerőpiacára erős szezonális jellemző, mivel jelentős az idegenforgalom, a vendéglátó- és az építőipar, valamint a mezőgazdaság. Ebben, amint azt a munkaügyi központ munkatársa véli, a „kereslet-kínálat egyensúlyának hiányán túlmenően, a munkaerő mobilitásának hiánya is megjelenik” – azaz a szabad munkaerő nem költözik el, amennyiben más környéken kínálnak neki munkalehetőséget.

Békés megyében 2008. január 1. és október 31. között összesen 79 román állampolgársággal rendelkező munkavállaló rendelkezett munkavállalási engedéllyel. Ezek többsége segédmunkás munkakört töltött be. Ebből 21 fő rendelkezett szezonális munkavállalási engedéllyel (mezőgazdasági segédmunkás munkakörre, legfeljebb 150 napra), és 13 fő zöldkártyával (ezt olyan EU-s állampolgár (illetve annak foglalkoztatója) kérheti, aki minimum 12 hónapos, jogszerű foglalkoztatásban áll). Ez alapján megerősíthető az, ami az interjúk során is elhangzott, hogy komoly alkalmi vagy vendégmunkás réteg nincs Gyula városában, illetve a kistérségben.

Ezek az adatok ugyanakkor ellentmondanak a munkaügyi kirendeltség egy korábbi kutatásának. Bár a városban lenne igény a szezonális munkára, az idegenforgalomban az alkalmazás feltételeit szigorúan és rendszeresen ellenőrzik, és különböző szakképzett munkatársakra van szükség, mint a feldolgozóiparban is. A vendégmunkások pedig, amennyiben vállalják ennek az életformának a kényelmetlenségét, a nagyobb béreket kínáló európai régiókban keresnek alkalmazást – hiszen, mint a bevezetőben kimutattuk, a gyulai átlagbérek esetenként a magyarországi átlagot sem érik el.

HATÁRON ÁTÍVELŐ KAPCSOLATOK:

A Gyulai Munkaügyi Kirendeltség részt vesz az EURES⁴³ hálózatban, amelynek célja, hogy hosszú távon létrehozzanak egy határ menti munkaügyi társulást a meglévő együttműködések harmonizálásával és kibővítésével elősegítve a határon átnyúló munkavállalást elsősorban az információnyújtás eszközeivel (kiadványok, fórumok, konferenciák, informatikai rendszerek összehangolása). A program keretében készült felmérés szerint a határ két oldalán hasonló munkakörökbe keresnek munkavállalókat, azonban a román oldalon alacsonyabb bérek mellettt. Mint a munkaügyi kirendeltség vezetője megállapította, „az jellemző tehát, hogy a román munkavállalók a viszonylag magasabb magyarországi bérek miatt szívesen jönnek ide dolgozni

42 A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapja alapján (http://www.nfu.hu/palyazati_eredmenyek, letöltve 2009. január 6.)

43 Az Európai Foglalkoztatási Szolgálat (EURES) együttműködési hálózatot azért hozták létre, hogy az Európai Gazdasági Térségen belül elősegítse a munkavállalók szabad áramlását. A hálózat partnerei közé tartoznak az országos foglalkoztatási szolgálatok, szakszervezetek és munkáltatói szervezeteket. A hálózatot az Európai Bizottság koordinálja. Magyar tagja az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSz). (További információk az EURES-ről és forrás: <http://www.europa.eu.int/eures/home.jsp?lang=hu>, letöltve 2008. december 17.)

és vállalják az ingázást, valamint az esetleges bennlakást”. A kutatás, amelyet 2007-2008-ban folytatott a munkaügyi központ, és amelyben a kirendeltség részt vett, egyaránt érintette az ipar és szolgáltatások területét.

A további adatok, azonban arra készítetnek, hogy fenntartásokkal fogadjuk azt a megállapítást, hogy szívesen jönnek román munkavállalók Magyarországra: A Gyulai kirendeltség 2008. január 1. és 2008. október 31-e közötti időszakban összesen 222 db alkalmi munkavállalói kiskönyvet adott ki román állampolgárságú ügyfelei részére. Ez, a kirendeltség dolgozóinak értékelése szerint igen magas szám, ám az alkalmi munkavállalói könyvekkel rendelkezők szezonális jellegű mezőgazdasági munkára érkeztek a térségbe, és nem ipari munkahelyeken helyezkedtek el. Az idegenforgalomban érdekelt és felkeresett vállalkozók szintén nem számoltak be arról, hogy megszámú romániai alkalmi munkást foglalkoztatnának.

ROMÁNIA, MINT PIAC ÉS TERJESZKEDÉSI CÉLTERÜLET:

Az idegenforgalomban dolgozók törekszenek arra, hogy Romániában, különösen a Partiumban és Dél-Erdélyben erősítsék Gyulának, mint fürdővárosnak a megjelenését, és így növeljék a beutazók számát. Erre az is lehetőséget nyújt, hogy keleti szomszédunknál egyelőre nincs megfelelő színvonalú fürdő-komplexum, így itt lehet a legkönnyebben elérni ilyen jellegű szolgáltatásokat.

A helyi vállalkozások változatos módon építenek a határközelségére, a település határ menti elhelyezkedésére. A kereskedelmi egységek már nagyon régóta építenek a bevásárló turistákra, mivel még jelenleg is igaz, hogy valamivel jobb minőségű áruk és gazdagabb választék érhető el, mint a határ túloldalán, ugyanakkor az is igaz, hogy Gyula hagyományosan szolgáltató központja volt a határ túlsó oldalán található számos településnek. A kereskedelmi egységekben itt sem jellemző a romániai munkavállalók megjelenése, a szomszéd ország lakói vásárlók, turisták, vagy átutazók a városban.

A romániai munkavállalók megjelenéséről nem számoltak be a felkeresett vállalkozások, s bár jelentős a román nyelvű turisták száma, és az idegenforgalomban érdekelték érzékelik a román nyelvtudás előnyeit, ezt „házon belül” megoldják, azaz magyar állampolgárságú, de románul beszélő pincéreket, eladókat alkalmaznak. Ennek megvan a belső erőforrása, mivel Gyula a hazai románság egyik központja.

A helyi vállalkozások számára Románia nyugati részei, a Partium és a Bánát, piacot jelentenek. Számos példát találhatunk erre, egyet kiemelnénk. A Körös-Maros Biofarm Kft. honlapján így ír határon átívelő kapcsolatairól: „Most éppen Románia felé terjeszkedünk. Számításaink szerint ott is gazdaságos lehet a biotermelés. Az országhatár fő telephelyünkötől csupán 500 méterre húzódik. Romániai kapcsolataink egyébként nem új keletűek: területünkön saját oktatási központunk működik, ahol már 28 magyar mellett 28 „túloldali” gazdát is tanítottunk arra, hogyan kell megfelelni a bio követelményeknek.” (A Körös-Maros Biofarm Kft. honlapjáról)⁴⁴

Az idézet alapján kutatásunk kapcsán három fontos következtetést vonhatunk le. Először is fontos megállapítás, hogy a termelés, gazdasági tevékenység (idegenforgalom, oktatás) jellegéből fakadóan nem szezonális munkaerőre, hanem viszonylag képzett, állandó munkatársakra volna

⁴⁴ http://www.biotej.hu/masodik_hu.php?menu=0&menupont=0, letöltve: 2009. január 7.

igény. Az állattenyésztésben nincs csúcsidőszak, szezon, a gondozókra folyamatosan szükség van, a földművelési munkák nagy része pedig géppel történik.

Továbbá megállapítható, hogy nem pusztán piacként veszi számításba a vállalkozás a szomszédos országot, hanem, mint a termelés helyszínét is.

Jelenleg a város vezetése az alábbi intézkedésekkel, programokkal kívánja kiaknázni a Gyula határvárosi mivoltában rejlő lehetőségeket (Gyula város stratégiája 2003⁴⁵ alapján): (1) Határátelöhely fejlesztése; a schengeni határ új feladatokat és felelősséget jelent „*az erősödő tranzitjelleg miatt romolhat a közbiztonság*” – áll a dokumentumban; (2) Gazdasági és kulturális együttműködés fejlesztése a testvérvárosi kapcsolatok révén; (3) A stratégia az idegenforgalom és az egészségügyi szolgáltatások terén is számol a határközeliségben rejlő lehetőségekkel. A nemzetközi hírű gyógyintézmény a közelmúltban tárgyalásokat kezdett a szomszédos megyeszékhely kórházával az eszközigenyes kezelések Gyulai Pándy Kálmán Kórházban történő elvégzéséről.

A városnak testvérvárosi kapcsolata van Araddal, Kovásznával, Csíkszeredával és Nagybányával – ez utóbbival 2008 óta. Ezek a kapcsolatok alapvetően a kulturális cserét, személyes kapcsolatok elmélyítését szolgálják. Tehát Gyula kiterjedt kulturális kapcsolatokat ápol külföldi szervezetekkel, településekkel, így erdélyiekkel is. Ezt a görög-keleti egyház is serkenti, amely a magyarországi román görögkeleti egyház központjaként közvetlen kapcsolatot tart a bukaresti patriarchátussal. A városban a román kisebbség nem csak nevében, hanem valóságosan is jelen van, s ennek megőrzésére a helyi oktatási intézmények törekvése mellett, az élénkülő gazdasági kapcsolatok is biztosítékot jelenthetnek. Gyula a kulturális kapcsolatok mellett a szolgáltatások erősítésével kíván megjelenni és együttműködést kialakítani a szomszédos megyével. A szórványos gazdasági kapcsolatok intézményi szintű összehangolása azonban csak a hosszú távú célok között szerepel.

Az esettanulmány alapján a települési kapcsolatokat a bevezetőben ismertetett négy típus közül többbe is be lehet sorolni. A város lakói kiterjedt rokoni, baráti informális kapcsolathálóval rendelkeznek. Ennek oka, hogy a határmódosítás előtt házassági kapcsolatok születtek a megyeszékhely és a megye települései között, de az áttelepülők is megtartották a rokoni kapcsolataikat, akik – mivel Gyula jelentős középváros –, gyakran Erdély egész távoli részéből is érkeztek ide. A városban tehát a rokoni, kulturális és gazdasági kapcsolatok dinamikus alakulását láthatjuk. Gyulán nem csupán spontán gazdasági kapcsolatok alakulnak, a városvezetés erre való törekvése érzékelhető, ám ez az együttműködés még nem vált határokon átívelő, klaszterba szerveződő gazdasági kapcsolattá.

LÉTAVÉRTES, ALVÓVÁROS A HATÁRON TÚL⁴⁶

Létavértes lakó funkciót betöltő településként határozta meg önmagát. Igen élénkek és kiterjedtek a határ menti kulturális kapcsolatok. Ezt a református és görög-katolikus egyház is serkenti, amely több erdélyi egyházközséggel is testvérkapcsolatban van. A Romániából érkező

45 Gyula Város Stratégiája 2003, (http://www.gyula.hu/file_letoltes.php?file=2906, letöltve: 2008. december 17.)

46 Létavértesen a helyi fejlesztési tervet, a helyi költségvetést, a város rendezési tervét elemeztük részletesen a kistérség Fejlesztési Terve, a Foglalkoztatási Paktum dokumentumai és a helyi sajtó mellett (Létavértesi Hírek). Emellett terepbejárást végeztünk, valamint készítettünk kilenc félig strukturált interjút, és két csoportos interjút is, az ezekből származó információkat szintén felhasználtuk az esettanulmány készítése során. Emellett a fellelhető ÁFSZ és KSH adatokat is feldolgoztuk.

bevásárló turizmus igen élénk. Amennyiben javul a város közúti elérhetősége, a város vonzóbbá válhat, mint lakótelepülés, de bizonyos ipari beruházók számára is, amelyek egyelőre nem látnak komoly lehetőséget a településben. A tervezett infrastrukturális fejlesztések hatására esetleg betelepülőket vegyes, mégis alapvetően pozitív érzelmekkel várják a helybeliek. Létavértes számára a legfőbb fejlődési, kiterjesztési pont az agglomerálódás, amely a település határ menti jellegére is épít.

Létavértes Hajdú-Bihar megye keleti határszélén helyezkedik el Debrecen és Nagyvárad között fele távolságban. 2004 nyara óta határátkelőhely. Létavértes két településrészből áll, amelyek 1970-ig önálló falvak voltak: Nagyléta és Vértes. A legnépesebb Nagyléta (avagy, ahogy most nevezik magukat a helybeliek: Léta), a lakosság szám 4500 fő, a középső Vértes, e település lakosság száma 2800 fő körül van, a legkisebb pedig Újléta. A három települést 1970-ben egyesítették. A településrészek mára szinte teljesen összeérnek, össze is épültek, a kettő között ipari terület fekszik, de a két egykori település elkülönülő karakterrel rendelkezik: Léta városiasabb, emeletes házakkal, a közigazgatás épületeivel, míg Vértesen a faluközpontban szépen felújított földszintes porták sorakoznak az árnyas utcákban.

Nagyléta annak idején mezővárosi ranggal rendelkezett. Létavértes lakosainak száma 2007-es adatok szerint 7309 fő.

A két városrészt a folyó választja el, s interjúink tanúsága szerint a helybeliek számon tartják, hogy melyik rész fejlődik gyorsabban, hol valósul meg egy-egy beruházás. Az összevonást követően a vértesi részen megszűnt a művelődési ház, és az önálló igazgatási funkciók is. Az akkori összevonás hatásai ma is élő emlék a helyiek számára. Emellett megmaradt az iskola mindkét településrészen, és a jelenlegi városvezetés gondot fordít arra, hogy a két településrész egyenlő mértékben fejlődjön.

Létavértesen a 2001-es népszámlálás során 347 fő vallotta magát romának, míg románnak 3-7 fő, attól függően, hogy miként tették fel a vonatkozó kérdést.

Létavértes agrár-ipari hagyományokkal rendelkezik. A városban működő legjelentősebb vállalkozások tükrözik a település ilyen jellegű hagyományait. Az önkormányzati intézmények, közszolgáltatók, a földhivatal, a posta, a bankfiókok, a rendőrőrs és a határrendészeti kirendeltség mellett tíz jelentősebb vállalkozás működik a településen. Ezek közül egy élelmiszer-kereskedelemmel foglalkozik, egy építő- és tüzelőanyag kereskedelemmel, három mezőgazdasági termeléssel, illetve termény felvásárlással, továbbá található a városban három élelmiszeripari cég (konzerv és húsipari profillal), valamint két műanyagiparban működő vállalkozás. A hazai élelmiszer-kereskedelmi láncok némelyike szintén rendelkezik létavértesi telephellyel. Ezek a vállalkozások változatos módon építenek a határközelségére, a település határ menti elhelyezkedésére. Ezek mellett több tucat kisebb, családi vállalkozás működik klasszikus szolgáltatásokat kínálva: fodrászatok, autójavítók, háztartási gépjavítók.

Jelenleg a város legfontosabb fizikai erőforrása a határban fekvő szabad földterület, amely építési ingatlanként értékesíthető, valamint a kétórányi járason belül található nagyvárosok a határon innen és túl.

A településen 1970-ben a lakónépesség 8758 fő volt. 1990-re a lakónépesség 6729 főre fogyatkozott, azonban ebben a dekádban megfordulni látszik a korábbi trend, a lakónépesség 2001-re elérte a 7049 főt, ami azóta a természetes szaporodásnak köszönhetően tovább emelkedett, (bár a 38 fős növekmény, valójában stagnálásnak tekinthető), miközben a 278 fős pozitív vándorlási mérleg valószínűleg igazi trendfordulónak tekinthető. Kérdés, hogy ebben a rendszerváltozással

jelentősen átalakuló határ menti kapcsolatoknak mekkora szerepe volt. A 2004-es határnyitás hatása semmiképpen nem látható a fenti adatokban, így ezzel a trendfordulót nem lehet magyarázni. Szintén érdekes, hogy a város vezetői, illetve a vezető értelmiségiek aggodalommal tekintenek a népesedési viszonyok alakulására. Ennek oka: az iskolai osztálylétszámok csökkennek, a keresztelők száma szintén stagnál, vagy csökken. Így beszél erről az egyik református lelkész: *„Ha ezeket nem fogjuk meg, akkor ennek a kisvárosnak nagyon meg vannak számlálva a napjai. Csak a magam példáját nézem: tavaly még mínusz kettő volt a keresztelés–temetés arány, ma már mínusz 28, két éve még többet kereszteletem, mint temettem.”* Ezeknek a folyamatoknak kívánnak elébe menni a lakóingatlanok kialakításával és a szolgáltató funkció erősítésével.

FEJLESZTÉSI STRATÉGIA: AGGLOMERÁCIÓS FUNKCIÓ A HATÁR KÉT OLDALÁN

2002 és 2005 között a városból negyvennégy sikeres pályázatot nyújtottak be; kilencet EU forrásokra, a maradékot pedig hazai forrásokból való részesedésre. Az önkormányzat tizenegy sikeres pályázatot nyújtott be mind hazai, mind EU forrásokra. Az önkormányzati beruházások mellett különösen aktív pályázónak tekinthetjük a mezőgazdasági vállalkozókat, akik tíz pályázatot adtak be és nyertek meg. Ezek között a szokásos erdőtelepítési, terménytároló-építési, gépbeszerzési projektek a jellemzők. A 2007 óta futó Új Magyarország Fejlesztési Terv pályázati lehetőségeiből 2008 végéig hat nyertes pályázatot tudott felmutatni a város, valamint egyet-egyet két, a városban működő vállalkozás. A város az oktatási intézmények és a települési infrastruktúra fejlesztését fogja elvégezni a pályázati pénzek felhasználásával. A tervek megvalósítása segíti Létavértest, hogy betölthesse az önmaga számára megfogalmazott új települési szerepkört: hogy mind debreceni, mind nagyváradi lakosok számára színvonalas agglomerációs településsé váljon.

Létavértesen két meghatározó csoport aktivitásának köszönhető a sikeres fejlesztési tevékenység. Az egyik a polgármesteri hivatal apparátusa, élen a polgármesterrel, a másik pedig a vértesi református lelkész és az őt segítő csapat. Nincs lényeges különbség a két csoport között, hiszen a közös célok – a városban élők életkörülményeinek javítása, illetve a település vonzóvá tétele –, miatt kiemelkedő együttműködés tapasztalható az önkormányzat és a civil szféra között, és jól érzékelhető a törekvés arra, hogy kiterjesszék az együttműködést a vállalkozói szektorra is. Erről az egyik szereplő így nyilatkozik: *„a polgármester úrnak jó tanácsai vannak, meg hogyha neki kell valami, akkor is segítjük egymást, meg az iskola igazgató szintén, igazán mondhatom, hogy egy húzóerő. (...) Tehát vannak emberek, akikkel ezt tudjuk hordozni.”*

A város polgármestere komoly közigazgatási tapasztalatokkal rendelkezik, így a saját és a képviselőtestület különböző tagjainak ötleteit szakszerűen tudja kidolgozni, azokhoz megfelelő pénzügyi tervek születnek a Kistérségi Irodával együttműködésben. Magukat a pályázatokat –amennyiben azok elkészítése komolyabb személyzetet igényel –, nem az önkormányzat dolgozó, hanem pályázatírással foglalkozó vállalkozások készítik.

A fejlesztések másik csomópontja a Vértesi Református Egyházközség, amelynek lelkésze mintegy huszonöt éve költözött Magyarországra Kalotaszeg vidékéről. A lelkésznek, és a körülötte kialakult aktív csapatnak (jobbára a presbitériumnak, valamint a vértesi településrészen lakó gyülekezeti tagoknak) köszönhetően az elmúlt esztendőkből jelentős fejlesztések zajlottak ebben a városrészben is. Ezek egyike szorosan kötődik a lelkészhez, mivel a családi népművészeti

gyűjtemény egész Létavértes idegenforgalmi vonzerejévé válhat. A lelkész nagy tapasztalatokkal rendelkezik a pályázatírás területén is. Az ötletgazda egyértelműen a tiszteletes, akinek megbízható munkatársai segítenek abban, hogy színvonalas pályázati anyagok szülessenek. Sikeréről a nyertes pályázatok sora tanúskodik.

Jelenleg két komoly fejlesztésen dolgoznak: egy állandó, megfelelő színvonalú kiállítóhely kialakításán, amelyben szállás lehetőség is lesz. (A kiállítóhely célja, *„hogyan lássuk végre, hogy akkor hogyan éltek azok az emberek – hogy próbáljunk közeledni egymáshoz kicsit, hogy mit csináltak az őseink.”*). A másik nagy álmuk, hogy a harminc éve nem működő temető helyén lakópark épüljön. *„Mert látjuk, hogy a város nem tudja megőrizni a tanult embereket, mert iszonyatos, hogy ez a kis egyház 30 embert foglalkoztat – ez nem feladatunk, de ha más nem vállalja ezt fel, akkor ez a 30 család elvándorol. Szeretnénk megcélózni az embereket, betelepíteni az embereket, akár erdélyi magyarokat, forogjon az eszünk, hogy valami pezsgés valami élet legyen itt. Mert ez jó a városnak is, mert akkor nem lesz gond, hogy ha két gyerekkel kevesebb van, nincs osztály. Aki itt él az itt adózik, azután a város kapja a fejkvótát.”*

A temető helyén kialakítandó építési telkek kialakítása közös projekt az önkormányzattal és a görög-katolikus gyülekezettel. A terv kapcsán is teljes az összhang az önkormányzat és a református, görög-katolikus egyházak között, a kivitelezési terveket közösen alakították ki. A város hosszú távú víziója, hogy javítsa a szolgáltatások színvonalát, ezért növelje az iskolai színvonalat, kereskedelmi egységeket vonzzon a városba, javítsa az egészségügyi ellátásokat és a közlekedési infrastruktúrát. Ily módon növelhetők a település, és az önkormányzati intézmények bevételei. A város elszántságát mutatja, hogy több pályázatot is adott be a település külső területeinek csatornázására, illetve a településközpont fejlesztésére, valamint hogy a településszerkezeti terv is megfelelően tartalmazza a készülő lakópark, tervezett szolgáltató egységek tervét. Intenzíven zajlik tehát a szolgáltató vidéki város kialakítása Létavértesen, amint ez a Létavértesi Településszerkezeti Tervben is olvasható: *„Létavértes jövője szempontjából nagyon fontos célkitűzés, hogy népességét képes legyen megtartani. A lassú növekedési folyamatot felgyorsítani, de legalábbis stabilizálni szükséges. Olyan beavatkozások megtervezése, végrehajtása szükséges, mely a népesség helyben maradását ösztönzi, és a városi életet a mainál vonzóbbá teszi. Cél, hogy Létavértes lakónépessége 2020 körül stabilizálódjon mintegy 7800-8000 fő körül. Évente átlagosan 20 db új lakás építésére kell lehetőséget biztosítani. 30 év távlatában 400-500 új lakótelek iránti igény kielégítésére kell lehetőséget biztosítani. A város számára alapvető fontosságú, hogy a gazdasági ipari vállalkozások számára vonzó lehetőségeket teremtsen. Megfelelő infrastruktúrával ellátott ipari kereskedelmi-szolgáltató területek, ipari park kijelölése vált szükségessé.”*

Az esetleges bevándorlók számára a megfelelő infrastruktúra jelent vonzerőt, és, ahogy egyik interjú alanyunk fogalmaz: *„Ma az motiválja az erdélyieket, hogy ma Erdélyben sokkal drágább a lakás, mint Magyarországon.”* Ezek szerint a város népességnövekedésében komoly szerepet játszhat, hogy az eddigi határ menti, utolsó magyar település jelleg helyébe egy, a két ország közötti összekötő, közvetítő funkciót láthat el. Immár nem csupán „fejletlen” kelet-magyarországi településként, hanem fejlettebb nyugati szomszédként is megjelenhet bizonyos csoportok előtt. Ezt a jelleget kívánják erősíteni a megfogalmazott fejlesztéspolitikai célokat valóra váltva.

KÖVETKEZTETÉSEK

Elemzésünk alapján három elkülönülő települési stratégia bontakozik ki: határon átívelő gazdaságfejlesztési stratégia, idegenforgalomra, gyógyturizmusra épülő stratégia, és egy ingatlanfejlesztések révén végrehajtott településfejlesztési stratégia. Makó a határon átívelő kapcsolatok alakításában a gazdaságfejlesztésre helyezi a hangsúlyt, melynek lényege, hogy a határ közelségéből adódóan a meglévő informális kapcsolatokra építve jönnek létre a város kulturális kapcsolatai, és ezek a döntően informális kapcsolatok teremtenek alapot a spontán gazdasági kapcsolatoknak is. Makó a határ menti pozícióját nagymértékben próbálja hasznosítani, amit a kapcsolatok kiépülésének, az együttműködéseknek a magas foka is jelez. Gyula esetében a határon átívelő kapcsolatok alapját a helyi idegenforgalom és gyógyturizmus jelenti, melynek egyik legfőbb célcsoportjaként – stratégiai jelentőséggel is – megjelennek a határ túloldalán élők. Létavértes fejlesztési stratégiájában pedig a város határmentségére is építve jelenik meg az agglomerációs funkció fejlesztése, melynek alapját a helyi ingatlanfejlesztésben látják.

Az esettanulmányok alapján a munkavállalás jellegének megváltozása is kitűnik. Az adatelemzés alapján látszik, hogy jelenleg „*a romániai munkavállalók foglalkoztatásának legfőbb – szinte kizárólagos – motivációja a magyarországi (...) munkaerő piacon tapasztalható munkaerőhiány*” (Németh és tsai, 2009: 624), ebből is következik, hogy az alacsony képzettségű munkaerő jelenik meg a statisztikákban. A kilencvenes éveket megelőzően azonban számos értelmiségi foglalkozás képviselője jelent meg és vállalt munkát Magyarországon. Az esettanulmányaink alapján látható, hogy Magyarország jellege a Romániából érkezők számára, mint célpont megváltozott: míg a hetvenes-nyolcvanas években kivándorlási célpont volt, addig mára csupán munkavállalási célország lett (amint ezt a különböző elemzések alátámasztják (Németh és tsai, 2009, Pulay, 2005). Ugyanakkor az esetek alapján feltételezhető, hogy Románia uniós csatlakozását követően elvesztette kivándorlási célpont jellegét Magyarország, és a romániai magyarok immár hasonlóan a többségi nemzethez a nyugat-európai államokat tekintik munkavállalási célországnak.

A határ menti városok települési kapcsolatait négy típusba soroltuk: (1) informális kapcsolatok; (2) testvérvárosi kapcsolatok; (3) spontán gazdasági kapcsolatok, és (4) határon átívelő, kiépült gazdasági klaszterek.

Mind a három vizsgált városban jellemzőek és fontosak az *informális kapcsolatok* a városlakók és a szomszédos települések lakói között, ezek régóta meglévő rokoni, baráti kapcsolatok, de nem ritkán alakulnak újak is, ahogy a települések közötti informális kapcsolattartás lehetővé válik és megélnék. Egy-egy határátkelő megnyitása ebben különös jelentőséggel bírhat, mivel segíti a rokoni, baráti találkozásokat, a szomszéd települések rendezvényein való részvételt. Szintén jellemző, hogy mindegyik vizsgált város rendelkezik romániai, jellemzően erdélyi *testvérvárosi kapcsolattal*, ebben főszerepet a települési önkormányzatok játszanak. A kulturális csere különösen Létavértes és Székelyhid között jelentős, a kapcsolatok kulturális együttműködésekre terjednek ki. A felsoroltakon túl, a különböző gazdasági kapcsolatok lényegesen ritkábbak. Míg *spontán gazdasági kapcsolatot* szinte minden településen találhatunk, *határokon átívelő, klaszterba szerveződő gazdasági* kapcsolatokra nem találtunk példát. Esettanulmányainkat áttekintve látható, hogy a határ menti települési kapcsolatok típusai kiegészítik egymást. Ugyanakkor az is látható, hogy a leírt munkaerő-piaci folyamatok illeszkednek egyéb társadalmi, gazdasági,

kulturális folyamatokhoz; ezek azt mutatják, hogy a határ menti települések kapcsolatai nem alkotnak annyira erős szövetet, hogy határrégióknak lehessen tekinteni a vizsgált térséget.

Bár a szabályozó mechanizmusok megváltoztak az elmúlt évtizedekben, az átjárás a határon az elmúlt két évtizedben folyamatosan egyszerűbbé vált; az európai uniós csatlakozással pedig a munkavállalási szabályok is egyszerűsödtek, a határellenőrzés különböző módjai révén a határ sajátos státusza továbbra is megmarad. Az esettanulmányok alapján úgy tűnik, hogy a vizsgált régióban a határ jelenléte egyre kevésbé befolyásolja a helyben élők és az átutazók életét, ugyanakkor a határ sajátos jellege megmaradt mivel az ember *„a tér folytonosságából és végtelenségéből egy szakaszt elkülönített, és azt egy bizonyos értelem szerinti különleges egységgé alakította”* (Simmel, 2007: 32). Hiába válik egyre kevésbé hangsúlyossá a határ ajtó jellege, valódi hídszerepet egyik vizsgált város sem tölt be a két ország között. Amikor a határon kapcsolatok formálódnak városok és a lakóik között (akár informális, akár testvérvárosi, vagy valamilyen gazdasági kapcsolat), akkor ezek a kapcsolatok hidat képeznek a határ két oldala között, de a határ elválasztó, elzáró jellege megmarad, ahogy a stigmatizáció terepét jelentő funkció is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BEKE Pál

2008, Lépésjavaslatok Makó közösségfejlesztésére In: *Makó Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2007-2013*, Készítette: Terra Stúdió Kft. 2008. április 13.

BÖRÖCZ József

2002, A határ: társadalmi tény. *Replika* 47–48 (2002. június) p. 133–142.

Feischmidt Margit 2002: A határ és a román stigma. *Replika* 47–48 (2002. június) p. 43–58.

FOX, Jon

2005, Vándorló nemzet(i) – identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon; In: Feischmidt Margit (szerk.) 2005: *Erdély-(de)konstrukciók*. Tanulmányok. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, p. 103-122.

NÉMETH Nándor – CSITE András – JAKOBI Ákos

2009, Román állampolgárságú munkavállalók Magyarországon *Területi Statisztika* 2009/6 p. 615-628.

NÉMETH Nándor (szerk.)

2009, *Összefoglaló jelentés a román állampolgárságú munkavállalók magyarországi jelenlétének vizsgálatáról* (http://econ.core.hu/kutatas/labour_proj.html letöltve: 2012-08-08)

PULAY Gergely

2005, A vendégmunka mint életforma – széki építőmunkások In: Feischmidt Margit (szerk.)

2005: *Erdély-(de)konstrukciók*. Tanulmányok. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, p. 143 – 161.

SIMMEL, Georg

2007, Híd és ajtó. *A híd* (2007. február) p. 30-36 <http://epa.oszk.hu/01000/01014/00034/pdf/030.pdf>

AZ ESETTANULMÁNYOKHOZ FELHASZNÁLT FORRÁSOK:

GYULA:

A Magyar Köztársaság Kormányának J/1397. számú beszámolója a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről, (1999. június) (http://www.mtaki.hu/docs/cd2/Magyarország/j1999_1397/j1999_1397a3_08.htm, letöltve: 2009. január 5.).

A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás (www.nepszamlalas.hu/hun/egyeb/nemet)

Békés megye foglalkoztatási válság kezelésének megalapozásához II., Helyzetelemzés, Hatás-tanulmány, készítette a 3K CONSENS IRODA, Budapest, 2005 január.

(<http://www.3kconsens.hu/files/Bekes%20megye%20pelda.pdf?PHPSESSID=c778452ae6dac900c321e61767f72f87>, letöltve: 2009. január 5.)

Békés megye integrált esélyteremtési terve 2007-2013; Békéscsaba, 2007, készített: a Békés Megyei Területfejlesztési Tanács

Gyulai kistérség, Kistérségi helyzetkép. 2006. készítette a VÁTI Kht. www.vati.hu/static/kisterinfo/

Gyulai Kistérség; Összefoglaló a beérkezett és támogatott ÚMFT (2007-2013) pályázatokról, készítette az NFÜ Informatikai és tájékoztatási főosztálya 2008. 09. 30-án, Budapest (letöltve 2009. január 6).

Gyula Város Stratégiája 2003, (http://www.gyula.hu/file_letoltes.php?file=2906, letöltve: 2008. december 17.)

Gyula Város településszerkezeti és szabályozási terve, módosítás, Terület-felhasználási műleírás – jóváhagyott anyag. Készült a Gyulai Polgármesteri Hivatal Főépítési Irodájának közreműködésével a Schómer Múterem Településrendezési és Építészeti Kft. műtermében 2008. szeptember (http://gvopappser.gyulakozkincs.hu/portal/page?_pageid=179,28533&_dad=portal&_schema=PORTAL, letöltve: 2009. január 7.)

Közvélemény kutatás Gyula város őszi idegenforgalmáról, a bel- és külföldi turisták véleménye, javaslata; készült 2008 évben a Gyulai turisztikai Hivatal megrendelésére (www.gyula.hu)

Magyarország a XX. században, II. kötet. Az ortodox keleti keresztény (görögkeleti) egyházak (1945-1989), (Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/266.html>, letöltve: 2009. január 5.)

Rendeletek:

9002/1998 (S. K. 1.) KSH elnöki közlemény

244/2003 (XII.18.) Kormányrendelet. A kistérségek megállapításáról, lehatárolásáról és megváltoztatásának rendjéről

2007. évi CVII. Törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény módosításáról

240/2006 (XI.30.) Korm. rendelet a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről

Honlapok:

Az ÁFSZ honlapja, <http://www.afsz.hu>

Az EURES honlapja <http://www.europa.eu.int/eures/home.jsp?lang=hu>

Gyula város honlapja www.gyula.hu;

A Gyulai Húskombinát honlapja <http://www.gyulahus.hu>

A Körös-Maros Biofarm kft. honlapja: <http://www.biotej.hu>

A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapja alapján www.nfu.hu

A Nicolaie Balcescu Gimnázium honlapja: <http://www.balcescu.sulinet.hu/>

A Tessedik Sámuel Főiskola Egészségügyi Intézetének honlapja: <http://eukar.gyula.kf.hu/>

A Tessedik Sámuel Főiskola honlapja: <http://www.tsf.hu>

LÉTAVÉRTES:

Létavértesi Hírek

A Létavértesi kistérség, Kistérségi helyzetkép. 2006. készítette a VÁTI Kht. www.vati.hu/static/kisterinfo/;

http://www.vati.hu/static/kisterinfo/3908_derecske-letavertesi.pdf

Létavértesi Város 2008 évi költségvetése.

(<http://www.letavertes.hu/main.php?f=kiir&oid=22&mid=3>).

Hajdú-Bihar megye területfejlesztési koncepciója és stratégiai programja, készült 2006-ban a Hajdú-Bihar megyei Fejlesztési Ügynökség Kht. megbízásából, készítette a MEGAKOM Stratégiai Tanácsadó Iroda. (<http://www.hbmfukht.hu/index.php?menu=letoltesek>, 2009. január 7.)

Havi KSH kistérség szintű adatok a Derecske-Létavértesi kistérségben, (<http://kisterseg.afsz.hu/index.php>)

A munkaerőpiaci helyzet alakulása az Állami Foglalkoztatási Szolgálat fontosabb adatai alapján, 2008. augusztus készítette az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (Forrás: http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_afsz_havi_reszletes_adatok_2008, letöltve: 2009. január 8.)

Honlapok:

Az ÁFSZ honlapja, <http://www.afsz.hu>

Az EURES honlapja <http://www.europa.eu.int/eures/home.jsp?lang=hu>

Létavértes város honlapja www.letavertes.hu;

A Derecske-Létavértesi kistérség honlapja: <http://www.derecske-letavertes.hu>;

A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapja alapján www.nfu.hu

Wikipédia (<http://hu.wikipedia.org>) – Bihar vármegye

www.elvira.hu

www.maps.google.com

MAKÓ:

Makói Hírek 2000-2008-as évfolyamai

Honlapok:

www.marosterseg.hu

mako.lap.hu

www.mako.hu

www.nepszamlalas.hu

www.afsz.hu

Az erdélyi magyarok nemzetről szóló reprezentációi

A tanulmány az erdélyi magyarok nemzeti hovatartozásról, csoportthatárokról, hazafogalomról, előítéletességről, etnocentrizmusról, az érzelmi viszonyulások megélésének módjáról alkotott reprezentációit elemzi, minőségi módszerrel. A fókuszcsoporthoz tartozók elemzése során három kérdésre kerestük a választ. Az első, hogy milyen nemzethatárokat jelölnek meg, milyen értelmezést adnak a nemzethez való tartozásnak. A második, hogyan nevezik meg a hazájukat, és ehhez milyen értelmezéseket kapcsolnak. A harmadik, a Magyarországhoz való viszonyulásuk módját, jellegét kutatta. A válaszok alapján az erdélyi magyarok nemzetről, nemzeti hovatartozásáról alkotott képéről két markáns nemzeti diskurzust különítünk el: az esszencialista-radikális, valamint a kvázi-primordialista, mérsékelt diskurzust, amelyek a mindennapokban bizonyos szintig keveredhetnek.

Veres Valér – BBTE Szociológia és Tanszék, Kolozsvár

BEVEZETŐ

A nemzeti hovatartozásról, a csoportthatárokról, a hazafogalomról, az érzelmi viszonyulások megélésének módjáról 2009-ben fókuszcsoporthoz tartozók kutatást végeztünk Erdélyben. Korábbi kérdőíves vizsgálatok során ugyanis maradtak olyan megválaszolatlan kérdéseink az erdélyi magyarok nemzeti és állampolgári identitásával kapcsolatban, amelyeket interaktív, minőségi módszerekkel kívántunk feltárni. Összesen hat helyszínen végeztünk fókuszcsoporthoz tartozók interjút Erdély magyar lakta vidékein a Kárpát Panel kutatás keretében⁴⁷. A tíz fókuszcsoporthoz tartozók helyszínének, részvevőinek kiválasztásakor figyelembe vettük a regionális eloszlást, a nemzet, életkort, településtípust és iskolai végzettséget. A magyar nyelven zajló fókuszoknál nyolc-kilenc fő vett részt, és átlagosan két órát tartott.

E tanulmány a fókuszcsoporthoz tartozók vizsgálat átfogóbb kérdésköréből egy kisebb rész gyors elemzését tűzte ki célul, amely alapján három kérdéscsoportra kerestük a választ.

Az első, hogy milyen nemzethatárokat jelölnek meg, milyen értelmezést adnak a nemzethez való tartozásnak.

A második, hogyan nevezik meg a hazájukat, és ehhez milyen értelmezéseket kapcsolnak.

A harmadik, hogyan viszonyulnak Magyarországhoz.

Az elemzés fogalmilag a korábbi kutatásaim során kialakított elméleti háttérre épül (Veres, 2005, 2008a), ezért csupán a legfontosabb felhasznált fogalmakat tekintjük át. A nemzetet, mint társadalmi nagycsoportot Benedict Anderson (1994) nézetei alapján „elképzelt közösségek”-ként fogjuk fel, eszerint a nemzeti csoporttagság lehetővé teszi más csoport-hovatartozások vállalását is.

Nemzeti identitásnak azt a kollektíve kialakult, affektív és kognitív elemekből álló tudáskészletet és beállítódást tekintjük, amely a nemzeti ideológia társadalmi működésének eredménye, és a modern társadalmi csoportok kötődéseinek egyik legfontosabb formáját jelenti.

⁴⁷ A kutatás jogtulajdonosa a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány, a terepmunkában részt vettek a Babeş-Bolyai Tudományegyetem diákjai. A fókuszcsoporthoz tartozók kutatás a Szülőföld Alap, a tanulmány pedig a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült.

Aszerint, hogy a nemzeti ideológia az állampolgárság vagy a nyelvi-kulturális együvé tartozás eszméjén alapul, megkülönböztetjük a kultúrnemzeti és az államnemzeti identitástudatot (lásd Hobsbawn, 1990), és ezek társadalmi megnyilvánulásait keressük, vizsgáljuk.

Ugyanakkor, kisebbségi helyzetben ez az elhatárolás nem annyira egyszerű, hiszen megfigyelték, hogy vannak esetek, amikor valaki egyszerre két nemzethez tartozónak érzi magát, mert kisebbségi helyzetben a különböző kultúrnemzeti és állampolgári identitáselemek kiegészítő funkciókat is betölthetnek. Ez gyakran előfordulhat egy olyan identitásmezőben, amely – amint arra Brubaker is utal – három ideológiai forrás: a többségi állam, a kisebbségi közösség vezetői és a kultúrnemzeti „külső anyaország” államának ideológiai összehatásaiból táplálkozik (Brubaker, 1996: 60–69). Csepeli szerint nem ritka, hogy egy személy két nemzeti kategória hatálya alá tartozzon, ha a kategóriák között dimenzionális különbség van, vagyis az egyik hovatarozás kulturális, a másik állampolgári vonatkozásban érvényes, éppen úgy, mint a magyar kisebbségek helyzetében (Csepeli, 1992: 35). Az erdélyiek válaszait azért sem tarthatjuk rendhagyónak, mert például Magyarországon is a nagy többség 78-80 százalékban mind a határon túli magyarokat, mind pedig a magyarországi kisebbségeket a magyar nemzet részének tekinti (lásd Papp Z., Veres, 2007).

Az adatgyűjtés során nem csupán a nemzetre vonatkozó tudáshalmaz legegyszerűbb elemeire, a nemzeti név által teremtett szimbolikus univerzum jelentéseire (a haza, nemzeti szimbólumok stb., lásd még A. D. Smith, 1991) kérdeztünk rá, hanem sort kerítettünk a csoporthatárokat jelölő tipizációkra, és a csoportviszonyok értelmezéseinek feltérképezésre is.

Az erdélyi magyarok – mint társadalmi csoport – meghatározását a Horváth István féle *nemzeti kisebbség* értelmezés mentén ragadjuk meg, amelynek lényege, hogy a már korábban nemzetivé alakult, etnokulturális öntudatú, de a határváltozásokkal más többségi nemzethez tartozást megtapasztaló csoportok alárendelt helyzetbe kerültek (Horváth, 2006).

A minőségi módszerekre épülő vizsgálat lehetőséget ad arra, hogy a nemzeti ideológia társadalmi működésének módozatait megragadhatjuk, vagyis az Erdélyhez kapcsolódó különböző történelmi események értékelésére, a magyarság szerepének megítélésére stb. vonatkozó különböző narratívákat megismerjük.

Általános tézisünk, hogy az identitásnarratívák kialakulása mögött az ellentmondásos nemzeti és ideológiai tudástartalmak társadalmi működésének eredményét látjuk, emiatt az Erdélyhez kapcsolódó különböző történelmi események értékelésére, a magyarság szerepének megítélésére stb. – különböző narratívák alakulnak ki. Ezek az ellentmondásos ideológiai tudástartalmak annak függvényében jelentenek problémát az egyénnek, hogy mennyire jutottak el hozzá a nemzeti ideológiák különböző értelmezései. Mivel az ideológiai ismeretek szintje összefüggésben áll az iskolai végzettséggel, ez a tudás hierarchikusan rétegződve jut el a társadalom különböző rétegeihez.

A továbbiakban a bevezetőben megjelölt kérdések mentén elemezzük az empirikus anyagot, anélkül, hogy annak minden dimenzióját e tanulmányban kimerítenénk.

NEMZETHATÁROK. AZ ERDÉLYIEK A MAGYAR ÉS/VAGY A ROMÁN NEMZET RÉSZEI?

Mint az elméleti részben tárgyaltuk, az erdélyi magyarok, akárcsak általában a kelet-európai népek, nemzettudatukat tekintve a kultúrnemzeti koncepciót részesítik előnyben. Ezt már Brubaker és társai is megfigyelték Kolozsváron egy másik kutatásban, hogy akik a *magyar* etnikai

kategóriával azonosultak, értelemszerűen a magyar etnokulturális nemzet részének is tekintették magukat, a magyar anyanyelvűek közösségét értve alatta (Brubaker et alii, 2006: 14). A fókusz-csoportos kutatás alapján azt mondhatjuk, hogy fogalmi értelemben, különösen az érettségizett és felsőfokú képzettséggel rendelkezők esetében ez az etnokulturális csoportthár-kijelölés még inkább kihangsúlyozódik, elválasztva a nemzet fogalmát bárminemű állampolgári koncepciótól. Íme egy párbeszéd részlet:

[Téma: az erdélyi magyarok a magyar nemzet részét képezik-e?]

A6. *Feltétlenül. Szerintem is. (Nagyvárad, értelmiségi egybehangzó vélemények, 6).*

Az állítás azonban árnyalódik, mivel a válaszadók körében árnyalódik az etnokulturális alapon meghatározott, ún. „egységes magyar nemzet” eszméje azáltal, hogy az erdélyiek sajátos különállóságára is rámutatnak:

A6. Erdélynek, azért ha nem is mindig, de azért igen-igen külön történelme volt, amihez mi nem biztos, hogy hozzátartozunk az Erdély történelméhez, de mivel a határ így alakult, mi ide csatlakoztunk. (Nagyvárad, értelmiségi, 6)

A válaszadók a *román* kategóriát nem tartják magukra nézve érvényesnek, csupán a *román állampolgár* kategóriát. A fókuszbeszélgetésekben felmerült, hogy Romániában a nyilvános térben, különösen a központi elektronikus médiában az állampolgárságot leegyszerűsítik, és egyszerűen csak románokról beszélnek (és nem román állampolgárokról), ez pedig zavarónak számít a magyarok számára. Erre a jelenségre Brubaker és társai is rámutattak, hogy míg az erdélyi magyarok számára az etnokulturális, állampolgári és területi identifikáció differenciált, addig az erdélyi románok számára ezek inkább összemosódnak (Brubaker et alii, 2006, 1010: 230)

Íme, az egyik nagyvárosi értelmiségi kijelentése, amivel a beszélgetőtársai egyetértettek:

„A5: Engem, személy szerint zavar az, hogy például, (...) nem tesznek különbséget az állampolgárság és a nemzetiség között. Ez engem, személy szerint zavar. Ennek ellenére, nem tartom szégyennek azt, hogy román állampolgár vagyok.” (Kolozsvár, értelmiségi, 5)

Az arra a kérdésre vonatkozó válaszok, hogy az erdélyi magyarok a román nemzet részét képezik-e, az értelmiségi diskurzusokban először egyértelműen nemlegesek, később ezt árnyalják, de alapvetően csak a román állampolgári közösség részének tartják az erdélyi magyarokat. Íme, egy másik beszélgetés-részlet Kolozsvárról:

(Az erdélyi magyarok a román nemzet része?)

A1. Nem. A2. Nem képezik a részét. A4. Soha nem is képezték szerintem.

A6. A közeljövőben esetleg. Persze, elfogadhatjuk egymást és el is fogadjuk, mert ez a helyzet, az lenne a jó, ha még jobban elfogadnánk egymást (...). Ennek a kutya-macska barátságának – vagy minek – a történelem folyamán kialakultak bizonyos...[...] előítéleteknek is nevezhetjük, vagy nem csak előítéleteknek, vagy jogos egymással való nézeteltéréseknek. (Kolozsvár, egybehangzó értelmiségi vélemények)

A román nemzethez tartozásnak egy affektív érvelése is megjelent:

[Azt hangsúlyozza, hogy a román nemzethez tartozás nem azonos jellegű a magyarral, nincs érzelmi töltete] De nem így van? Hát érzelmileg beletöltődik az ember, mert hát magyar, mert magyarnak vallja magát. A román himnusz nekem semmit nem mond. Tisztelem én a román törvényeket, de én nem érzem... (Nagyvárad, értelmiségi)

Egy falusi fókusz során vita alakult ki arról, hogy az erdélyi magyarok és a magyarországiak egy nemzet-e, és ezt hogyan is kell érteni. A beszélgetés során kialakult végül egy „közmegegyezés”, hogy az erdélyi és magyarországi magyarok egyaránt a magyar nemzet tagjai, ám az oda vezető érvelések rámutatnak arra, hogy a diskurzív szint alatt eltérő attitűdök vannak, a többség számára az erdélyi magyarok mint saját csoport jelenik meg, elkülönítve a magyarországitól. Íme, egy interjúrészlet:

A2: Szerintem nagy különbség van, mert pl. a magyarországiak az erdélyieket, nem tekintenek minket magyarnak, ők azt mondják ránk, hogy románok vagyunk, akkor itteni magyarok is, pl. akik már Erdélyen kívül laknak, azok már annyira nem tartják be a magyar hagyományokat... nem is beszélnek olyan helyesen magyarul, pl. ilyenek a csángók. A Havasalföldön is pár magyar még van, de azok már erősen, inkább átrománosodnak (Mezőbánd, értelmiségi)

A3: szerintem a „magyar” fogalmat keretesen kell érteni, tehát a magyar az magyar, az éljen Romániában, akárhol, világszerte... és van erdélyi magyar, van magyarországi magyar, s van az elszórtág: a csángók – ahogy mondtad –, élnek még magyar csoportok, de a különbség az nagy, az biztos. (Mezőbánd, értelmiségi)

A4: [...] Jó, de te ha már azt a nyelvet beszéled, amit az a nemzet. Szerintem már oda tartozol, attól függetlenül, hogy befogadnak vagy nem. **A3:** Az erdélyiek, a magyarországiak ugyanazt a nyelvet beszélik, de ők befogadtak-e minket, hogy annak a nemzetnek legyünk a tagjai? **A4:** De itt most arról van szó, hogy a magyar nemzet, hogy most te a magyar nemzethez tartozol. **A1:** Ők is ugyanúgy a magyar nemzethez tartoznak, csak ők azt nem akarták elfogadni, hogy mi Magyarország állampolgárai legyünk, de attól még azt elfogadják, hogy mi is ugyanúgy magyarok vagyunk.

A3: Hát jó, de ez nekünk nem esett jól. (Mezőbánd, alacsony iskolázottságúak, fókuszrészlet)

Az alacsony iskolázottságúak körében ez a román nemzethez való tartozás kérdése már ambivalensebben nyilvánul meg, főleg azért, mert itt a nemzet kulturális és állampolgári koncepcióinak előzetes ismerete korlátozottabb volt, így az etnokulturális nemzet és az állampolgárság fogalma nem vált el világosan.

A nem értelmiségi fókuszbeszélgetésekben, a román nemzetségtől való – máshol is megfigyelt – kategorikus elkülönülést lényegesen árnyalják, először azzal, hogy a nemzetséget állampolgárságnak nevezik, de aztán tartalommal is megtöltik. Rámutatnak arra, hogy „szellemi, politikai és földrajzi” egységben élnek a románokkal, a román nemzettel, és bár a román nemzeti szimbólumok nem mozgatják meg érzelmileg őket, a válaszadók egy része (a későbbiekben kifejtett tipológiában nevezzük „mérsékeltnek”) a román politikai intézményrendszer résztvevőiként elfogadja a román politikai nemzethez tartozást, de hangsúlyozza, hogy érzelmileg ez lazább kötődés, mint a magyar nemzethez:

[Téma: a román nemzetnek tagjait képezik-e az erdélyi magyarok?]

A1: Inkább mondjuk úgy, hogy állampolgárok vagyunk.

A2: Az ünnepeiket, azért általában, ahogy én tudom, a magyarok nem ünneplik meg. Augusztus 20-át mindenki, szerintem minden magyar egy kicsit ahhoz alkalmazkodik, úgy nézi a tévét, úgy viselkedik, de amikor pl. december 1, annyi, hogy örvendsz mikor meg van adva szabad napnak az iskolában, egyetemen, de valahogy nem az a vonzódásod, hogy ünnepelj, meg ilyenek, szerintem nincs olyan kedvük.

A4: *Maga az is, hogy a román nemzetnek teljesen más a történelme a miénkhez képest. Nekik teljesen más szokásaik vannak, [...] nem tartozunk mi ahhoz a nemzethez, mert egyszerűen teljesen más a kultúránk.*

A2: *Azok a tényezők is fellépnek, hogy mit tudom én, szellemileg, politikailag, földrajzilag, mert azt is kell venni, hogy földrajzilag ide tartozol, mert itt vagy Romániában, politikailag sok magyar oda tartozik, mert nem magyar pártban van, hanem benne van egy román pártban.*

A4: *Jó, de ezt hogy földrajzilag, ezt úgy megcáfolnám, mert lehet, hogy ...ne menjünk Amerikába csak Angliába, tehát ott is vannak magyarok...*

A2: *Jó, hogy földrajzilag így-úgy, de te, lelked szerint nem tartozol oda.*

A3: *Lelkileg nem, de beszélünk, földrajzilag. Itt vagyunk, igaz, Romániában? Aztán megcáfolni nem lehet. Politikailag, hányszor van, hogy vérbeli magyar és román pártnak a tagja. Erről nem tehetnek, mert sokan átállnak azért is, mert jobban érvényesülnek. Megélhetőség, és ez a gyenge pont, de nincs mit csinálni, sokan megcsinálják azért, hogy legyen egy jó életük. Pl. ha nincs annyira magyar közösség, nem tudták, akkor nem is törődik annyira. Mert egy bukaresti magyarnak könnyebb átállni, mint itt, mert itt... ..de ott, akit nem ismernek sokan, és a megélhetésért, azért az ember mindent megcsinál. (Mezőbánd, fókuszrészlet, 2)*

Az erdélyi magyarok számára tipikusan disszonáns helyzet, amikor sportvetélkedőkön Románia és Magyarország válogatottai játszanak, ekkor a nemzeti lojalitásuk, a területi-állampolgári kötődés és az etnokulturális-érzelmi kötődés konfliktusba kerülhet. Itt kihangsúlyozódik a magyar etnokulturális kötődés primátusa, de a román sportolókval való azonosulás is megjelenik a válaszadók identitásában, viszont nem egybehangzó véleményként, hanem mint ami megosztja, vitát ébreszt a résztvevők körében. Íme, hogyan vélekednek egy székelyföldi megyeszékhelyen:

[A kérdés az volt, hogy kinek drukkolnak?]

5f: Kategorikusan a magyar csapatoknak.

1f: De volt időszak, amikor a román csapatban külön székely sor volt, akkor (...)

5f: Egyedi esetek...

2f: Tehát eldöntöttük, hogy mindenképpen a magyarok... Én is azt mondom, hát a magyar-románnal játszódik, hát akkor csak a magyarnak drukkolok. De hát ha játszik a román másvalakivel, akkor tehát csak a románnak drukkolok. Persze, mert hát elvégre itt lakunk, tehát.

1f: Igen, de hát én sok embert ismerek, aki mondjuk, egy román-magyar meccsen a románoknak drukkol.

2f: *Hát olyan nem létezik magyar embernél... Többen is: De van, persze van... (Csíkszereda, beszélgetés-részlet)*

A SAJÁT CSOPORT DISKURZÍV MEGFOGALMAZÁSA

A kialakult beszélgetések során egyértelműen körvonalazódik, hogy viszonylag erős magyar etnocentrikus diskurzus létezik az erdélyi magyarok körében, amelyben a kultúrnemzeti diskurzusokra jellemző minden elemet fellelhetjük: a magyarság múltbeli pozitív szerepét, és a rivális referenciacsoport (románok) negatív történelmi szerepét hangsúlyozzák. A saját nemzet történelmi nagyságát, küldetészerű „tetteit” vázolják, a saját nemzeti kultúra és képviselőinek

nagyszerűségét ecsetelik, mindezek a nemzeti büszkeség alapját képezik. A múltban egységesen szemlélt *magyarság* kategória már egyesek számára megosztódik a jelenkori magyarországi többségre és a nemzeti kisebbségi közösségre, valamint a politikai viták és szimpátiák is szerepet kapnak. Itt már a szociálpszichológiai értelemben vett saját csoport leszűkül a kisebbségi közösségre, bár viták megjelennek a magyarországi magyarok megítélésében, és ezáltal a saját csoport határainak megjelölése sem egységes.

A3: *Szerintem egy jó dolog, hogy magyar legyél, mert azért a magyar nép mindig is megállta a helyét, pl. a háborúban is, a világháborúban mindig, ha kiálltak egy mellett, ott maradtak, nem mint pl. a románok is, hogy nem tartották be a szavukat, mert mi pl. általuk buktunk nagyon sokat. Mert ők, ha itt maradnak mellettünk, ahogy volt eleinte, nem lettek volna ilyenek, de ők csalók és ilyenek voltak mindig, s azok is maradnak.*

A4: *Mikor arra gondolok, hogy magyar vagyok, akkor büszkeség tölt el legfőképpen, mert viszonylag kisebbségben vagyunk a világban, és mégis képesek vagyunk megállni a helyünket. És nagyon sok mindenben segítettünk, mert híres költőink vannak, tudósaink, meg minden, s maga a történelem során is mindig kiálltunk a magunk igazáért, úgy amennyire...*

A3: *Én a jelenlegi magyarságra viszont egyáltalán nem vagyok büszke, büszke vagyok az előttünk levő magyarságra, tehát úgy, ahogy elmondtuk: a költők, történelemben is megálltuk a helyünket; szerintem fontos tényező voltunk annak idején Európában. Európa földrajzi, politikai térképét is befolyásoltuk. Mert a miénk volt, tény és való, a Trianon, a Kárpát-medence, ugyanakkor neves embereink vannak. Igen Attila, Szt. István, aki behozta a katolikus vallást ide a Kárpát-medencébe. Meg úgy költő: Petőfi... (Mezőbánd párbeszéd)*

2. MIT TEKINTENEK HAZÁJUKNAK? ROMÁNIA MINT HAZA?

A korábbi (2007. évi) kérdőíves vizsgálat alapján tudtuk, hogy a válaszadók többsége Erdélyt, illetve Romániát nevezte meg hazának (lásd Veres, 2008b). A fókuszcsoportok alapján, azon túlmenően, hogy nevezik meg a hazájukat, megvizsgáltuk, hogy miért azt választották és hogyan kontextualizálják a haza fogalmát, milyen kognitív és affektív értelmezéseket fűznek hozzá.

A kérdés azért érdekes, mert a kutatásunk szerint az erdélyi magyarok nemzettudata fogalmi értelemben mondhatni „vegytisztán” kultúrnemzeti, azaz az etnikai származás, a közös nyelv és kultúra ismerete képezi az alapját a nemzethez tartozásnak. Viszont a válaszadók többségének a hazája ilyen értelemben nem illeszkedik a klasszikus kultúrnemzeti sémához, hiszen a magyar nemzethez tartozás érzése nem társul a Magyarországot, vagy a történelmi Magyarországot hazaként valló reprezentálással. A *haza* fogalmi tisztázása a *szülőföld* fogalmával párban tehető meg. Alanyaink egy jelentős része a két fogalmat el tudta határolni, a *szülőföld* szorosabban kötődik a születési helyhez, és földrajzi értelemben szűkebb, kisebb egység, míg a haza az gyakrabban tágabb kategória, egy ország vagy országrész. A válaszadók egy másik csoportja számára viszont a két fogalom egybeesik, vagy legalább is nem határolódik el egyértelműen. Tovább árnyalja a kérdést, ha valaki viszonylag távol él születési helyétől, ekkor a fogalmak tartalma módosulhat a többi válaszadóhoz képest.

Íme, az ide vonatkozó interjúrészletek:

[A kérdés az volt, hogy mit tekint hazájának?]

A2: Erdély. Tehát mindenképpen Erdély, én gondolkodtam az előbb is, csak még egy pillanatra térek ki, nekem nincs magyar igazolványom. (Marosvásárhely, 2.)

A4: *Romániában levő Erdély. A3: De mikor az ember arra gondol, hogy magyar világban született, más is lehetne... (Kolozsvár, értelmiségi)*

Tehát a szűkebb haza az a szülőföld, ahol születtem, ahol élek, és annak a környéke. Aztán van úgymond egy második része ennek a dolognak, az már azt mondom, hogy a Székelyföldet foglalja magába és Biharországot, ami már mondjuk, eléri Debrecent is, és Magyarországnak ezt a részét is, ami még úgy... (Nagyvárad, értelmiségi, 5)

A2: Székelyföld. A9: Maga a város, ahol lakok. A3: Háromszék. A1: Erdély. A4: Erdővidék. A6: Erdővidék?: Erdély. A8: Erdély. (Sepsiszentgyörgy, fókusz)

A8: Talán a szülőföld, ha nem is haza, hanem volt haza, az bizonyos dolgok miatt kedves, és jó érzés tölti el az embert, ha rágondol, mint hely, ahol született. (Sepsiszentgyörgy, értelmiségi, 8)

A3: *Hát Erdély nekem. A1: Én azt akartam, hogy nekem, jó hogy szívem szerint Erdély lenne, de ha az eszemre hallgatok, akkor Románia, tehát nem mondhatjuk ezt, hogy Erdély egy autonóm terület, s akkor nem mondhatom... A3: Hát nem mondhatjuk el, de akárhol elmondod, hogy Erdély szerintem tudják, hogy... A1: Igen, én is elmondom: Erdély, s utána hozzáteszem azt, hogy Románia. (Mezőbánd, értelmiségi)*

A válaszadók tehát Erdélyt, illetve Romániát nevezték meg elsősorban hazájuknak, akárcsak a kérdőíves felmérés során, illetve Kovászna és Hargita megyékben még megjelent a Székelyföld is. A válaszokat elemezve azt mondhatjuk, hogy az Erdély/Románia válaszvariánsok a legtöbb esetben nem egymás alternatívái, hanem kiegészítő kategóriák: emocionálisan inkább Erdély jelenti a hazát, míg Románia mint ennek kognitív kiterjesztése, általánosítása, „legitim” megfogalmazása, hogy külföldiek előtt is érthető legyen. Néhány válaszadó meg is érveli, hogy mivel Erdély nem autonóm, nem képez politikai-adminisztratív entitást, ezért Romániát is hozzáteszik a válaszhoz, mivel Erdély Románia része.

A haza fogalmát nem kognitív, hanem affektív módon írta le egy válaszadó, rámutatva, hogy a nemzeti kisebbségi számára a haza homályos fogalom is lehet, kognitívan nem írható pontosan le:

A8: Én úgy érzem, hogy nagyon sokunkban a haza belül van. Nem lehet így megnevezni, hogy most eddig tart, vagy hogy... (Sepsiszentgyörgy, értelmiségi, 8)

3. MAGYARORSZÁG MINT HAZA VAGY ANYAORSZÁG?

Az erdélyi magyar nemzeti identitás egyre inkább sajátosan határozódik meg, bár létezik az egységes Kárpát-medencei magyar nemzettudat, ennek nem képezi központi részét a Magyarországgal való azonosulás. Alanyaink nagyobb része kategorikusan kijelentette, hogy Magyarország számukra nem haza. Egy kisebb részük még „anyaországnak” sem ismeri el, ebben megoszlanak a vélemények. Ennek hátterében elsősorban az áll, hogy a sok évtizedes történelmi különfejlődés során kölcsönösen különbözőnek érzékelik a magyarországiak és az erdélyiek egymást. Ennek egy további aspektusa, hogy az időközben Magyarországon kifejlődött, és meglehetősen elter-

jedt a túlnyomórészt állampolgárság-alapú nemzeti identitás (a kérdőíves vizsgálatunk alapján Magyarország népességének mintegy felét jellemzi, lásd Veres, 2008a). Az alanyaink egybehangzó percepciója szerint Magyarországon a romániai magyarokat időnként „lerománozzák”, állampolgárságuk alapján románnak nevezik. Az erdélyi magyarok ezt sérelemként élik meg, mivel ezáltal a magyarországi magyarok olyan csoportthátrókat jelölnek ki, amelyek alapján a *magyar* kategóriából az erdélyi magyarok kiszorulnak. Az ehhez kapcsolódó értelmezések alapja, hogy az erdélyi magyarok Erdélyben 1920 óta ragaszkodtak magyar identitásukhoz, annak ellenére, hogy választani lehetett a románná válás és a magyar identitás megőrzése között. A kisebbségi magyarok azt várják el, hogy Magyarországon ezt „értékeldjék”.

Íme, a különböző városokban végzett fókuszcsoporthatásokban elhangzott beszélgetés-részletek:

A8: “Nekem Magyarország nem az anyaország. De nem is tekinthetjük annak, többes számban mondom, mert ők nem tekintenek minket magyarnak (Marosvásárhely, értelmiségi, 8.)

Magyarországon minden városban megvan, hogy ...az a román. A3: Igen, így hívják őket (minket), és ez nekem nagyon fáj. A8: Az a román. Pedig, itteni magyarok.

(Marosvásárhely, egybehangzó)

A4. Számomra a haza itt van (Romániára utal), Magyarország számomra nem az otthon. Egyszerűen nem éreztem ott magam jól, és a magyar emberek ott nem tudják, nem érzik annyira magyarnak magukat, mint én Romániában, ahogy magyarnak érzem magam. (Nagyvárad, értelmiségi, 4)

[...] Egyszer-egyszer jó magyarnak lenni, máskor nem annyira.

1f: El tudna mesélni egy ilyen helyzetet?

4f: Hát pl. odakint Magyarországon megrománoznak, ennyit tudok, hogy magyar vagyok, s odakint románoztak. Én büszke voltam rá, hogy magyar vagyok, s a többi nem érdekelt. (Csíkszereda, 4)

A1: *Hát, ha szabadon választhatnék, én inkább itt maradnék. Magyarország az kizárva. Azért mert ha oda elmész, azt mondják, hogy román vagy. Tehát ha mész, mit tudom én, nyugatabbra, ott már nem azt mondják, hogy ni, itt a román. Tehát Magyarország Románia között van ez az összetűzés, tehát itt magyarok vagyunk, ott románok, úgyhogy az tényleg teljesen kizárt. (Mezőbánd, értelmiségi, 1)*

IDENTITÁS-DISKURZUSOK

A fókuszcsoporthatások során megfigyelhető volt, hogy helyszíntől függetlenül több kérdésben is megosztottak voltak a vélemények. A véleménykülönbségek mentén megfogalmazható két markáns diskurzus az erdélyi magyarok nemzetről, nemzeti hovatartozásáról alkotott képéről.

A diskurzus több reprezentációból tevődik össze, ami különböző aspektusait jellemzi a nemzetről való beszédmódnak. A két fő diskurzust a következőképpen neveztük el: az esszencialista-radikális, valamint a kvázi-primordialista, mérsékelt. A diskurzusok felosztása a geertzi nemzeti ideológiai diskurzus tipológiáját próbálják követni, de ez csak részben tehető meg, mert a primordialista diskurzus Geertznél főleg az állampolgár nemzeti ideológia jellemzőit követi, a mi esetünkben egy kvázi-primordialista diskurzusról beszélünk, amely ugyancsak kultúrnemzeti

alapvetésű, de van egy állampolgári nemzetfogalmi kiterjesztése a románok irányába. Ezért nevezük kvázi-primordialista, másként „mérsékelt” diskurzusnak (Geertz, 1973).

Ezek az alábbi dimenziók mentén a következőképpen építhetők fel:

Dimenziók	Esszencialista – radikális	Kvázi-primordialista – mérsékelt
Nemzet-koncepció	Tisztán magyar kultúrnemzeti, nincs átjárás a román nemzet irányába, van átjárási lehetőség a magyar állampolgárság irányába	Elsődlegesen magyar kultúrnemzeti, átjárási lehetőséggel az állampolgári nemzettudat, elsősorban a román nemzet irányában
Haza	Hazájuk: Erdély /Székelyföld, de ez nem tágítható Romániává. Ritkábban, homályos formában, megjelenik a magyar nyelvterület vagy történelmi „Nagy Magyarország” mint haza	Hazájuknak elsősorban Erdélyt tekintik, ami tovább tágítható Romániára, vagy közvetlenül Romániát, Magyarországot (vagy ennek történelmi változatát) mint hazát elutasítják
Állampolgárság	Román állampolgárság kényszer, magyar (kettős) állampolgárság iránti igény, a magyar 2005. dec. 5-i népszavazás súlyos érzelmi megrázkódtatás	Román állampolgárság elfogadása, semleges, inkább pozitív irányba hajló megeléje magyar (kettős) állampolgárság iránti igény hiánya
Magyarország-hoz való viszony	Erős érzelmi azonosulás, igény magyar állampolgárságra, a 2005. dec. 5-i népszavazás súlyos érzelmi megrázkódtatás, „anyaország”-nak tekintik. Mint kivándorlási célország megjelenik, de nem domináns. Igényeket, elvárásokat fogalmaznak meg Magyarország irányába	Gyenge érzelmi azonosulás Magyarországgal. Nincs igény magyar állampolgárságra. Sérelmezik a magyarországi „románozást”, még „anyaország”-ként sem fogadják el. Mint célország nem jelenik meg, nincs is igényük rá
Romániához való viszony	Gyenge, ambivalens, negatív érzelmi azonosulás. A román állampolgárság, román kultúra ismerete mint kényszer	Ambivalens, inkább pozitív érzelmi azonosulás. A román állampolgárság, román kultúra ismerete mint előny
Csoport-sztereotípiák reprezentációk	Románokról differenciálatlan, negatív kép, a magyarokról csak részben differenciált, de pozitív kép	Románokról differenciált kép: erdélyi román pozitív – semleges, őromániai semleges – negatív kép A magyarokról differenciált, magyarországi negatív, erdélyi magyar pozitív kép

A két diskurzusformát nem úgy kell felfogni, hogy a magyarok Romániában elkülönülnek a két diskurzus alapján különálló csoportokba. A diskurzusok csupán ideáltípusok, tehát az erdélyi magyarok körében sok esetben ezek keverednek, egyik vagy másik diskurzus elemei dominálhatnak, de nem képeznek egymással szemben álló csoportokat. A különböző diskurzusok „használata” szituációfüggő is lehet, egyes esetekben egyik, más esetekben a másik diskurzus egy-egy elemét vállalják.

KÖVETKEZTETÉSEK

A fókuszbeszélgetések számos fontos következtetést körvonalaztak, ezek részben differenciálatlanul, részben differenciáltan fogalmazhatók meg.

A nemzeti csoportkategóriák megjelölésekor diskurzív szinten egybehangzóan megjelenik az etnokulturális alapon meghatározott *magyar*, az ún. „egységes magyar nemzet” eszméje. Szociálpszichológiai értelemben, a saját csoport határainak kijelölésekor már árnyalódik a hely-

zet, az alanyok differenciáltan az *erdélyi magyarok* sajátos különállóságára is rámutatnak, eltérő csoportként érzékelve a magyarországi magyarokat. Az *erdélyi magyar* egy megjelölt (marked) csoport-kategória, mert kijelöli a csoport határait mind a magyarországiak, mind pedig a románok irányában (Barth, 1969: 15-16). Az érettségizett és felsőfokú képzettséggel rendelkezők esetében ez az etnokulturális csoport-határ-kijelölés még inkább kihangsúlyozódik, ők elválasztják a nemzet fogalmát bármilyen állampolgári vagy terület-alapú koncepciótól. A román nemzettagság kérdésében a *román* csoportkategoriót nem tartják magukra nézve érvényesnek, csupán a *román állampolgár* kategóriát, de a román állampolgári közösséghez tartozást már differenciáltan írják le, amelyet ideáltipikusan két diskurzuba különítettünk el a tanulmány végén.

A hazafogalom kérdésében az *Erdély/Románia* válaszvariánsok a legtöbb esetben nem egymás alternatívái, hanem kiegészítő kategóriák: emocionálisan inkább Erdély jelenti a hazát, míg Románia mint ennek kognitív kiterjesztése, „legitim” megfogalmazása. A válaszadók tudatában a romániaság megélése nem egységes, két típusba sorolható, az egyik egyértelműen negatív, másik esetben semleges, esetenként enyhén pozitív vonatkozásokkal.

A magyarországi magyarokhoz való viszony ellentmondásos, negatív indulatokkal összefonódva, mivel egybehangzó vélemények szerint a magyarországiak olyan csoport-határokat jelölnek ki, amely során a *magyar* kategóriából az erdélyi magyarok kiszorulnak. Az alanyok nagyobb része szerint Magyarország számukra nem haza. Még csak nem is *anyaország*. Egy kisebb csoport számára viszont a Magyarországgal való azonosulás minden vonatkozása pozitív töltetű.

A véleménykülönbségek mentén két markáns nemzeti diskurzus ideáltípusát különítettük el, amelyek eltérő perspektívát nyújtnak a nemzetről, román-magyar együttéléstől való beszédmódnak. A két fő diskurzust az essencialista-radikális, valamint a kvázi-primordialista, mérsékeltnek neveztük el a geertzi nemzeti ideológiai diskurzus tipológiájára alapozva. Ezek a mindennapi életben sok esetben keverednek, egyik vagy a másik diskurzus elemei válnak dominánssá, de nem képeznek egymással szemben álló csoportokat a kisebbségiek körében.

SZAKIRODALOM

ANDERSON, Benedict

1994, *Imagined Communities*. In: HUTCHINSON, John – SMITH, Anthony D. (eds.): *Nationalism*. Oxford University Press, 89–95.

BARTH, Fredrik

1969, *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Universitetsforlaget, Oslo.

BRUBAKER, Rogers

1996, *Nationalism reframed*. Cambridge University Press

BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT, Margit – FOX, Jon – GRANCEA, Liana

2006, [román ford. 2010] *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton and Oxford

CSEPELI György

1992, *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest

GEERTZ, G.

1973, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic.

HOBSBAWM, Eric

1990, *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press

HORVÁTH István

2006, *Kisebbszociológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Cluj University Press, Kolozsvár

PAPP Z. Attila – VERES Valér

2007, *Kárpát Panel. Gyorsjelentés*. MTA ENKI, Budapest

SMITH, Anthony D.

1991, *National Identity*. Penguin LTD, London

VERES Valér

2005, *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest

2008a, A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: MTA – MTK EB, 35-60.

2008b, Az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának fő vonásai a *Kárpát Panel 2007* tükrében. *Erdélyi Társadalom – szociológiai folyóirat* (Kolozsvár), 1-2./2008.

Deák Attila

Etnikai fogyasztói magatartás kolozsvári magyar egyetemisták körében

A tanulmány az etnikai fogyasztás jelenségének szegényes hazai szakirodalmát igyekszik pótolni. Empirikus kutatások eredményeire alapozva vizsgáljuk az erdélyi magyarok fogyasztásban megmutatkozó etnocentrikus viselkedésének jellemzőit és azok lehetséges magyarázatait. Egy erdélyi magyarokra reprezentatív mintán végzett, valamint egy kolozsvári egyetemisták körében végzett online kérdő kérdőíves kutatás adatai egyaránt azt mutatják, hogy napjainkban a romániai magyarok körében létező jelenség a gazdasági tranzakciók, beleértve a fogyasztás, során megnyilvánuló etnocentrikus magatartás. A tanulmány fő következtetése az, hogy a jelenség magyarázata több elméleti perspektívából is megközelíthető: az új gazdaságszociológia strukturalista megközelítése valamint a szocioökonomia az egyén racionális döntéseire fókuszáló szemléletmódja egyaránt hasznos elméleti fogódzókat nyújt a téma vizsgálatához.

Deák Attila – szociológus, Kolozsvár

BEVEZETŐ

A gazdaságszociológiai szakirodalom és vizsgálódás egy nem elhanyagolható részét az etnicitás és gazdasági élet közötti kapcsolat témakörével foglalkozó tanulmányok és kutatások teszik ki. Az etnikum, mint gazdaságszervező tényező, olyan – a leginkább gazdaságszociológiában népszerű –, témákkal áll szoros kapcsolatban, mint a bevándorlás, a szegregáció, a bizalom, a társadalmi szolidaritás, a hálózatok, a társadalmi tőke, a beágyazottság vagy az etnikai identitás (Portes-Sensenbrenner, 1998; Light, 1972; Bouckaert-Ghaene, 2002; Menzies-Brenner, 2000). Az ilyen tanulmányok legtöbbször középpontjában az áll, hogy különböző, többnyire bevándorló etnikai csoportok társadalmi struktúrái, csoportnormái és kultúrája milyen kihatással van a gazdasági tevékenységükre, teljesítményükre, valamint az egyének gazdasági cselekvéseire.

Annak ellenére, hogy ez a vizsgálódási terület igen népszerű, a téma hazai kutatása és szakirodalma szegényesnek mondható. Egy korábbi hiánypótló tanulmányunkban (Csata-Deák, 2010) rámutattunk arra, hogy a romániai magyar kisebbség esetében felfedezhető egy átlagosnál magasabb szintű gazdasági etnocentrizmus, és hogy szükséges a kérdés további kutatása. Kiderült, hogy minden általunk vizsgált hipotetikus tranzakciós helyzetben (magyar eladó preferálása, lakásbérlet, ingatlan eladás) az erdélyi magyarok gazdasági etnocentrizmusa magasabb, mint a románoké (Csata-Deák, 2010: 47).

Jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy további empirikus kutatások eredményeire alapozva feltárjuk az erdélyi magyarok fogyasztásban megmutatkozó etnocentrikus viselkedésének jellemzőit és azok lehetséges magyarázatait. Az általunk etnikai fogyasztásnak nevezett jelenség⁴⁸ magyarázatához egyrészt a strukturalista szemléletű szociológiai szempontot, másrészt a racionális döntéseméleti paradigmát hívjuk segítségül. A strukturalista megközelí-

⁴⁸ Bővebben lásd Csata-Deák (2010: 32-37)

tés szerint az egyén gazdasági döntéseit, cselekvéseit a csoportra jellemző társadalmi feltételek nagymértékben behatárolják. Aldrich például, az Amerikába bevándorló etnikai kisebbségi csoportok gazdasági sikereinek tanulmányozása kapcsán, lehetőségstruktúrák alatt azokat a feltételeket érti, amelyek elősegítik az azonos etnikumúaknak szánt termékek elterjedését és megmaradását a piacon (Aldrich-Waldinger, 1990). Ugyancsak Aldrich és mások nevéhez kapcsolódik az etnikailag védett piacok fogalma, amely esetünkben úgy ragadható meg, hogy például az etnikai szempont hangsúlyosabb érvényesülésének ott van nagyobb esélye, ahol a magyar népesség aránya magasabb.

Ha a fogyasztói döntések oldaláról vizsgáljuk a kérdést, Amitai Etzioni által képviselt szocioökonómiai szemléletmód áll rendelkezésünkre (Etzioni, 1985, 2003), amelynek alapja az, hogy az egyének döntéseiben a haszonmaximalizáló racionalitás mellett bizonyos morális szempontok is nagy szerepet játszanak. Más szerzők (Sayer, 2006) a "piacok moralizálódásáról" beszélnek, melyet jól mutat például az organikus vagy helyben gyártott termékek népszerűsége Nyugat Európában. Ezt a fajta fogyasztói magatartást nevezi a szakirodalom etikai fogyasztásnak, amelyről akkor beszélhetünk, ha a termékek vásárlását vagy bojkottálását etikai, politikai, környezetvédelmi szempontok vezérlik (Koos, 2009). Ennek analógiájára értelmezzük az etnikai fogyasztás-t, amely során a haszonmaximalizáló racionalitás mellett megjelennek etnikai alapú diszpozíciók is, amely a gyakorlatban a magyar termékek és szolgáltatások előnyben részesítését jelenti. Tanulmányunkban amellet érvelünk, hogy erdélyi magyar kontextusban a probléma megértéséhez mindkét felvázolt paradigma megközelítésmódjára szükség van.

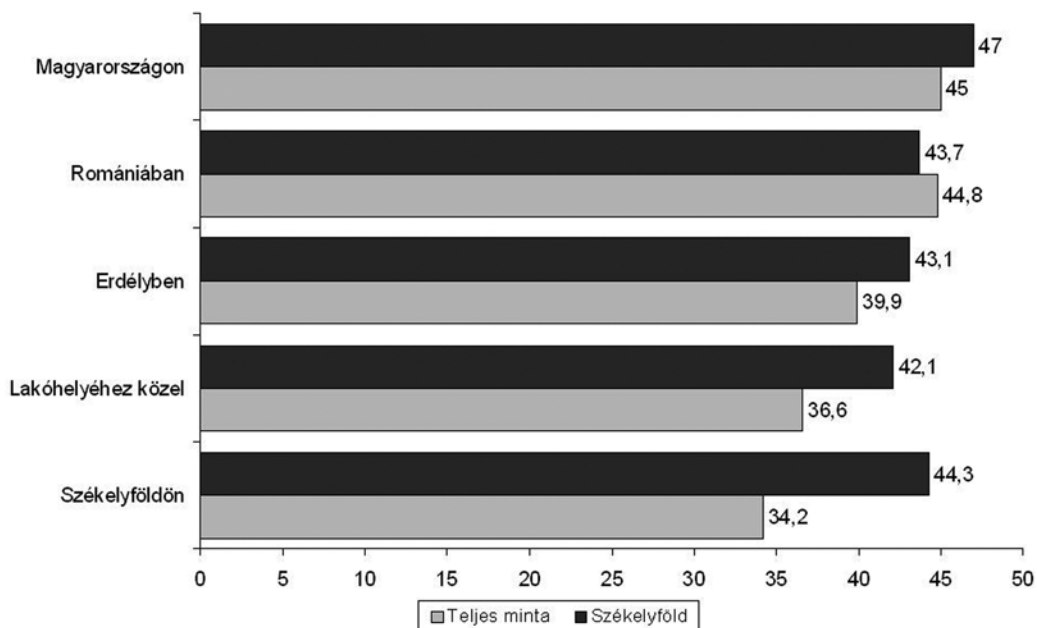
Az empirikus adataink egyrészt a 2008-ban a Max Weber Társadalomkutató Központ, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet által közösen végzett Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat. Második hullám elnevezésű kérdőíves kutatásból származnak. A 4058 válaszadót számláló minta az erdélyi magyarokra reprezentatív, nem, korcsoportok és regionális eloszlás tekintetében. Mivel a felmérés az etnikai fogyasztás témakörét csak részben érintette, így egy további, a témára fókuszáló, kérdőíves kutatást végeztünk kolozsvári magyar egyetemisták körében, online önkitöltős kérdőív segítségével (548 eset). A módszer hiányosságai ellenére (Héra és Ligeti, 2006: 80) (elsősorban a reprezentativitás hiánya) úgy gondoljuk, hogy a célnak megfelel, mivel a kutatás inkább felderítő, magyarázó mintsem leíró jellegű. A vizsgált populáció kiválasztását egyfelől a használt módszer (fiatalokat, egyetemistákat magasabb arányban lehet interneten elérni) másfelől a kutatás témája (amely olyan terepet igényel, ahol adott a valós lehetőség „magyar” és „nem magyar” termék és szolgáltatás közötti választásra) indokolja.

A kutatás legfontosabb kérdései tehát a következők: 1) Megfigyelhető-e és milyen mértékű az etnikai fogyasztói magatartás a romániai magyarok körében? 2) Milyen tranzakciós helyzetekben és milyen piacokon érhető ez tetten leginkább? 3) Mivel magyarázható a jelenség?

A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Az etnikai fogyasztás egyik mutatójaként a Magyarországon gyártott termékek előnyben részesítése szolgálhat. A válaszadók közel fele (45%) azt nyilatkozta, hogy vásárláskor, ha két hasonló minőségű és árú termék között kell választania, figyelembe veszi azt, hogy Magyar-

országban gyártották. Hasonló a viszonyulás a Romániában gyártott termékekkel szemben is, ennél viszont lényegesen alacsonyabb azok aránya, akik saját régiójukban, lakóhelyükhöz közeli termékeket részesítenek előnyben.

1. ábra. Ha vásárláskor két hasonló árú és minőségű termék közül kell választania, figyelembe veszi-e azt, hogy... gyártották? (%) (N=3849). Forrás: Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat. Második hullám, 2008.

Az a szempont tehát, hogy a terméket Magyarországon gyártották fontosabb annál, hogy erdélyi vagy akár lakóhelyéhez közeli. Ha csak a székelyföldi megkérdezettek válaszait vizsgáljuk hasonló eredményeket találunk a különbséggel, hogy a „székelyföldiség” hangsúlyosabb szempont, valamint nagyobb a különbség a Romániában és Magyarországon gyártott termékek preferálása között. Az effajta fogyasztói magatartás a fogyasztói etnocentrizmussal⁴⁹ szemben leginkább az etnikai fogyasztás fogalmával írható le. Ez esetben hazai gazdaságot támogató szempontok mellett egy még nagyobb fokú irracionális viselkedés figyelhető meg: saját ország, lakóhely termékei helyett egy másik országban gyártott termékek előnyben részesítése.

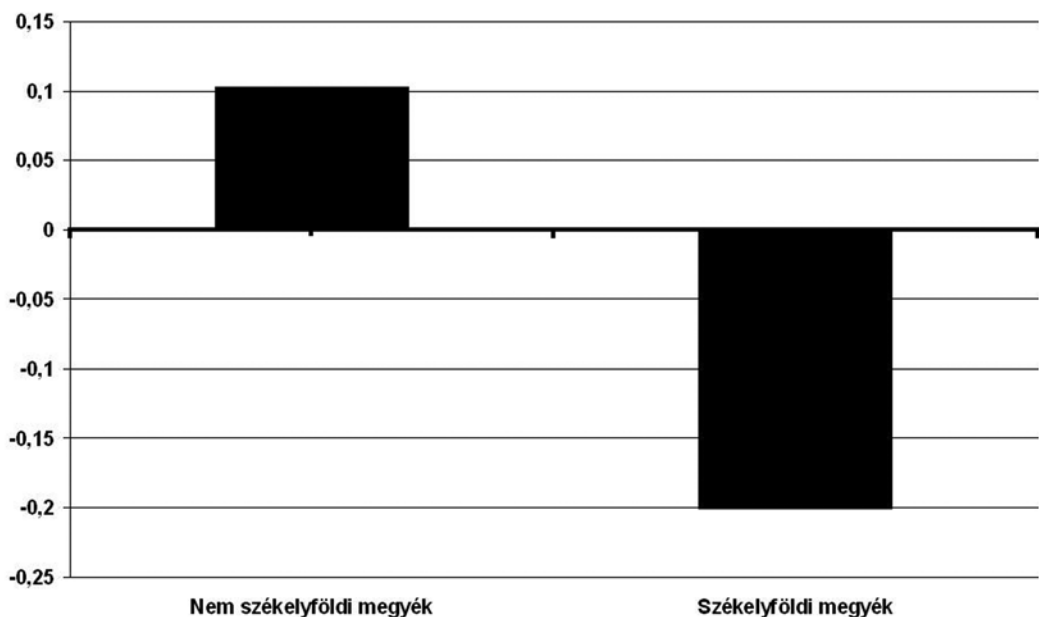
Szintén az etnikai fogyasztás néhány aspektusát és annak mértékét mutatja valamivel árnyaltabban az 1. táblázat. Az alábbi változók valamilyen formában az etnikai fogyasztás mutatói.

⁴⁹ Azt a fogyasztói magatartást írja le, amely során a fogyasztót olyan megfontolások vezérik, mint a hazai gazdaság támogatása, munkahelyek teremtése, patriotizmus stb. (Shimp és Sharma, 1987: 281, 1984)

Kijelentés	%
Számon tartom, hogy melyik cégnek magyar a tulajdonosa	28%
Jobban figyelek azokra a termékekre, amelyeket magyarul reklámoznak	52.9%
Számon tartom, hogy melyik üzletben van magyar eladó	54.1%
Magyar termékekben jobban bízom, mint a románban	56.4%
Szívesebben veszek igénybe szolgáltatást ott, ahol magyarul beszélnek	69.8%
Szívesebben vásárolok egy olyan terméket, amelyen magyar használati utasítás van	73.3%

1 tábla. Milyen mértékben ért egyet a következő kijelentésekkel. „Teljes mértékben egyetért” és „Egyetért” válaszok.
 Forrás: Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat. Második hullám, 2008.

A magyar nyelven való érintkezés – úgy termékek, mint szolgáltatások fogyasztása esetében – igen fontos szempontként jelenik meg, mivel a nyelvtudás vagy inkább annak hiánya olyan strukturális tényező, amely beszűkíti az egyén mozgásterét. Ilyen esetekben a gazdasági cselekvés sokkal inkább az egyénen kívülálló okok (kapcsolatháló zártsága vagy nyelvtudás) –mintsem egy racionális vagy irracionális döntés –, következménye.

2. ábra. Etnikai fogyasztás mutatója területi származás szerint. N=3487, p<0.001 Forrás: Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat. Második hullám, 2008. Saját számítás.

Amint már említettük az etnikai fogyasztói magatartás összefüggést mutathat a településen élő magyarok arányával, ezért az előzőekben bemutatott változókból főkomponens elemzéssel egy egységes mutatót készítettünk (értékei: -1,76 – leginkább, és 1,97 – legkevésbé etnikai fogyasztó), majd területi összehasonlítást végeztünk. A 2-es ábrán látható, hogy a székelyföldi

válaszadók körében jóval magasabb az etnikai fogyasztói magatartás mértéke, mint a székelyföldön kívüli megyékben.

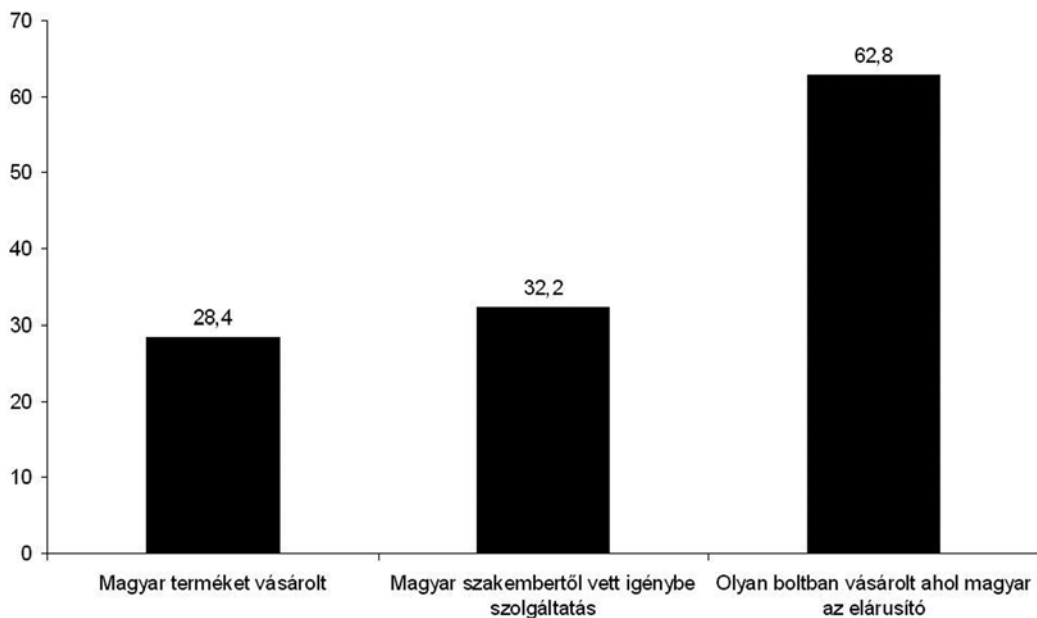
E strukturális okok mellett viszont olyan egyéni tényezők is, mint például a bizalom nagymértékben meghatározzák a fogyasztói preferenciákat. Ha a gazdasági etnocentrizmus mértékét összevetjük a magyarokkal szembeni bizalom fokával⁵⁰, a két változó között egy gyenge, viszont szignifikáns összefüggés mutatható ki ($r=0,143$). A felmérés adatai alapján nem volt lehetőségünk egyéni motivációk, döntések részletesebb feltárására, a továbbiakban ezt próbáljuk pótolni a kolozsvári egyetemisták körében végzett felmérés eredményeit felhasználva.

ETNIKAI FOGYASZTÁS A KOLOZSVÁRI EGYETEMISTÁK KÖRÉBEN

Az online felmérés során úgy termékek, mint szolgáltatások fogyasztásának oldaláról is megközelítettük az etnikai fogyasztás kérdését megvizsgálva a tényleges fogyasztói magatartást és az erre vonatkozó érzékenységet is (milyen mértékben tartja számon az egyén a magyar termékeket, szolgáltatásokat, cégeket stb.). A szolgáltatások piacán olyan sajátos szolgáltatói szegmenseket vizsgáltunk, amelyek relevánsak lehetnek megkérdezettekre nézve (étterem, kávézó, orvos, fodrász, kozmetikus, bolti elárúsító stb.). A magyarázó tényezők oldalán a fontosabb szociodemográfiai változók mellett, olyan strukturális feltételeket vizsgáltunk, mint a kapcsolatháló etnikai zártsága, etnikai burok (Csata-Deák, 2010: 43) és nyelvtudás, emellett szocioökonomiai megközelítésben a nemzeti identitást, szolidaritásérzetet, valamint bizalmat.

A kolozsvári egyetemisták körében világosan kirajzolódik egy etnikai fogyasztói magatartás. A válaszadók egyharmada nyilatkozik úgy, hogy gyakran keres Kolozsváron magyar boltot, szolgáltatót vagy termékeket, míg további 42 százalékkal ritkábban, de ugyancsak előfordul ez. Megjegyzendő viszont az, hogy ennek mértéke, intenzitása a termékek és szolgáltatások esetében (de még különböző szolgáltatói szegmensek között is) igen eltérő (lásd 3. ábra, 2. táblázat). A megkérdezettek 30% körüli arányban fogyasztanak tudatosan magyar termékeket és szolgáltatásokat, továbbá kétszer ennyien vásároltak már olyan boltban, ahol magyar az elárúsító. Abban a hipotetikus helyzetben, ha két azonos minőségű és árú termék vagy szolgáltatás közül kell választania, a megkérdezett kolozsvári egyetemisták közel 20 százaléka részesíti előnyben a magyar termékeket, egyes szolgáltatások esetében viszont ez az arány jóval magasabb. Az figyelhető meg, hogy azokban az esetekben, amelyekben az adott szolgáltatás igénybe vétele nyelvi interakciót vagy kölcsönös bizalmat is feltételez (fodrász, étterem, orvos) erőteljesebben érvényesül az etnikai szempont.

50 A magyarokkal szembeni bizalom a kutatás során a következőképpen lett operacionalizálva: „Véleménye szerint, száz magyarból hányban lehet megbízni?”

3. ábra. Pusztán „magyar” volta miatt folytatta-e a következő tevékenységeket az elmúlt fél évben? (%) Forrás: Etnikai fogyasztás a kolozsvári egyetemisták körében, 2009.

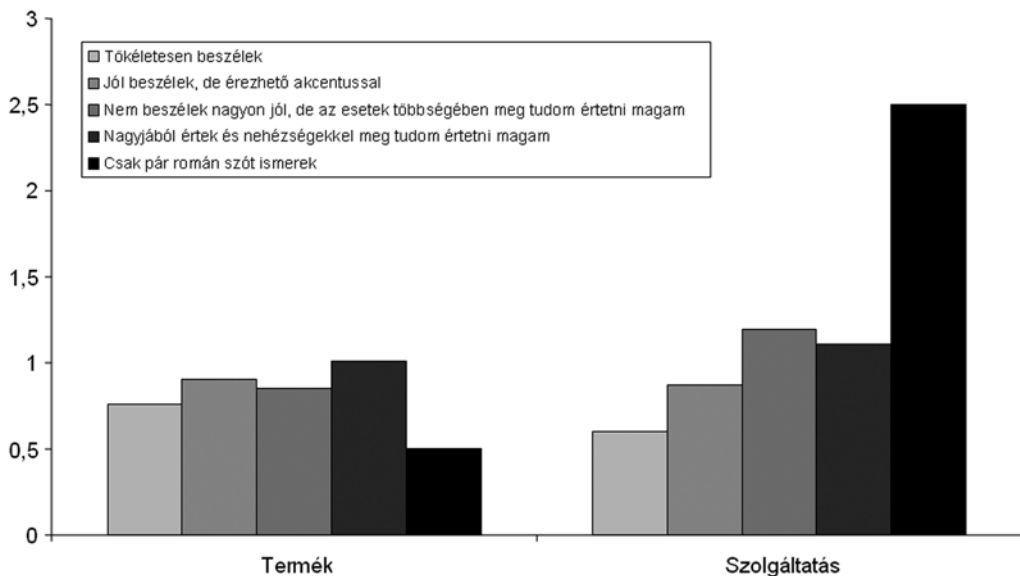
	Tudja, hogy hol lehet Kolozsváron magyar... találni	Az alábbi esetekben inkább a magyart választja
Terméket	n.a	19,6
Fénymásolót	72,1	32,4
Bolti elárusítót	72,5	34,4
Fodrász, kozmetikust	32,1	50,1
Éttermet, kávézót	68,2	61,2
Orvost, fogorvost	40,2	64,2

2. táblázat. Etnikai fogyasztói érzékenység és preferenciák (%). Forrás: Etnikai fogyasztás a kolozsvári egyetemisták körében, 2009. Saját számítás.

Hasonló eredményeket találunk akkor is, ha a fogyasztásra vonatkozó etnikai érzékenységet vizsgáljuk. A megkérdezettek nagy százaléka odafigyel és számon tartja a Kolozsváron megtalálható magyar termékeket, boltokat, szolgáltatásokat. Több mint kétharmaduk tudja, hogy hol lehet magyar éttermet, bolti elárusítót vagy fénymásolót találni.

AZ ETNIKAI FOGYASZTÓI MAGATARTÁS LEHETSÉGES MAGYARÁZATAI

A továbbiakban a fent tárgyalt fogyasztói magatartást próbáljuk magyarázni néhány független változó bevonásával. Az eredmények azt mutatják, hogy az etnikai fogyasztói magatartásban több tényező is szerepet játszik, továbbá különböző piacokon eltérő okok lehetnek hangsúlyosabbak. Ennek érdekében a bemutatott etnikai fogyasztást mérő változóinkat termékekre és szolgáltatásokra vonatkozóan két egységes mutatóvá alakítottuk, amely értékeit 0 (legkevesbé) és 4 (leginkább etnikai fogyasztó) között veheti fel. Így külön vizsgáljuk majd a magyar termékek és szolgáltatások fogyasztásának okait, amelyeket tulajdonképpen a korábbiakban felvázolt elméleti megközelítések alapján két csoportra oszthatjuk. Az egyik oldalon olyan strukturális tényezők állnak, mint nyelvtudás vagy etnikai elszigeteltség (etnikai burok), amelyek „kényszerítő erejükkel” behatárolják az egyén gazdasági cselekvésének a mozgásterét, míg a másik tényezőcsoportot azok az egyéni motivációk képezik, melyek az egyén értékrendszeréhez, nemzeti identitásához, szolidaritásérzetéhez köthetők.

4. ábra. Etnikai fogyasztás mutatója román nyelvtudás függvényében termékek és szolgáltatások esetében. Forrás: Etnikai fogyasztás a kolozsvári egyetemisták körében, 2009. Saját számítás.

A vizsgált kolozsvári egyetemisták körében a román nyelvtudás a 4. ábrán látható módon határozza meg az etnikai fogyasztást. Azt figyelhető meg, hogy ez a tényező a termékválasztás esetében nem játszik szerepet, a szolgáltatások választásában viszont erőteljesen jelentkezik: alacsonyabb szintű román nyelvtudás valószínűbbé teszi a magyar szolgáltatók iránti keresletet.

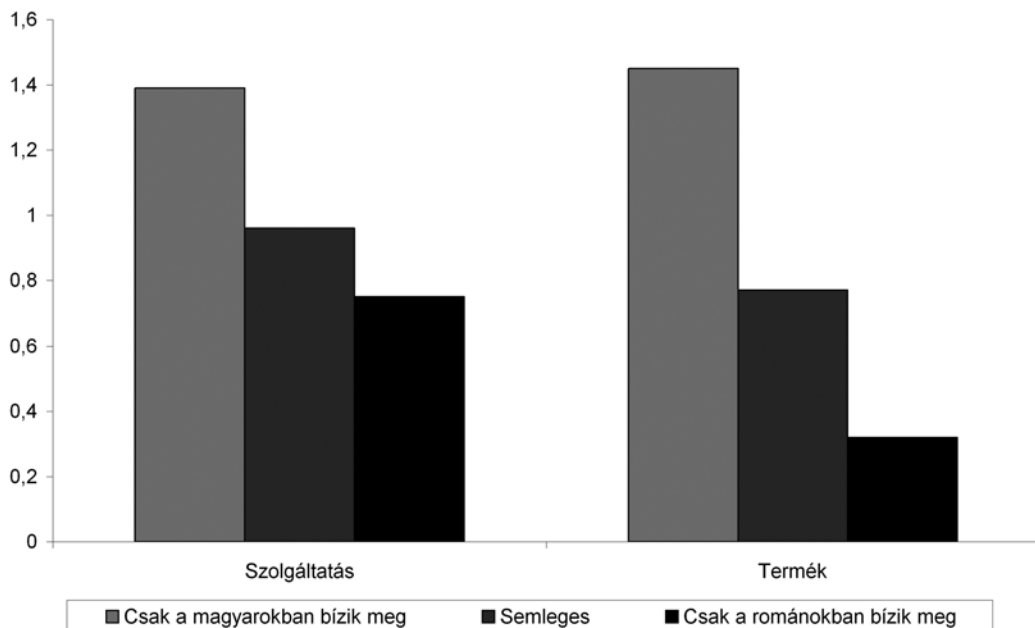
A nyelvtudás mellett hangsúlyt fektettünk az egyén románokkal való kapcsolatának menynyiségére és intenzitására. Az etnikai burok fogalmát operacionalizálva az egyén románokkal való kapcsolatát különböző környezetekben (családban, rokonságban és baráti körben) vizsgáltuk,

majd e három változó aggregálásával egy indexet alakítottunk ki. Az etnikai fogyasztói magatartást ennek függvényében vizsgálva az előzőekhez hasonló eredményt találunk: termékválasztásban nem, viszont a szolgáltatások esetében szignifikáns a kapcsolat az etnikai burok és az etnikai fogyasztás indexei között.

	Termék	Szolgáltatás
Etnikai burok	n.sz.	-0,109*
Nemzeti identitás	0,164**	0,154**

3. táblázat. Etnikai burok, nemzeti identitás és az etnikai fogyasztás mutatójának korrelációs mátrixa. * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, n.sz.– nem szignifikáns. Forrás: Etnikai fogyasztás a kolozsvári egyetemisták körében, 2009. Saját számítás.

E két strukturális tényező vizsgálatával természetesen nem merítettük ki az összes, a jelenség mögött meghúzódó okot, nem kaptunk még választ például arra, hogy mi játszik szerepet a magyar termékek preferálásában. Az egyéni motivációk oldaláról egyik legmeghatározóbb tényezőnek az egyén nemzeti identitását tartjuk, amely mérésére egy hét itemes skálát használtunk, és ezek aggregálásából egy mutatót alkottunk⁵¹. A 3. táblázatban látható, hogy a nemzeti identitás erőssége az etnikai fogyasztás mindkét vizsgált területével szignifikáns kapcsolatot mutat. Ez azt jelenti tehát, hogy magasabb fokú nemzeti identitás tranzakciós helyzettől vagy piactól függetlenül valószínűsíti az etnikai fogyasztói magatartást.

5. ábra. Az etnikai fogyasztás mutatója a magyarokba és románokba vetett bizalom függvényében termékek és szolgáltatások esetében. ($p < 0,05$) Forrás: Etnikai fogyasztás a kolozsvári egyetemisták körében, 2009. Saját számítás.

⁵¹ Értékei: 4 (gyenge) és 28 (erős) között

Egy következő egyéni magyarázó tényezőként a megkérdezettek magyarokkal és románokkal szembeni bizalmát vizsgáltuk. Az általánosított bizalom mérésére kialakított standard kérdést⁵² külön tettük fel a két etnikumra vonatkozóan, majd e két változó alapján a következő kategóriákat alakítottuk ki: csak a magyarokban bíz meg (12%), mindkét vagy egyik etnikumban sem bíz meg (81,9%) és csak a románokban bíz meg (6%). Az 5. ábrán látható, hogy úgy a termékválasztásban, mint szolgáltatások igénybevétele esetében azok hajlamosabbak tudatosan „magyart” választani, akik a magyarokban jobban megbíznak, mint másokban.

Mindezek mellett, az etnikai fogyasztást befolyásoló tényezőinek mérésére nyolc, strukturális okokra és egyéni motivációkra vonatkozó itemből álló Likert-skálát készítettünk. Ezekből faktoranalízis során előzetes elvárásaink szerint jól kirajzolódott a feltételezett két tényezőcsoport. Amellett, hogy a két magyarázó tényező mutatói statisztikailag is két elkülönült csoportot alkotnak, érdemes újra megvizsgálni azt is, hogy az egyes tényezőcsoportok az etnikai fogyasztás mely vizsgált területein játszanak nagyobb vagy kisebb szerepet: a regressziós modellbe független változókként a faktoranalízisből származó két faktort („egyéni motivációk” és „strukturális okok” faktora), míg függő változókként a termékek és szolgáltatások piacán jelentkező etnikai fogyasztás mutatóit emeltük be.

	Magyar terméket vásárolt	Magyarul vett igénybe szolgáltatást
Konstans (standard hiba)	0,873 (0,059)	1,002 (0,062)
Egyéni motivációk faktor	-0,279***	-0,253***
Strukturális okok faktor	n.sz.	-0,159***

4. táblázat. Etnikai fogyasztás motivációinak lineáris regressziós modellje. Jelmagyarázat: *** $p < 0,001$, n.sz.: nem szignifikáns. Forrás: Etnikai fogyasztás a kolozsvári egyetemisták körében, 2009. Saját számítás.

A modell adta eredmények az eddigi megfigyeléseinket igazolják. Azt láthatjuk, hogy az egyéni motivációk egyaránt nagy szerepet játszanak magyar termékek és szolgáltatások választásában is, míg ezzel szemben a strukturális okok valamivel kisebbet, sőt a magyar termékek fogyasztásával nem is mutatnak szignifikáns összefüggést.

E különbség tovább domborítható, ha a konkrét fogyasztói magatartás helyett az etnikai fogyasztói érzékenységet vizsgáljuk, vagyis azt, hogy az egyén milyen mértékben figyel oda és tartja számon a piac saját etnikumúnak tartott szereplőit, termékeit (5. táblázat). Újra azt látjuk, hogy azon fogyasztói helyzetekben, amelyek során az felek között nem áll fenn közvetlen interakció (magyar termék vagy egy magyar tulajdonú cég választása) elsősorban az egyéni, morális tényezők játszanak nagyobb szerepet, míg az olyan helyzetekben, amikor a „fogyasztás” személyközi interakcióval is jár (amikor például aszerint döntünk, hogy milyen nemzetiségű az eladó), a strukturális okoknak van nagyobb magyarázó erejük.

⁵² „Ön szerint általában az emberekben meg lehet bízni, vagy az ember nem lehet elég óvatos másokkal szemben?”

	Melyik boltban van magyar elárúsító	Melyik cégnek magyar a tulajdonosa	Melyik boltban lehet magyar terméket vásárolni
Konstans (standard hiba)	2,458 (0,038)	2,841 (0,040)	3,047 (0,037)
Egyéni motivációk faktor	0,280***	0,332***	0,386***
Strukturális okok faktor	0,450***	0,238***	n.sz.

5. táblázat. Etnikai fogyasztói érzékenység meghatározóinak lineáris regressziós modellje. Jelmagyarázat: *** $p < 0,001$, n.sz.: nem szignifikáns. Forrás: Etnikai fogyasztás a kolozsvári egyetemisták körében, 2009. Saját számítás.

KÖVETKEZTETÉSEK

Mindent összegezve az erdélyi magyarok gazdasági döntéseiben és cselekvésében sok esetben fontos szempont és meghatározó szerepet játszik az etnicitás. A gazdaságszociológia alaptétele, miszerint az egyén gazdasági cselekvése és a gazdasági folyamatok nem mindig érthetőek meg pusztán a közgazdaságtudományi elméletek (elsősorban a racionális döntésmélet) eszköztárát használva, úgy gondoljuk a romániai magyar kisebbség esetében is érvényes.

Amint láttuk, az etnikum gazdaságban betöltött szerepét, így a gazdasági etnocentrizmust beleértve az etnikai fogyasztást is többféle elméleti keretben, paradigmában lehet vizsgálni, így különböző magyarázatokat rendelhetünk hozzá. Elmondhatjuk, hogy az etnikai fogyasztás általános, minden vizsgált esetben megnyilvánuló magyarázó tényezői azok az egyéni motivációk, amelyek az egyén értékrendjében a nemzeti identitáshoz, szolidaritásérzethez, magyarsága kifejezéséhez köthetők, és amelyek leginkább a szocioökonómiai paradigmán belül értelmezhetők. Ugyanakkor viszont azt is láthattuk, hogy létezik egy olyan tényezőcsoport (nyelvtudás hiánya, etnikai elszigetelődés), amely az előzőek mellett bizonyos esetekben ugyancsak meghatározza az egyén fogyasztói magatartását. Ezek a strukturális okok olyan tranzakciós helyzetekben játszanak nagyobb szerepet, ahol a fogyasztás konkrét személyközi vagy nyelvi interakciót is implikál.

A dolgozat elején bemutatott elméleti perspektívákra vetítve a megfigyeléseinket azt mondhatjuk el, hogy mindkét megközelítésmód (úgy a szocioökonómia, mint az új gazdaságszociológia beágyazottság elmélete) használható elméleti és fogalmi keretet nyújt a jelenség vizsgálatához.

FORRÁSJEGYZÉK

ALDRICH, Howard – WALDIGER, Roger

1990, Ethnicity and Entrepreneurship In: *Annual Review of Sociology Vol 16*, 1990

BONACICH, Edna

1972, A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market. In *American Sociological Review, Vol. 37, No. 5*, 1972

BOUCKAERT, Jan – GHAENE, Geert

2002, Inter-Ethnic Trust and Reciprocity: Results of an Experiment with Small Business Entrepreneurs. In *Working Paper 2002/150*

CSATA Zsombor – DEÁK Attila

2010, Gazdasági etnocentrizmus, etnikai fogyasztás az erdélyi magyarok körében. In: *Közgazdász Fórum 2010/4*, p. 31-49.

- ETZIONI, Amitai
2003, Toward a New Socio-Economic Paradigm. In *Socio-Economic Review*, Vol. 1, No. 1, 2003
- ETZIONI, Amitai
1985, Toward Socio-Economics. In *Contemporary Sociology*, Vol. 14, No. 2, 1985
- GRANOVETTER, Mark
1990, The Old and New Economic Sociology: A History and an Agenda. In FRIEDLAND, R. –ROBERTSON, A. (szerk.): *Beyond the Marketplace: Rethinking Economy and Society*. Aldine de Gruyter, New York, 1990.
- HÉRA Gábor – LIGETI György
2006, *Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása*. Osiris Kiadó, Budapest
- KOOS, Sebastian
2009, *Explaining Ethical Consumption Behaviour in Europe: Empirical Evidence from 19 European Countries*. Paper presented at the 9th Conference of European Sociological Association, Lisszabon
- LIGHT I.
1972, *Ethnic Enterprise in America*. University of California Press, Berkeley, 1972 (idézi Aldrich-Waldinger 1990)
- MALOTA Erzsébet
2003, *A sztereotípiák, az etnocentrizmus és az országeredet imázs hatása a hazai és a külföldi termékek megítélésére*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Ph.D. Értekezés
- MENZIES, Teresa – BRENNER, Gabrielle
2002, Transnational entrepreneurship and bootstrap capitalism : Social capital, networks and ethnic minority Entrepreneurs. In *Working Paper No. 2000-11*, 2000
- PORTES, Alejandro – SENSENBRENNER, Julia
1998, Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In Szántó Zoltán-Lengyel György (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest
- SAYER, Andrew
2006, Approaching Moral Economy. In N. Stehr és B. Weiler(szerk.): *The Moralization of Markets*. Transaction Publisher, New Brunswick, 2006 (idézi Koos 2009)
- SHIMP, Terence – SUBHASH Sharma
1987, Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of the CETSCALE. In *Journal of Marketing Research*, Vol. XXIV, 1987
- SHIMP, Terence
1984, Consumer Ethnocentrism: The Concept and Preliminary Empirical Tests. In *Advances in Consumer Research Volume 11*, p.285-290, 1984. <http://www.acrwebsite.org/volumes/display.asp?id=6259>
- SZÁNTÓ Zoltán
1994, A gazdaság társadalmi beágyazottsága. Megjegyzések a gazdaságszociológia és a szocioökonómiai újabb irodalmáról. In: *Szociológiai Szemle 1994/3*. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9403szanto.htm> (letöltve: 15.06.2010)

Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai

Elemzésemben az erdélyi magyarok vallásosságának a sajátosságait vizsgáljuk. A vallási változással kapcsolatos szociológiai elméletek (korántsem teljes körű) összefoglalása után – kérdőíves kutatások eredményei alapján –, az erdélyi magyarok vallásosságának mértékét és sajátosságait a romániai románok és a magyarországi magyarok vallásosságával vetjük össze. Az elemzés eredményeként megállapítjuk, hogy a vallásgyakorlás nyilvános-közösségi dimenziójában az erdélyiek mind a magyarországiaknál, mind a románoknál vallásosabbak, az egyes hittartalmak elfogadottsága tekintetében viszont a románoknál kissé kevésbé vallásosak. Az erdélyiek magas fokú vallásosságát a kisebbségi helyzet sajátosságával magyarázzuk.

Kiss Dénes – BBTE Szociológia tanszék, Kolozsvár

Elemzésemben az erdélyi magyarok vallásosságát vizsgálom, annak mértékét és tartalmát, változásának főbb trendjeit, kitérve az erdélyi magyarság vallásossága és rétegződése közötti kapcsolatra, valamint a vallásosságban mutatkozó felekezetek szerinti különbségekre. E célra kérdőíves kutatások eredményeit használom, az alapul használt „Kárpát panell 2010”⁵³ kutatás adatai mellett elsősorban az európai értékrendkutatás (EVS)⁵⁴ 2000-es és 2008-as hullámainak adatait, néhány esetben pedig a 2008-ban kivitelezett Kárpát panell kutatás adatait. A feldolgozott adatok jellegéből fakadóan elemzésünkkel csupán egy helyzetképet vázolunk, ezt megelőzően azonban – a rendelkezésünkre álló vallásszociológiai irodalom alapján –, röviden áttekintjük azokat a folyamatokat is, amelyek e jelenlegi vallási helyzet kialakulásához vezettek.

Az erdélyi magyarok vallásosságának történeti változásait a nyugati civilizáció társadalmaira általában jellemző modernizációs folyamatok, a közép-kelet-európai társadalmak szocialista rezsimeinek valláspolitikája, valamint a kisebbségi helyzet egyaránt meghatározzák. A vallás társadalmi modernizációval bekövetkező változásainak értelmezésére tartósan használt magyarázó elmélet a szekularizáció. A szekularizáció fogalma azt a folyamatot jelöli, amelynek során a vallásos gondolkodás, illetve gyakorlat és a vallási intézmények veszítenek társadalmi jelentőségükből (Wilson, 1976). A szekularizáció tézise szerint tehát a modernizáció elkerülhetetlenül csökkenti a vallás társadalmi jelentőségét. A szociológia klasszikusai és ezek közvetlen utódai számára a szekularizációs elmélet a modern társadalmak kialakulásának magyarázatára tett kísérleteik szerves része volt. A némelyek által egyenesen szekularizációs paradigmának nevezett megközelítésmóddhoz sorolható elemzések a vallás és vallásosság számos aspektusát vizsgálják. Az intézmények szintjére vonatkozóan leírják, hogy a társadalmi differenciálódás következtében a vallás nagymértékben bezáródik a vallási intézményrendszerbe. Az emberi gondolkodásra vonatkozóan megállapítják, hogy a racionalizáció következtében a vallási gondolkodás rovására teret nyer a természettudományos gondol-

53 A „Kárpát Panel 2010” elnevezésű, az erdélyi magyar népességre vonatkozó kérdőíves kutatást a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány végezte.

54 Az Európai Értékrend-kutatást, vagy közismert angol nevén European Values Study nemzetközi összehasonlító kutatásokat kilencévente végzik az európai országokban. A kutatás adatai szabadon használhatók, a <http://www.europeanvaluesstudy.eu> honlapon érhető el.

kodás, valamint, hogy a vallási sokszínűség növekedésével, illetve a természettudományos világkép elterjedésével bekövetkezik a világképek egyfajta pluralizálódása, melynek következtében az egyes vallási világképek – elveszítve korábbi magától értetődőségüket –, relativizálódnak. A nyilvános és magánszférák viszonylatában a vallás egyre jobban kiszorul a nyilvánosságból, az egyén magánügyévé válik, „privatizálódik”, tartalmában pedig fokozódó mértékben az egyén által meghatározottá válik, azaz individualizálódik (McGuire, 1992, Wilson, 1976, Dobellaire, 2004).

Bár a szekularizáció több évtizeden át a vallásszociológia megkérdőjelezhetetlen tézisének számított, ma már távolról sem övezi a kutatók részéről egyetértés. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a szekularizáció és a társadalmi modernizáció között nincs egyértelmű korreláció. Több kivétel is van ez alól, mint például Japán vagy az Egyesült Államok, ahol a modernizáció előrehaladtával nem következett be a vallásosság hanyatlása (Tomka, 1996), de ellentmondanak a szekularizáció tézisének azok az esetek is, amelyekben a modernizációs folyamatokkal párhuzamosan erősödött a vallás közéleti jelenléte (Casanova, 1994). A szekularizáció tézisének ellentmondó esetek feloldására tett egyik elméleti próbálkozást a vallás gazdasági megközelítések képezik. Ennek értelmében az egyházak „kínálata” iránti kereslet – és következésképpen a vallásosság – mértéke a vallási piacon megvalósuló verseny mértékétől függ. Egy vallás monopolhelyzetbe kerülésével felerősödik annak a közéletben való jelenléte, de csökken az iránta való érdeklődés, illetve a vallási kínálat fokozódásával a vallásosság is növekszik (Stark-Ianncone, 1994: 234). A szekularizációnak ellentmondó jelenségekre egy további értelmezést Casanova nyújt, aki azokat a 20. századi eseteket, amelyekben a vallás társadalmi jelentősége növekedett, nem a szekularizáció célfolatainak tekinti, hanem egy azzal párhuzamos jelenség megnyilvánulásainak, amely a vallásnak a privát szférából a nyilvánosságba kerülése, vagyis „deprivatizálódása” (Casanova, 1994).

A vallás társadalmi helyének fentiekben kiemelt változásait a nyugati társadalmakban írták le, de e folyamatok többnyire a kelet-európai társadalmakban is bekövetkeztek, hisz e társadalmak szintén a nyugati modernizációs trendeket követték, ha kisebb-nagyobb késéssel is. Sajátossá tette viszont e térség szekularizációját az, hogy a vallás és a vallásosság befolyásolása a szocialista politikai rezsim programjának explicit tárgyává válik. E program sajátosan befolyásolja a világképek pluralizálódásának folyamatát is. A szocialista ideológia az addig meglehetősen monopolhelyzetben levő vallási világkép visszaszorítására törekszik, ám a cél nem a nyugaton kialakult pluralizmus, hanem a vallási világképnek egy államilag támogatott ateista világképpel való felcserélése. A gyakorlatban ez a törekvés mégiscsak pluralizálódást eredményezett, mivel a korábbi vallási világkép visszaszorítása – bár országonként eltérő mértékben sikerült –, teljes mértékűvé sehol sem vált, a vallási világkép tehát mindenhol megmaradt az ateista világmagyarázat alternatívájaként.

E korszak valláspolitikája sajátos módon alakította a vallás privatizálódását is. Egyrészt az, hogy a hatalom erőszakosan szorította ki a vallásos gondolkodást az intézmények szférájából, a kommunizmus bukása után ellenreakciót váltott ki, és erőteljes kísérlet történt a vallásnak a nyilvános szférába való újra bevitelére. Ez az ellenreakció egyes államokban – például Romániában – meglehetősen sikeres volt, és a nyilvánosság reszakralizációjához vezetett (Kiss, 2009).

A vallás erőszakos privatizálása másrészt a vallási világkép sajátos átalakulásához, egyfajta diverzifikálódásához vezetett azáltal, hogy a vallási intézmények számára az újabb generációk intézményes vallási szocializációját korlátozta. E korlátozás hatására az egyéni világképek az egyházi tanítások mellett elsősorban a népi vallásosság elemeiből építkezettek, és a vallási individualizáció sajátos formáját eredményezték, amelyben az egyéni vallási világképek konstrukci-

ójához az egyén nem a nyugatról ismert egzotikus vallási elemek „szupermarketjéből” szerez be kellékeket, hanem egy szegényesebb és archaikusabb kínálatból.

Ezek miatt a vallás társadalmi jelentősége a kelet-európai térség országában a szocialista rezsim bukása után is eltérően alakult. A térség nyugati felének egyes országában (Cseh Köztársaság, Magyarország, Szlovénia) a nyugat-európai típusú szekularizáció tovább erősödött, míg azokban a keleti országokban, amelyekben a kommunista uralom hosszabb ideig állt fenn (Oroszország, Ukrajna), az egyházak korábbi nagyobb mértékű leépülése szabott korlátokat a rendszerváltás utáni társadalmi szerepvállalásuknak. Néhány országban pedig e korszakban a vallásosság hihetetlen mértékű fellángolása következett be. Lengyelország mellett Románia is e típusba tartozik, a poszt szocialista korszakban Európa egyik legvallásosabb országává válva (Tomka, 2005).

A vallásosság és az egyházak meglepően nagymértékű romániai térnyerésének magyarázata összetett. A magyarázat egyik összetevője gazdasági jellegű, mely szerint Romániában a rendszerváltás után hirtelen kialakuló és hosszasan tartó gazdasági válság hatására vigaszkeresésként fordult a lakosság egyre jelentősebb része a valláshoz. A kialakult helyzet egy másik magyarázatát az elemzők az ortodox egyház kvázi monopolhelyzetében látják. Ez a magyarázat látszólag ellentmond a vallás gazdasági elmélet fő tézisének, mely szerint a kínálati oldalon kialakuló monopolhelyzet a kereslet csökkenését eredményezi. Nem kizárt ugyan, hogy hosszabb távon a vallási monopolhelyzet hatására tényleg csökkenni fog a lakosság érdeklődése az ortodox egyház kínálata iránt, mindenesetre a rendszerváltás utáni két évtizedben a monopolhelyzet egyelőre inkább piaci előnyt képezett, mintsem hátrányt. A magyarázat egy harmadik összetevője a román ortodox egyház és a kommunista hatalom korábbi kiegyezése, aminek köszönhetően a legtöbb hívet számláló ortodox egyháznak viszonylag kismértékű marginalizációja következett be. És végül arról sem feledkezhetünk meg, hogy Románia lakosságának vallásosságát a vallási és nemzeti/etnikai identitások közötti szoros kapcsolat is erősíti. Az ortodox vallás a román nemzeti identitás fontos elemét képezi, így a nemzeti érzelmeknek a kommunizmus bukása utáni erősödése szükségszerűen az egyházhoz való kötődést is erősítette (Voicu, 2007).

A KISEBBSÉGI CSOPORTOK VALLÁSI HELYZETÉNEK ÁTALAKULÁSA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAR KISEBBSÉGEKRE

Az etnikai kisebbségek vallásossága egyes esetekben a fentiekől eltérő módon alakult. Erre mindenekelőtt akkor került sor, ha a többségi vallás történeti okokból kifolyólag a nemzeti identitás fontos elemét képezte. Ez esetekben a kisebbségi csoportok vallása a sajátos kisebbségi identitás fontos elemévé válhatott, ami a vallás szerepének felértékelődését, valamint az egyének vallásosságának növekedését eredményezhette.

A határon túli magyarok vallásosságának mértékére és milyenségére vonatkozóan megkülönböztethetünk három értelmezési lehetőséget: (1) a magyarságon belüli „modernizációs lejtő” paradigmáját, (2) a magyar népesség és a szomszéd népelemek közötti kulturális (azon belül a vallásossághoz kapcsolódó) különbségekre – avagy a kelet-európai társadalmak modernizációs különbségeire – épülő magyarázatot, valamint (3) a vallási hovatartozás és a nemzeti identitás kapcsolatára épülő magyarázatokat.

A magyarságon belüli modernizációs lejtő mint értelmezési keret, annyiban létjogosult, amennyiben máig érvényesnek tekintjük a magyarságnak az utódállami kereteken belül bekövetkező, szétfejlődésüket megelőző modernizációs viszonyait. Egy ilyen korábbi modernizációs térkép centruma Budapest, amely körül a modernizációs mutatók egyrészt sugarasan kifele, másrészt nyugat-kelet irányban csökkennek. A modernizációs központ szerepét betöltő Budapest mellett a Vajdaság és a Felvidék a modernizáltabb területek, Kárpátalja és Erdély a tradicionálisabb, premodernebb.

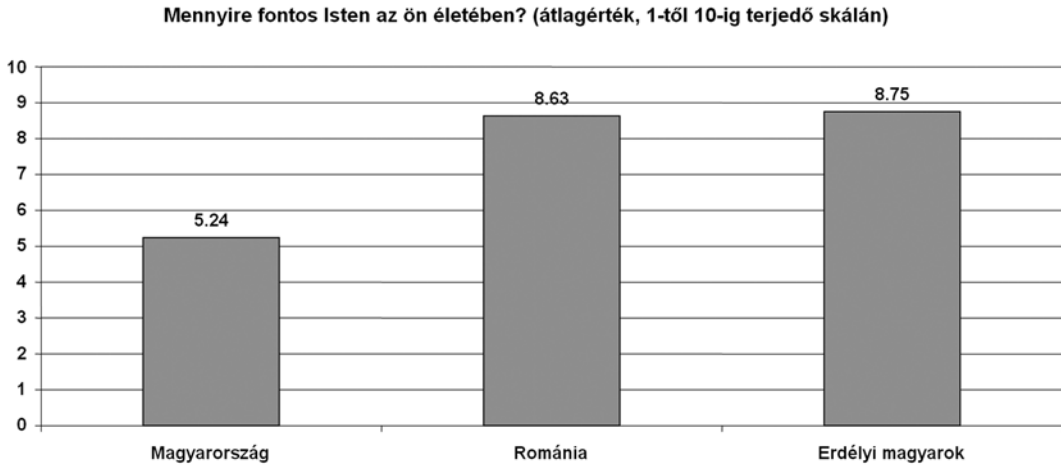
Az egyes kelet-közép-európai társadalmak a modernizációban különböző módon haladtak előre, vagy ha úgy tetszik, eltérő modernizációs pályákat futottak be. A modernizáció e különbségei feltételezhetően eltérő módon befolyásolták a vallásosság átalakulását, mindennek előtt a szekularizáció mértékét, de jellegét is. Ebben a megközelítésben egyfajta országok fölött átívelő kelet-nyugat lejtőt kell elképzelnünk, amely mentén a legtöbb modernizációs mutató – demográfiai és gazdasági mutatók, értékrend – lineárisan változik nyugat-kelet irányban. A kárpát-medencei magyarságot alkotó egyes csoportok ezen a területen találhatóak, különböző modernizációs paraméterekkel bíró többségi társadalmak keretében. A határon túli magyarság vallásosságában észlelhető különbségek tehát egyrészt az ezek környezetét képező többségi társadalmak szekularizáltságának mértékével magyarázhatók.

A vallásosság helyzete szempontjából a gazdasági mutatókon nyugvó nyugat-kelet irányú modernizációs lejtőre rátevéődik a fordított, kelet-nyugat irányú szocialista modernizációs lejtő is, melynek egykori kisugárzó centruma a szovjet nagyhatalom volt, és amelyhez képest a nyugati centrumokhoz közelebb álló közép-európai térség perifériát képezett. Az e centrumhoz térben közelebb található társadalmak (például Ukrajna) szekularizációja előrehaladottabb, mint a legtöbb közép-európai társadalomé, de azoktól lényegesen különböző is.

A vallási és a nemzeti identitások kapcsolata egy további olyan tényező, amely a kisebbségben élő magyarság vallásosságára hatást gyakorolhat. A kisebbségi helyzet különösképpen erősítheti a vallásosságot, amennyiben a vallási és az etnikai határvonalak egymásra tevődnek, és amennyiben a többségi egyházak kiemelt szerepet játszanak az illető többségi nemzetek identitásában. E tekintetben tehát a nemzeti és vallási identitások minél nagyobb mértékű egybeesése képezheti a szélsőséges pólust.

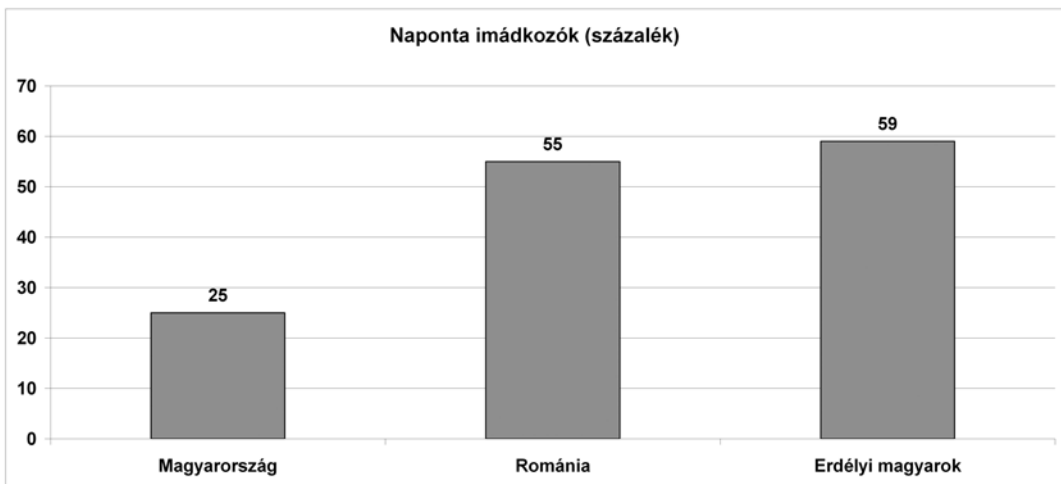
AZ ERDÉLYI MAGYAROK VALLÁSOSÁGA 2010-BEN

Az erdélyi magyarok vallásosságának mértékét két módszerrel mértük, egyrészt szubjektív módon értékeltettük azt a kérdezettekkel, másrészt a vallásgyakorlás objektív mutatóit alkalmaztuk. A vallásosság szubjektív mérése érdekében azt kérdeztük meg, hogy mennyire tartják fontosnak Istent az életükben (1. ábra). Az eredményt összevetve az EVS 2000-es hullámának Romániára és Magyarországra vonatkozó eredményeivel látható, hogy Románia lakossága lényegesen vallásosabb, mint Magyarországé, az erdélyi magyarok azonban mindkét ország lakosságánál vallásosabbak. Ez az eredmény egybevág a Kárpát Panell kutatásban 2008-ban kapott eredményekkel, amikor e mutató a jelenleginél is magasabb volt (8,93).

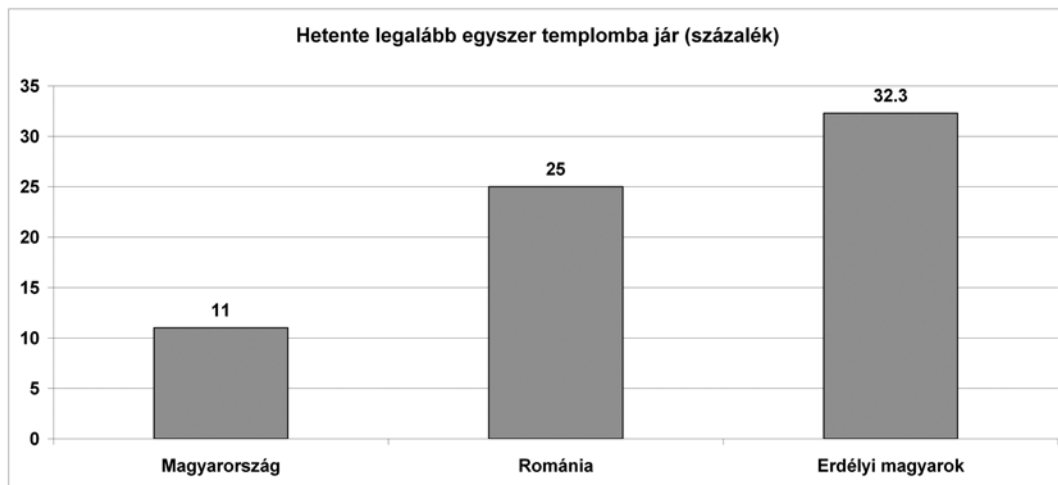

1. ábra. Isten fontossága a kérdezett életében. Átlagértékek, 1-től 10-ig terjedő skálán)

A vallásosság mértékének a fentínél objektívebb mutatói az imádkozás és a templomba járás gyakorisága. E két mutató a vallásosság más-más aspektusait ragadja meg, míg a templomba járás a nyilvános vallásgyakorlás mutatója, az imádkozás egyfajta „belső” vallásosság indikátora. Mindkettő esetében hasonló eredményeket kaptunk: a románok ezen mutatók szerint is lényegesen vallásosabbak mint a magyarországiak, az erdélyi magyarok pedig mindkettőnél lényegesen vallásosabbak. Az erdélyi magyarok vallásosságának mértékével kapcsolatban tehát egyértelműen levonható az a következtetés, hogy bár várható lett volna, hogy a vallásosság tekintetében nagyon eltérő magyarországi és romániai román népesség között helyezkedjen el, a valóságban nem ez van, hanem mindkét többségi népességnél vallásosabb.

2. ábra. A naponta imádkozók, százalékban.

3. ábra. A hetente legalább egyszer templomba járók aránya.

Az erdélyi magyarok e kiemelkedően magas vallásosságának magyarázatát kézenfekvő a kisebbségi helyzetben keresni. A 2008-as Kárpát Panell kutatás lehetővé tette ugyanennek a kérdésnek más határon túli magyar népeiségek esetében való vizsgálatát is. Ugyanezen mutatóknak a négy nagyobb határon túli magyar népeiségre kapott értékeit az 1. táblázatban összesítettük. Mint látható, a vajdasági és kárpátaljai magyarok esetében a vallásosság mértéke ugyanúgy mindkét többségi népeiségénél magasabb. Az egyetlen kivételt a felvidéki magyarok képezik, akik (legalábbis a vallásosság e két mutatója alapján) a szlovák többségnél kevésbé vallásosak, a magyarországiaknál azonban ők is vallásosabbak. A szlovákiai helyzet kivételessége arra hívja fel a figyelmet, hogy a kisebbség vallásosságának a mértéke akkor emelkedik a többségé fölé, ha a két etnikum eltérő vallású, és a vallási hovatartozás, vallásgyakorlás ily módon kiemelt fontosságot nyer az etnikai identitás szempontjából is. Szlovákia az egyetlen olyan ország ugyanis, ahol a többségi etnikum és a magyar kisebbség vallása nem eltérő.

	Naponta imádkozik (%)		Hetente templomba jár (%)	
	Többség	Magyar kisebbség	Többség	Magyar kisebbség
Szerbia	13	26	8	18
Szlovákia	34	30	41	31
Ukrajna	25	59	10	39
Románia	55	59	25	32
Magyarország	25	-	11	-

1. táblázat. A naponta imádkozók és hetente templomba járók aránya a határon túli magyar közösségek körében. (Az országos adatok forrása az EVS 2000-es hulláma)

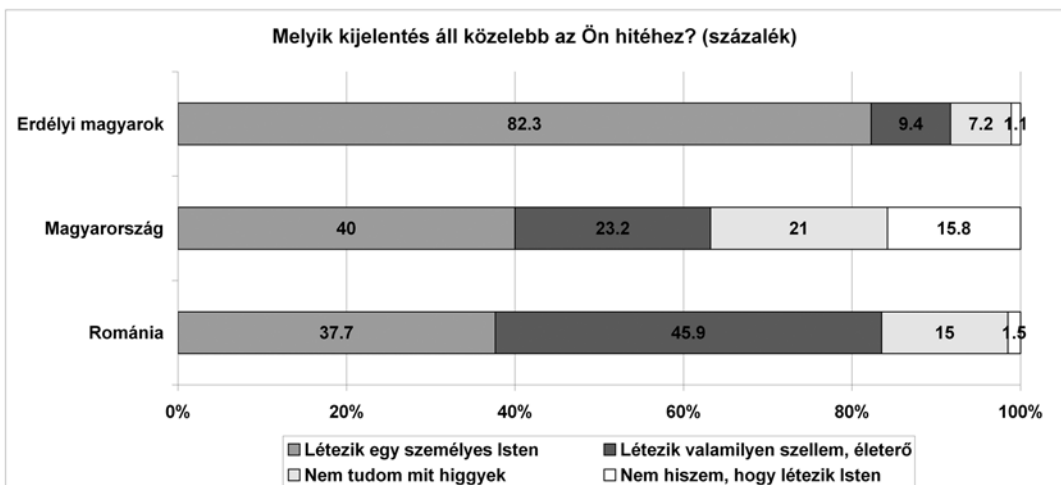
A vallás privatizálódása, amint már mondtuk, a modernizációval általában együtt járó jelenség, amely Romániát sem kerülte el. A vallási képzeteknek a vallás privatizálódása következtében felerősödő diverzifikálódását azonban nehéz mérni, hisz az a tartalom, amelyről szó van, nem

ismert, és nagyon változatos. Az egyik bevett módszer e kérdés vizsgálatára annak mérése, hogy az emberek egyházuk tanításai szerint tartják magukat vallásosnak, avagy attól eltérően, a „maguk módján”, függetlenül attól, hogy ez alatt mit értenek. Mint az a 4. ábrán látható, e kérdés kapcsán is visszaigazolódik, hogy az erdélyi magyarok elsöprő többsége, 97 százaléká magát valamilyen értelemben vallásosnak tartja (ez az arány Magyarországon 53,5%, Romániában 82,9%, az EVS 2008-as adatai szerint), de csak 43% állítja azt, hogy egyháza tanításai szerint vallásos.

4. ábra. A kérdezett önbesorolása, vallásosságának típusa alapján.

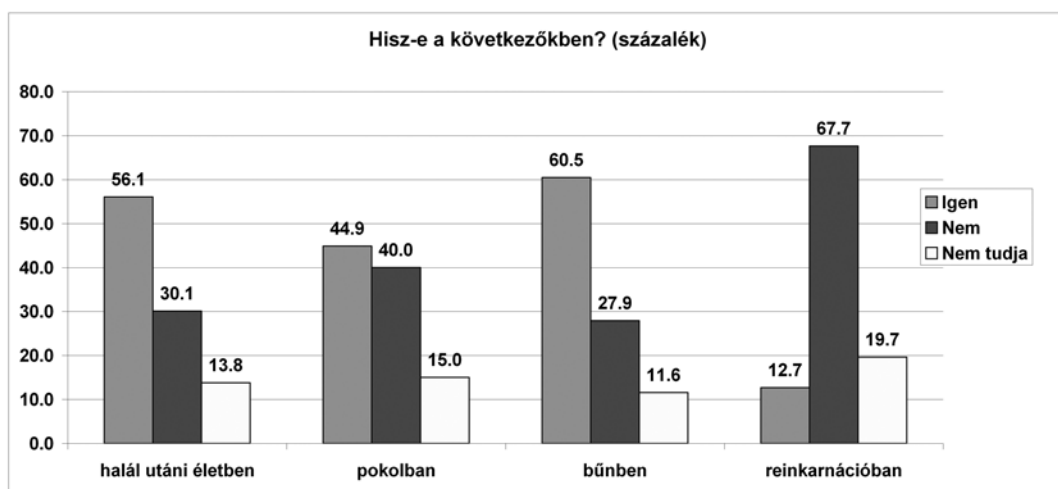
A vallásosságnak az egyház tanításaitól való eltérését (az EVS gyakorlatából kiindulva) részben néhány általános keresztény dogma elfogadottságának vizsgálatával mértük, részben néhány új vallási jellegű elképzelés elterjedtségének vizsgálatával. Az istenképre vonatkozóan a személyes isten fogalmát megkülönböztettük egy ennél diffúzabb jelentésű, de semmiképpen sem személyes istenképpel.

5. ábra. A kérdezettek Isten-képe. A Romániára és Magyarországra vonatkozó adatok forrása az EVS 2008-as hulláma.

E kérdés kapcsán az derült ki, hogy az erdélyi magyarok elsöprő többsége a keresztény egyházak tanításainak megfelelően személyes istenben hisz, eltérően mind a románoktól, mind a magyarországiaktól, akik kevesebb mint fele válaszolta ugyanezt.

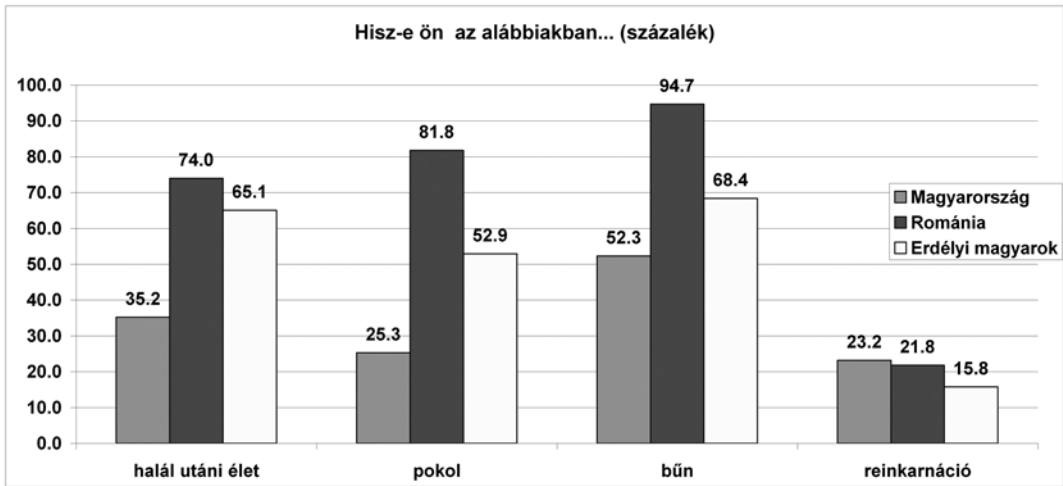
Ha azonban az egyéb keresztény tanításokban való hitet nézzük, mint pl. a feltámadásban való hitet, a pokol vagy a bűn létezésében való hitet, jóval alacsonyabb értékeket kapunk. A bűnös cselekedetek létében viszonylag sokan hisznek, a pokolban azonban már lényegesen kevesebben. A feltámadás szintén alapvető fontosságú keresztény tanítás, a kérdezettek azonban viszonylag kis mértékben hisznek benne. Az ábrán szereplő érték valójában magasabb a valóságosnál, mivel e megfogalmazásban a halál utáni élet jelentése a reinkarnációt is magába foglalja. A két kérdés közötti kapcsolat vizsgálatával tényleg az derül ki, hogy akik hisznek a reinkarnációban, azok szinte mindannyian a halál utáni étellel kapcsolatos kérdésre is pozitív választ adtak. Így a feltámadás keresztény tanításában a kérdezettek legfeljebb 43%-a hishet.

6. ábra. Vallási tanításokban vetett hit gyakorisága, százalékban

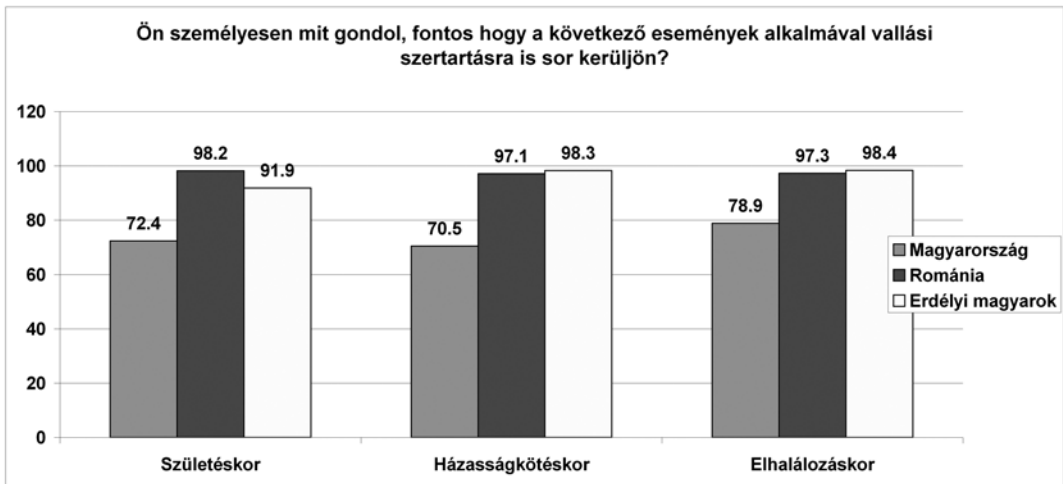
A reinkarnációban való hitet mint a keleti vallásokból eredő, és különböző new age típusú vallások közvetítésével terjedő vallásosság mutatóját használtuk. Értéke európai viszonylatban alacsonynak tekinthető, de a románokhoz és magyarországiakhoz képest is alacsony, ami az erdélyi magyarok vallásosságának viszonylag tradicionális jellegére utal.

Ha az erdélyi magyaroknak a fenti vallási tanításokban való hitét a magyarországi és román népesség körében talált értékekkel vetjük össze, a vallásosság mértéke kapcsán mondottakról kapott kép tovább árnyalódik. Kiderül ugyanis, hogy bár a vallásosság mértéke magasabbnak bizonyult mint a románoké, az egyházi tanításokban való hit tekintetében az erdélyi magyarok azoktól elmaradnak: mindhárom vizsgált kérdés esetében a magyarországiaknál magasabb értékeket kaptunk (Erdélyben tehát egyházasabb a vallásosság), a románoknál viszont alacsonyabakat. Ez az eredmény azt is jelenthetné, hogy a románoknál kevésbé egyházasan vallásosak, vallási világgépük diffúzabb, partikulárisabb. Az azonban, hogy a reinkarnációban is kevesebben hisznek arra utal, hogy a választ máshol kell keresnünk.

7. ábra. Vallási tanításokba vetett hit gyakorisága erdélyi magyarok, magyarországiak és romániaiak esetében

Ha az erdélyi magyarok vallásosságának közösségi vetületét nézzük – azaz a különböző, erősen közösségi jellegű eseményekhez fűződő vallási szertartások elfogadottságát –, akkor azok szinte száz százalékos elfogadottságát láthatjuk. Házasságkötéskor és elhalálozáskor a vallási szertartások igénybevételének szükségességét olyannyira konszenzus övezi, hogy kijelenthető, ezek mellőzése az erdélyi magyarok körében ritka kivételnek, devianciának számít.

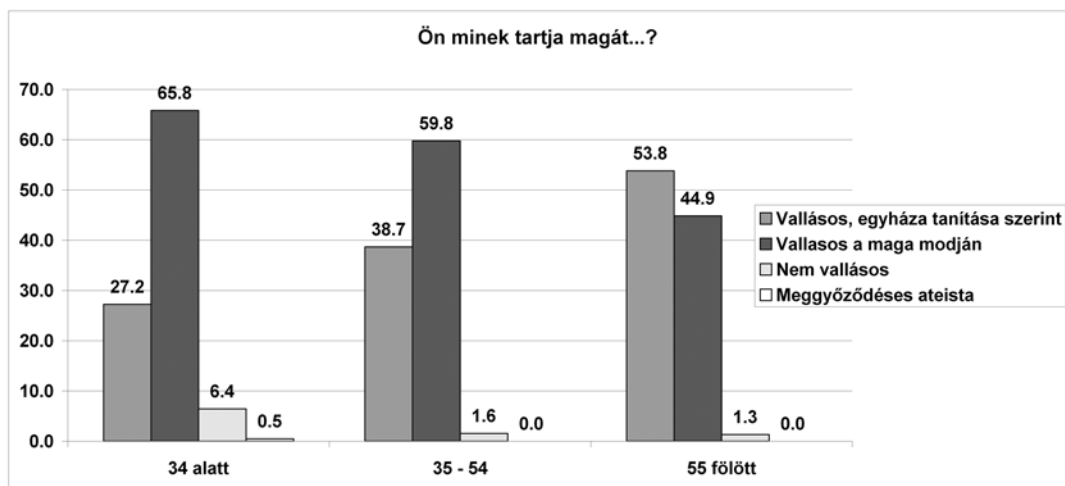
8. ábra. Az nagyobb életeseményekhez fűződő vallási szertartások fontossága, százalékban.

Az eddig elhangzottak összegzéseként tehát azt állítjuk, hogy az erdélyi magyarok kiemelkedően magas vallásossága kapcsolatban áll kisebbségi helyzetükkel: az, hogy a magyarok vallása különbözik a többségi románokétól, a vallást feltételezhetően a nemzeti identitás szempontjából is kiemelt fontossággal ruhazza fel, a vallásosság mértékét pedig erősíti. Úgy tűnik, ez a vallásosság erősen közösségi jellegű, amelyben a nyilvános és közösségi vallásgyakorlásra esik a hangsúly

(ezekben a dimenziókban az erdélyi magyarok a románok vallásosságán is tútesznek). Ezzel szemben az egyes keresztény tanításokba vetett hit terén lényegesen kevésbé bizonyulnak vallásosnak.

TRENDEK AZ ERDÉLYI MAGYAROK VALLÁSOSSÁGÁNAK VÁLTOZÁSÁBAN

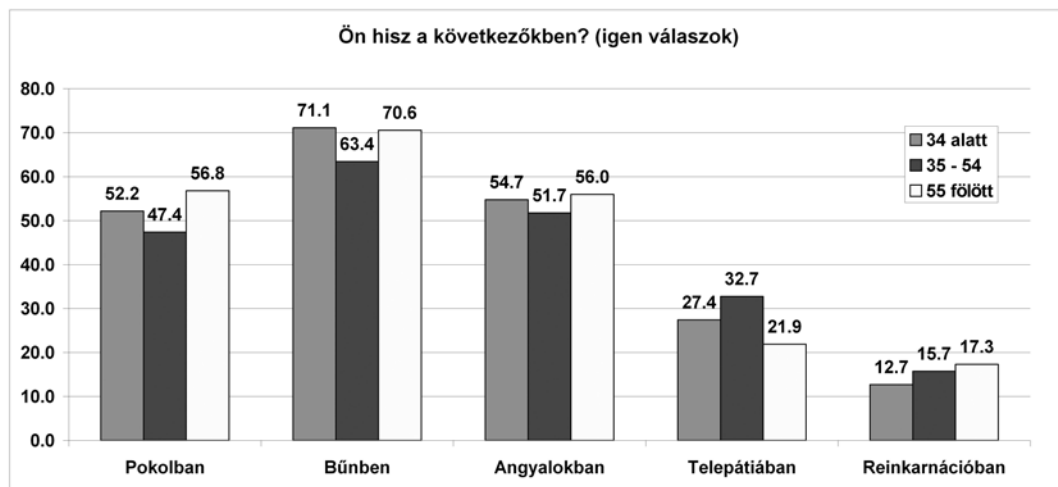
A vallásosságban bekövetkező változások vizsgálatára leginkább a panellvizsgálatok alkalmasak. A Kárpát panell kutatásnak távlatilag ez is célja, ám az eddigi két kutatás között eltelt időszak túl rövid ahhoz, hogy ily módon megbízhatóan tudjuk kimutatni a vallásosságban bekövetkező változásokat. Így a változások vizsgálatának egy másik módszeréhez, a vallásosság korcsoportok szerinti változásához folyamodunk. E célból három korcsoportot alakítottunk ki, a 35 évnél fiatalabbak, 35-55 év közöttiek és 55 év fölöttiek csoportját. Ezzel a módszerrel vizsgálva a vallásosság változását, megállapíthatjuk, hogy a vallásosság egyes mutatói esetében a vallásosság a fiatalabb korcsoportokban alacsonyabb. Így az Isten fontossága a korcsoportokkal lineárisan növekszik, az idősebbek számára fontosabb, mint a fiatalok számára, és hasonlóan változik a templomba járás és az imádkozás gyakorisága is. Ugyanez mondható el az élet nagyobb eseményein igénybe vehető vallási szertartásokat illetően is, és különösen az egyházas vallásosság esetében látványos annak a korral való térvesztése. E mutatók alapján tehát elmondható, hogy a felnövekvő generációk kevésbé vallásosak mint az idősebbek, aminek következtében a jövőben az erdélyi magyarok vallásossága feltételezhetően csökkenni fog.

9. ábra. A kérdezettek önbesorolása vallásosságuk típusa szerint, korcsoportonként, százalékban

Egy – ettől az általános tendenciától eltérő – és elgondolkoztató eredmény a vallásosság tartalmára, azaz a különböző vallási tanokkal való egyetértésre vonatkozó kérdések kapcsán derült ki. Érdekes módon a keresztény tanítások elfogadottsága magasabbnak bizonyult a fiatalok, mint a középkorúak körében. Bár e különbségek kicsik és nem mindegyikük szignifikáns, egy olyan tendenciát jeleznek, miszerint a rendszerváltás után felnövő és vallási nevelést kapó generáció egyházasabban vallásos, mint a kommunista évtizedek alatt felnövő generációk (még

akkor is, ha az erre vonatkozó direkt kérdésben a fiatalok magukat a középkorúaknál nagyobb mértékben tartották a „maguk módján” vallásosnak).

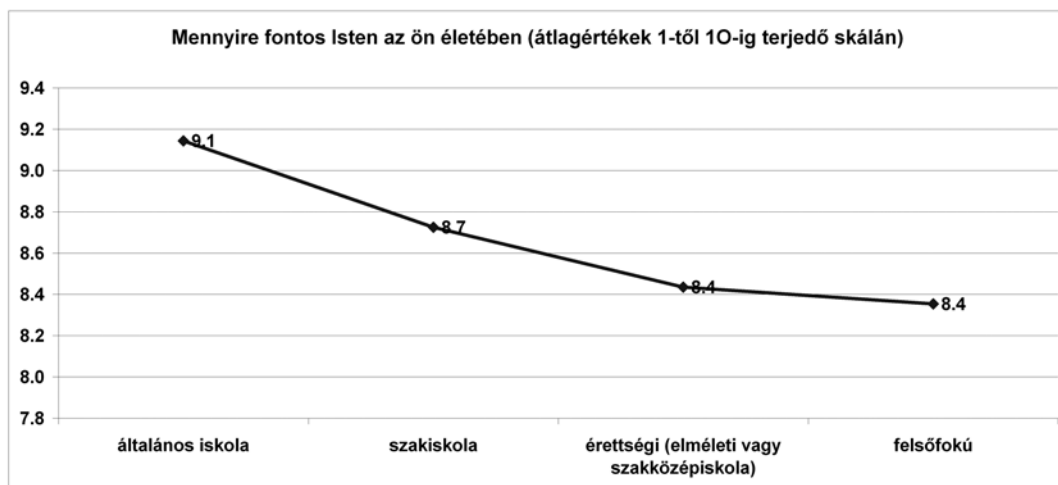

10. ábra. Vallási tanításokba vetett hit gyakorisága, korcsoportonként, százalékban

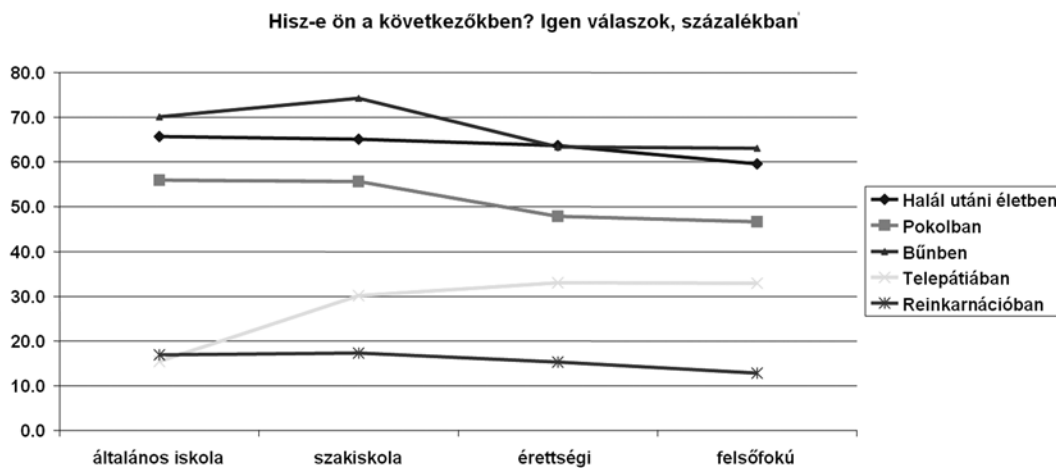
Á VALLÁSOSSÁG ÉS AZ ERDÉLYI MAGYAR TÁRSADALOM RÉTEGZŐDÉSE KÖZÖTTI KAPCSOLAT VIZSGÁLATA – ISKOLAI VÉGZETTSÉG ÉS VALLÁSOSSÁG KAPCSOLATA

Mivel jelen elemzés keretében egy alapos rétegződési modell kidolgozása nem állt módunkban, a vallásnak és vallásosságnak a rétegződéssel való kapcsolatát igazából nem tudjuk elemezni. Vizsgálható azonban a vallásosságnak a rétegződést meghatározó legfontosabb változókkal való kapcsolata. Elemzésünk e fejezetét a továbbiakban a vallásosság és az iskolai végzettség kapcsolatára korlátozzuk.

A 11. és 12. ábrán látható adatok alapján általános összefüggésnek tűnik, hogy a vallásosság csökken az iskolázottság növekedésével. Ez az összefüggés beigazolódik az Istennek a minden napokban betöltött fontosságával kapcsolatban, valamint a keresztyén tanítások elfogadottságának a mértékével kapcsolatban is, amelyek az iskolázottság növekedésével csökkennek. Érdemes megemlíteni, hogy a vallás „nyugatias” privatizálódását jelezni hivatott reinkarnációban való hit is csökken az iskolázottsággal.

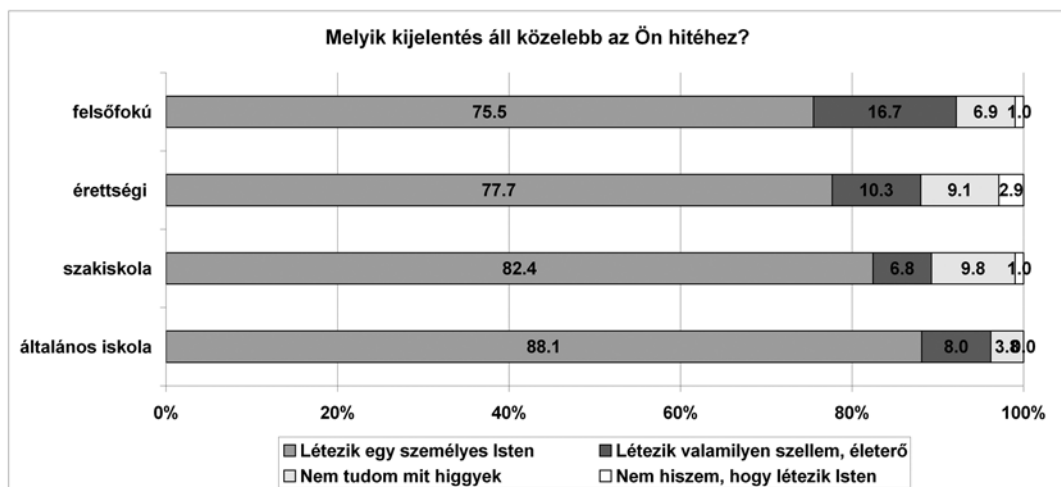

11. ábra. Isten fontossága a kérdezett életében, iskolai végzettség szerint.

12. ábra. Vallási tanításokba vetett hit gyakorisága, iskolai végzettség szerint.

A személyes istenbe vetett hit is csökken a képzettség növekedésével (13. ábra.), alátámasztva a fentiekben megfogalmazott összefüggést. Ezzel szemben a vallásosság nyilvános, közösségi dimenzióiban ez az összefüggés nem mutatható ki, mi több, néhány kérdés esetében fordított összefüggést láthatunk: a templomba járás tekintetében az alacsony és magasan képzettek jeleskednek, a keresztelő szükségességét illetően hasonló az összefüggés. Az egyházi esküvőt és temetést ezzel szemben a magasabban képzettek tartják fontosabbnak (2. táblázat). Úgy tűnik tehát, hogy bár a magasabban képzettek a hit dimenziójában kevésbé vallásosak, a vallás közösségi dimenziójában viszont annál inkább.

13. ábra. A kérdezettek istenképe, iskolai végzettség szerint.

	Általános iskola	Szakiskola	Érettségi	Felsőfokú
Hetente jár templomba	41.4	25.7	29.4	29.6
Fontos születéskor az egyházi szertartás	91.9	87.1	93.3	97.1
Fontos házasságkötéskor az egyházi háztartás	98.5	98.6	98.0	99.0
Fontos elhalálozáskor az egyházi szertartás	98.5	98.1	98.4	99.0

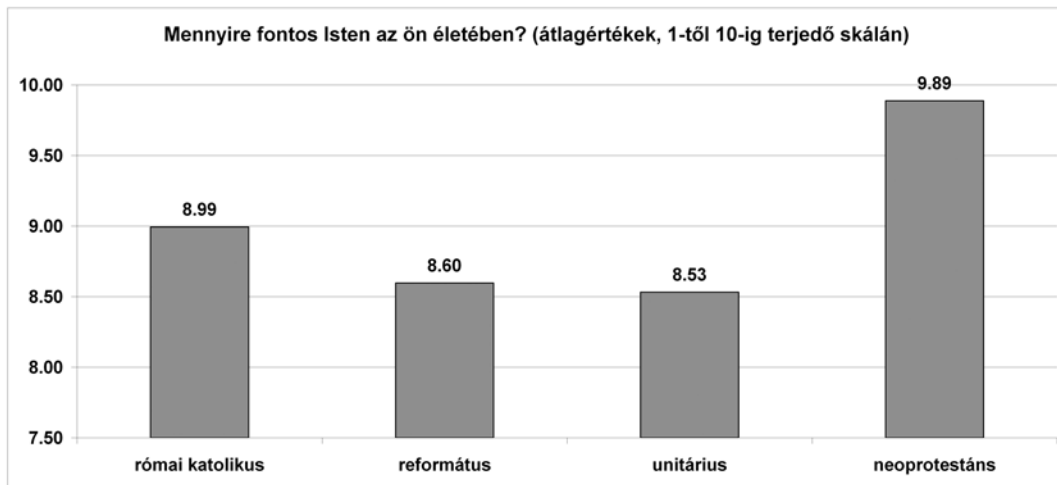
2. táblázat. Templomba járás gyakorisága, iskolai végzettség szerint.

A VALLÁSOSÁGBAN MUTATKOZÓ FELEKEZETEK SZERINTI KÜLÖNBΣÉGEK

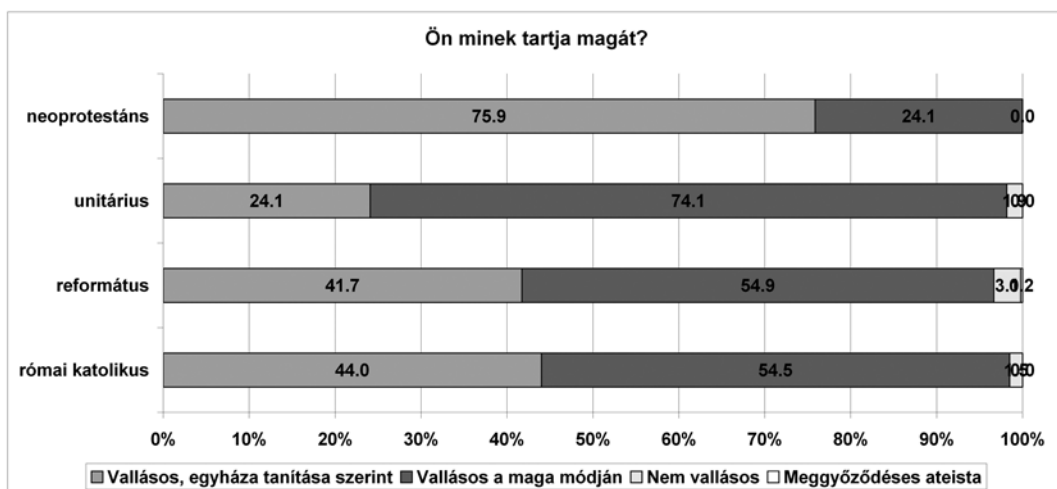
A vallásosság felekezetek szerinti különbségeinek vizsgálatához három történelmi egyház hívei (római katolikus, református és unitárius) kerültek be kellő számban a mintába, ahhoz hogy elemezhetőek legyenek. Ezek mellett létrehoztunk egy negyedik, „neoprotestánsnak” nevezett kategóriát, amelybe a mintába eső baptista, adventista, pünkösdisták és Jehova Tanúja kérdezeteket vontuk össze, hasonlóságot feltételezve ezek vallásossága között.

Az eltérő felekezetek a vallásosság mértékében és jellegében is eltéréseket eredményeznek. Megállapítható, hogy a három történelmi egyház közül a római katolikus egyház hívei állítják leginkább, hogy Isten fontos az életükben (14. ábra), és ugyancsak ennek az egyháznak a tagjai vallják legnagyobb arányban, hogy egyházuk tanításai szerint vallásosak (15. ábra), legkisebb mértékben pedig az unitárius egyház tagjai. A vallásosság tartalmára vonatkozó kérdéseket tekintve (16. ábra) ugyanezt az összefüggést láthatjuk: a történelmi egyházak körében a személyes istenben való hit legnagyobb arányban a római katolikusok körében fordul elő, legkisebben az unitáriusok körében, és hasonló a különböző tanítások elfogadását illető eredmény is: a halál utáni életben, bűnben, pokolban szintén

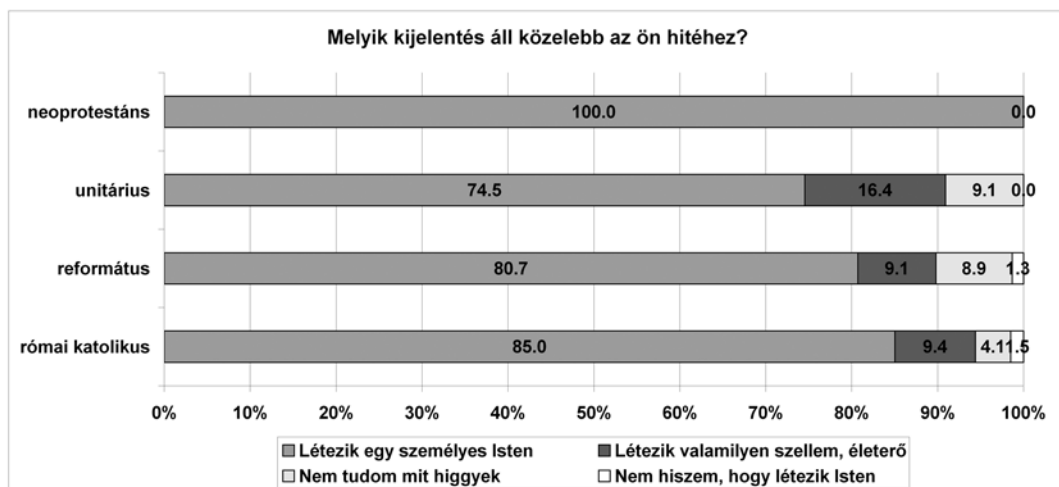
a katolikusok hisznek leginkább, legkevésbé pedig az unitáriusok (3. táblázat). A neoprotestáns hívek esetében a történelmi egyházakétól eltérő, szigorú egyházas vallásosságot látunk.

14. ábra. Isten fontossága a kérdezettek életében, felekezeti hovatartozás szerint

15. ábra. A kérdezettek önbesorolása vallásosságuk típusa szerint, felekezeti hovatartozás szerint

16. ábra. A kérdezettek Isten-képe, felekezeti hovatartozás szerint

	Római katolikus	Református	Unitárius	Neoprotestáns
Halál utáni életben	72.2	64.0	26.8	79.3
Pokolban	63.5	49.8	14.9	79.3
Bűnben	79.8	63.5	42.0	92.9
Telepátiában	35.6	24.6	17.4	0.0
Reinkarnációban	16.4	17.9	4.7	0.0

3. táblázat. Vallási tanítások elfogadottsága, felekezeti hovatartozás szerint.

KÖVETKEZTETÉSEK

Elemzésünkben az erdélyi magyarok vallásosságának a sajátosságait próbáltuk megragadni. Megállapítottuk, hogy bár a vallásosság „nyugat-kelet irányú lejtőjének” modellje alapján várható lett volna, hogy az erdélyiek a magyarországiaknál vallásosabbak, a románoknál pedig kevésbé vallásosak legyenek, az elemzésből más derült ki, az erdélyiek mind a magyarországiaknál, mind a románoknál vallásosabbnak bizonyultak. Ezt a sajátosságot a kisebbségi helyzettel magyarítottuk, amely következtetést a többi határon túli magyar kisebbség vallásosságával való összehasonlítás alapján vontunk le.

Másrészt megállapítottuk, hogy az erdélyi magyarok vallásosságában jelentős eltérések vannak a vallásosság nyilvános-közösségi dimenziója, és a személyesebb jellegű egyházi hittartalmak elfogadottsága között: e vallásosságban elsősorban a nyilvános-közösségi dimenzió erős – ez az a dimenzió, amelyben magasabb a vallásosság mértéke a románokénál is, ezzel szemben viszont a megkérdezett egyházi tanításokba vetett hit mértéke alacsonyabb. Ez a sajátosság feltételezhetően szintén a kisebbségi helyzettel, a vallásnak és az egyházaknak a kisebbségi iden-

titásban betöltött szerepével magyarázható – bár ebben az elemzésünkben ennek bebizonyítása nem állt módunkban

Kimutattuk, hogy az iskolázottság növekedésével a vallásosság mértéke és az egyházas vallásosság csökken. Ez az összefüggés azonban nem bizonyult érvényesnek a vallásosság nyilvános-közösségi dimenziójában is, amelyben a magasán képzettek magasabb fokú vallásosságára derült fény. Végül pedig azt mutattuk ki, hogy a vallásosság mértékére és jellegére nézve a felekezeti hovatartozás is meghatározó. A történelmi egyházak közül a római katolikus egyház tagjai a legvallásosabbak és leginkább egyházasan vallásosak, az unitáriusok pedig a legkevésbé. A neoprotestáns egyházak híveit pedig a történelmi egyházak tagjainál magasabb fokú és egyházasabb vallásosság jellemzi. A vallásosság mértékét korcsoportonként elemezve a vallásosságnak a fiatalabb korosztályokban való csökkenését figyelhettük meg, ami távlatilag az erdélyi magyarok vallásosságának általában vett csökkenését valószínűsíti.

BIBLIOGRÁFIA

BERGER, Peter

1967, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Garden City, N.Y.: Doubleday.

CASANOVA, Jose

1994, *Public Religions in the Modern World*. Chicago-London: University of Chicago Press.

DOBELLAERE, Karel

2002, *Secularisation: An analysis on three levels*. Brussel: Peter Lang Pub Inc.

GELLNER, Ernst

1974, *Legitimation of Belief*. Cambridge, Cambridge University Press.

KISS Dénes

2009, The Sacralization of Romanian Society. An Analysis of the Profane Functions of Three Romanian Churches. *Studia Universitatis Babeş Bolyai Sociologia*, 2/2009

LUCKMANN, Thomas

1987, Comments on legitimation. *Current Sociology* 35, 2: 109-117

LUCKMANN, Thomas

1990, Shrinkig transcendence, expanding religion? *Sociological Analyses* 50, 2: 127-138

LUHMANN, Nichlas

1994, *A társadalom és a jog autopoietikus felépítése*. Budapest: Századvég

MCGUIRE, Meredith

1992, *Religion: The Social Context*. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California.

Stark, R. – Iannacone, L.

1994, A Supply Side Reinterpretation of the Secularisation of Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1994 33 (3).

TOMKA Miklós

1996, A vallásszociológia új útjai. *Replika* 1996 Május, 21-22.

TOMKA Miklós

2005, Társadalom és vallásosság Romániában. In: Tomka M 2005: *A legvallásosabb ország?* PPTE, Piliscsaba. 15-30.

VOICU, Mălina

2007, Religiosity and religious revival during the transition period in Romania. In: VOICU, B. – VOICU, M. 2007: *The values of Romanians*. Institutul European, Buc.

WEBER, Max

1982, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest.

WILSON, Bryan

1976, *Contemporary Transformations of Religion*. London, Oxford University Press.

Iskolai motivációs mintákban és tanulási stratégiák fejlettségében tapasztalható társadalmi különbségek vizsgálata kilencedikes diákoknál

Középiskolás diákok körében végzett vizsgálatra alapozva tanulmányunkban a társadalmi különbségek újratermelődésével foglalkozunk. Azon elméletekhez kapcsolódunk, amelyek az oktatással kapcsolatos attitűdöket vizsgálják, az iskolai motiváció szerepét hangsúlyozzák a társadalmi különbségek újratermelődésében. A vizsgálat során önkitöltős kérdőíves módszerrel 128 kilencedikes diákot kérdeztünk meg, adatokat gyűjtöttünk társadalmi háttérükről, iskolai motivációjukról, tanulási stratégiáik fejlettségéről, valamint arról, hogy tanulás közben milyen gyakran élék át a pozitív áramlatélményt. Az eredmények azt mutatják, hogy szignifikáns különbségek vannak a különböző társadalmi csoportok között az iskolai motivációs mintákban, tanulási stratégiák fejlettségében, valamint azt is láttuk, hogy szignifikáns kapcsolat van a különböző tanulási motivációs tényezők illetve az alkalmazott tanulási stratégiák fejlettsége között. A tanulási stratégiák fejlettsége nagyban befolyásolja a tanulás közben átélt élmények minőségét, ezáltal az iskolával kapcsolatos attitűdök alakulását.

Dániel Botond, szociológus, mentálhigiénés szakember – BBTE Szociológia és Szociálismunkás-képző Intézet, Kolozsvár

BEVEZETŐ

A köztudatban az iskola úgy él, mint az igazságos és nyitott verseny színtere, a felfelé történő mobilitás csatornája, hiszen „a tudás felemel”⁵⁵, a szorgalmasan tanulónak esélyt ad az érvényesülésre a „jobb életre”.

Az iskolaszociológiai kutatások azonban már a múlt század közepén megmutatták, hogy ez sajnos nem így van, oktatási rendszerünk általában megőrzi a status quot, sőt a társadalmi egyenlőtlenségek növekedéséhez is vezet. Habár az oktatási rendszer intézményesülése, az iskolahálózat kiépülése által az iskoláztatás általánosan hozzáférhetővé vált, a különböző társadalmi csoportok mégsem egyenlő mértékben részesednek a kultúrjavakból (Meleg, 1996).

Mi a magyarázata annak, hogy az oktatási rendszer hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődéséhez? A kérdésre különböző kutatók különböző válaszokat fogalmaztak meg. Egyesek szerint a társadalmi csoportok közötti különbségek fokozatos csökkentése nem érdeke a hatalmi elitnek, a társadalom intézményei arra valók, hogy az uralkodó érdekeket közvetlenül vagy közvetett módon érvényesíteni lehessen. Mások szerint az oktatási rendszer a domináns kultúra értékeit közvetíti, a norma a középosztály értékrendszerére épülő kultúra közvetítése, a rejtett szelekciós mechanizmusok miatt pedig az iskolában a középosztálybeli vagy annál magasabb státuszú szülők gyermekei tudnak sikereket elérni. Vizsgálatunkban azokhoz az elméletek-

55 „Csak a tudás az, ami felemel” – ezeket a szavakat adja Miklós Tibor szövegíró Valkay tanár úr szájába Móricz Zsigmond *Légy jó, mindhalálig*-jének musical változatában.

hez kapcsolódunk, amelyek az oktatással kapcsolatos *attitűdöket* vizsgálják, az iskolai motiváció szerepét hangsúlyozzák a társadalmi különbségek újratermelődésében.

Kutatásunk során, amelyet 128 kilencedikes gimnazista körében végeztünk a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Gimnáziumban 2010 februárjában, elsősorban nem a társadalmi különbségek újratermelődését vizsgáltunk, hanem arra voltunk kíváncsiak, melyek azok a tényezők amelyek befolyásolják azt, hogy a diákok tanulás közben milyen gyakorisággal élnek meg áramlat élményeket. A felmérés egy mentálhigiénés beavatkozó programot megalapozó kutatás szerepét töltötte be, és egy 50 órás tréningprogram követte. A kutatás során a tanulást meghatározó tényezők közül az iskolai motivációt, a tanulási stratégiák fejlettségét, a lelki immunrendszer fejlettségét, az áramlat-élmény gyakoriságának előfordulását, valamint az ezek közötti összefüggéseket vizsgáltuk.

Természetesen mindezek mellett a diákok szociokulturális háttérét is figyelembe vettük és összevetettük az iskolai motivációval, tanulási stratégiák fejlettségével. Ennek hatására születtek meg azok az eredmények, amelyek végül tükrözték a társadalmi különbségek újratermelődését, és amelyeket ebben a tanulmányban bemutatunk.

AZ ISKOLA ÉS A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK ÚJRATERMELŐDÉSE

A társadalmi igazságosság és az esélyegyenlőség kérdése a liberalizmus térnyerésével vált hangsúlyossá. A korábbi társadalmakban érvényes arisztokráciával – azaz származás szerinti hierarchiával –, szemben a meritokrácia, azaz az érdem szerinti hierarchia vált releváns elvvé. A hangsúly az egyéni teljesítményre és a versenyre helyeződött. Az iskolarendszerre úgy tekintettek, mint amely intézményes garanciáját jelenti a meritokratikus elv megvalósulásának, itt ugyanis az egyéni teljesítmények mérhetővé tehetőek a tanulmányi eredményeken keresztül, ezáltal a társadalom számára ezek a teljesítmények értelmezhetővé válnak.

Az oktatási rendszer a kultúráközvetítés és -formálás, a lojális állampolgárok kitermelése valamint a tudásátadás és munkaerő-utánpótlás biztosítása mellett egy újabb funkcióval gazdagodott. Az iskola a társadalmi mobilitás csatornájává vált, az igazságosabb társadalom megvalósításának eszközévé, melynek segítségével az esélyek elvileg mindenki számára egyenlően adottak lettek a tudás, a tulajdon, a munka megszerzésére, a társadalmilag előnyös pozíciókba való bekerülésre (Meleg, 1996).

A tapasztalat azonban mást mutatott. Már a huszadik század elején végzett iskolaszociológiai kutatások is azt mutatták, hogy az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportok fiataljai a tényleges arányuknál jóval kisebb százalékban vesznek részt a középiskolai és felsőfokú oktatásban. A különböző értékesnek elfogadott társadalmi célokhoz különböző iskolatípusok vezettek, ezen iskolatípusokban tanuló diákok társadalmi összetétele nagyrészt megfelelt az adott iskolatípussal elérhető társadalmi státusszal. Kutatások hosszú sora bizonyította, hogy az egyenlő esélyeket hirdető iskoláztatás évei alatt mégis újratermelődnek a társadalmi egyenlőtlenségek, a jelenség mögött húzódó okok megtalálása pedig egyik központi problémájává vált az oktatásszociológiai vizsgálatoknak.

A nagy érdeklődésnek megfelelően számos magyarázat is született. A *konfliktus-paradigmában* született magyarázatok szerint a társadalmi csoportok közötti különbségek fokozatos csökkentése nem érdeke a hatalmi elitnek, a társadalom intézményei arra valók, hogy az ural-

kodó érdekeket közvetlenül vagy közvetett módon érvényesíteni lehessen. Az iskolákban olyan rejtett mechanizmusok működnek, amelyek hosszú távon konzerválják a fennálló társadalmi egyenlőtlenségeket. Ezen látens folyamatok mögött a meglévő egyenlőtlenségek fennmaradását szolgáló ideológia áll.

Más magyarázatok szerint az oktatási rendszer a domináns kultúra értékeit közvetíti mind az oktatás tartalmában, szervezésében, munkamódszereiben, mind pedig kommunikációs mintáiban. Az iskolában a norma a középosztály értékrendszerére épülő kultúra közvetítése, *szelektációs mechanizmusain* keresztül pedig az iskola a középosztálybeli vagy annál magasabb státuszú szülők gyermekeit jutalmazza. Azok tudnak az iskola követelményeinek megfelelni, akik a családi szocializáció során olyan szubkultúrát sajátítottak el, amely nincs távol az oktatás során közvetített kultúrától, akik az iskolában közvetített tudást saját tudásként, meghitt ismeretként kezelik.

Az említett *társadalmi szelektációs eszközök* egy része az oktatási rendszer struktúrájából fakad. A különböző iskolatípusokba különböző tanulmányi eredmények alapján irányulnak a diákok, az iskolatípusok között kötelező a választás, így a fiatalok, az adott állam oktatási rendszerétől függően, akár igen korai életkorban bekerülnek egyik vagy másik oktatási pályára, az egyes intézménytípusok pedig, amint azt már említettük, különböző társadalmi státusz elérését teszik lehetővé.

A társadalmi szelekció azonban nem egyszerűen strukturális kérdés. A szelekcióhoz hozzájárul az iskolai értékelési rendszer, a kommunikációs kódrendszerben lévő kongruencia, valamint a rejtett tanterv is. Ez utóbbiaknál elsősorban Basil Bernstein nyelvi kód elméletére⁵⁶ illetve az 1970-es évektől az érdeklődés középpontjába került *hidden curriculum, implicit tanterv, rejtett tanterv* néven ismertté vált, az iskolában működő látens hatásrendszerre gondolunk (Szabó László Tamás, 1988). Az értékelő mechanizmusokon keresztül ugyanakkor, nem tudatos módon, az iskola a társadalmi különbségeket képességbeli különbségekké transzformálja, ezáltal pedig kijelöli a tanulók jövőbeli életpályáját is (Meleg, 1996).

Ezeknek a rejtett jelenségeknek (a tanulmányi eredmény, interperszonális kapcsolatok, kommunikációs kódrendszer, rejtett tanterv) hatására a diákokban különböző *iskolával kapcsolatos attitűdök* alakulnak ki, tolerancia-intolerancia formájában. Akik toleránsabbak az iskolával, tanulással szemben, hajlamosabbak a hosszú távú képzést választani. A hosszú távú képzés magasabb kulturális tőkét jelent, ez pedig késleltetett jutalomként magasabb társadalmi státusszá konvertálható. Ezzel szemben, akik számára az iskola nem biztosít sikerélményeket, intoleránsabbak a tanulással szemben, a rövid távú képzést választják, hamarabb kilépnak a munkaerőpiacra. Azonnali jutalmuk a viszonylag korai életkorban megszerzett anyagi önállóság, azonban hosszú távon alacsony társadalmi státuszban maradhatnak (Meleg, 1996).

56 „Bernstein (1974–1977) szerint a nyelvi kódok közötti eltérések a beszélők szociokulturális háttérének különbségeit tükrözik. A munkásosztály tagjainak jellegzetes nyelvi kódja azért korlátozott (restricted) és azért egyszerű, mert e beszélők mindennapi interakcióira meglehetősen behatárolt és stabil szociokulturális környezetben kerül sor. A korlátozott kódok a grammatikai komplexitás és a nyelvi diverzitás viszonylag alacsony szintjén működnek, mivel a lakóhelyi közösségek és a munkásosztálybeli szomszédság tagjainak közös élményei „sűrű szövésűek”, s ezért kidolgozott nyelvi kód nélkül is értik egymást. A középosztálybeliek közös élményei ellenben lényegesen ritkább szövésűek, interakcióiknak pedig különféle szociális és kulturális hálózatok szolgálnak színterül. Bernstein kijelenti, hogy a középosztály tagjai ezért használnak olyan összetettebb nyelvi kódot, amely nem hagyatkozik hallgatólagos előfeltevésekre és a háttérben meghúzódó közös ismeretek gazdag tárára. Bernstein szerint a nyelvi stílusok közötti eltérésekért felelős fő változó az osztályhelyzet”. (Fuchs – Case, 2002)

Az oktatási rendszer természetesen nem önmagában termeli újra a társadalmi különbségeket, a családi nevelésnek, a család értékrendjének és kultúrájának szintén jelentős a hatása (Lawton, 1996). Léteznek más strukturális hatások, a különböző társadalmi csoportokra különböző magatartási és erkölcsi szabályok rendszere (éthosz) jellemző, különböző tartós beállítódási módok (habitus) határozzák meg azt a módot, ahogyan a családok és az egyének értékelik az oktatást, ahogyan a pályaválasztáshoz viszonyulnak (Bourdieu, 1996).

A VIZSGÁLT JELENSÉGEK MEGHATÁROZÁSA

Vizsgálatunkban azokhoz a kutatásokhoz illetve elméletekhez kapcsolódunk, amelyek az oktatással kapcsolatos *attitűdöket* vizsgálják, az iskolai motiváció szerepét hangsúlyozzák a társadalmi különbségek újratermelődésében.

A következőkben nézzük meg tehát, hogy a vizsgálat során hogyan konceptualizáltuk és operacionalizáltuk a tanulási motivációt, a tanulási stratégiák fejlettségét, a tanulás közben megélt áramlatélményt, illetve milyen kérdéseket használtunk a diákok szociokulturális hátterének a felméréséhez.

A **tanulási motiváció** Réthy Endrének szerint „olyan tanulásra készítető belső feszültség, amely energetizálja, aktivizálja, irányítja, integrálja a tanulási tevékenységet” (Réthy, 2003). A diákok tanulásához való viszonyát különböző motívumok befolyásolhatják. A szakirodalomban többféle osztályozása is létezik a tanulási motiváció tényezőinek. A legelterjedtebb elképzelés szerint beszélhetünk külső (extrinzik) vagy belső, önjutalmazó (intrinzik) motivációról. Más elméletek szerint három olyan motívumcsoport különíthető el, amelyeknek különösen nagy jelentősége van az iskolai tanulás szempontjából. Az egyik a tanuló önbecsülési igényéhez kapcsolódik, a másik a tudás és megértés iránti igényből táplálkozik, a harmadik az érzelmileg kielégítő interperszonális kapcsolatok megteremtését célozza (Tóth, 2005).

Mi a fogalmak meghatározása során, majd később a mérés során magyar szerzők által kidolgozott osztályozást alkalmaztunk a vizsgálati kérdőívvel együtt (Kósáné, Porkolábné, Ritoók, 1984). Az osztályozás, illetve a kérdőív a következő hat motívumot tartalmazta: továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola; érdeklődés, kutatás; elmélyülés, kitartó munka; jó jegy az iskolában; megfelelő pozíció elfoglalása az osztályban; jutalom a családban.

A **tanulási stratégia** azoknak a tanulási módszereknek az összessége, amelyeket a tanulók használnak annak érdekében, hogy minél hatékonyabban közelítsenek az új információhoz és fejlesszék a tanulásukat. Ezek a stratégiák olyan technikákat és eljárásokat tartalmaznak, mint a rendszerezés, memorizálás, célkitűzés, tervezés, segítségkérés, tananyagok megértése (Zimmerman és Martinez-Pons, 1990 idézi Liu, 2009). A tanulási stratégiák szintén sokféle csoportosítását lehet megtalálni a szakirodalomban. Egyes osztályozások szerint léteznek kognitív, viselkedési és metakognitív tanulási stratégiák. A kognitív stratégiák az újonnan megszerzett tudás megjegyzésére és felidézésére, megértésére vonatkozó tevékenységeket foglalja magába. A viselkedési stratégiák olyan tevékenységeket tartalmaznak mint a jegyzetkészítés, házi feladatok elkészítésének módjai, a tanulási környezet igazítása és szabályozása, a nehézségek során aktív segítségkérés. Végül a metakognitív

stratégiák olyan tevékenységeket foglalnak magukba, amelyek az önfelmérést, önértékelést, a gyengeségek és erősségek felmérését, a tanulási folyamatra való reflektálást segítik (Liu, 2009).

Továbbá jól használható és könnyen érthető az az osztályozás, amelyet Kozéki és Entwistle közöl. A szerzők szerint három alaptípust lehet megkülönböztetni a tanulási stratégiákat illetően: a mélyreható tanulást, a szervezett tanulást és a mechanikus (reprodukáló) tanulást. A *mélyreható tanulás* a dolgok megértésére törekszik, jellemzője az összefüggések megragadása, rendszerszemlélet, az új ismeretek régihez való kapcsolása, következtetések levonása. A *szervezett tanulás* a rendszeresség, a jó munkaszervezés alapkövetelményeire épül. A *mechanikus (reprodukáló) tanulás* esetén az elsődleges cél az ismeretek rövidtávú, minél pontosabb felidézése. A részletek megjegyzésére épül, kevés szerepet kap az összefüggések felkutatása. Attól függően, hogy a diák milyen technikákat alkalmaz, haladhat a mechanikustól a mélyreható tanulás felé. Kozéki és Entwistle egy kérdőívet is kidolgozott, ami alapján megtudhatjuk, hogy egy tanuló milyen stratégiát használ arra, hogy elsajátítsa az adott anyagot. A kérdőív a technikák mellett a motivációs elemeket is vizsgálja, éppen ezért a tanulási orientáció kérdőív megnevezést viseli (Kozéki, Entwistle, 1986).

Az *áramlatélmény* (flow-élmény) legismertebb meghatározása Csíkszentmihályi Mihálytól származik. Megfogalmazásában az áramlatélmény a tökéletes élmény alapja, az a jelenség, amikor annyira feloldódunk egy tevékenységben, hogy minden más eltörlődik mellette, az élmény maga lesz olyan élvezetes, hogy a tevékenységet bármi áron folytatni akarjuk, pusztán saját magáért (Csíkszentmihályi, 2001). Csíkszentmihályi szerint természetes állapotunkban az új dolgok tanulásában örömet lelünk, az örömteliség pedig életünk minőségének egyik fontos meghatározója, az áramlatélmény velejárója. Az örömteli tanulási folyamat minden egyes állomása hozzájárul a tanuló énjének egyre összetettebb kifejlődéséhez, az örömteli élmények lehetőséget nyújtanak a lelki fejlődésre, az én komplexebbé válására, rendet teremtenek a tudatban. Ez az áramlatélmény kulcsa.

Csíkszentmihályi szerint az örömteli élmény kialakulásának számos feltétele van: olyan feladatot kell vállalnunk, amelynek elvégzésére van esélyünk és képességünk, képesnek kell lennünk rá, hogy arra összpontosítsunk, amit éppen teszünk, a tevékenység céljai világosak kell legyenek és azonnali visszacsatolás kell a rendelkezésünkre álljon. Erőlködés nélkül, elköteleződéssel kell cselekednünk, a tevékenység elő kell segítse a kontroll érzést, időérzékelésünk megváltozik, a léttel való foglalkozásunk megszűnik, majd a tevékenység végén paradox módon az éntudat érzése még jobban megerősödik. Mindezek összesen nem szükségszerű feltételei az áramlatélmény kialakulásának, azonban jelentős szerepet játszanak ebben (Csíkszentmihályi, 2001). Léteznek olyan személyiségvonások is, amelyek megkönnyítik a flow-élmény létrejöttét, ezeket Csíkszentmihályi az autotelikus személyiség típus jellemzőinek tartja.

Csíkszentmihályi szerint azonban, sajnálatos módon, idővel a fejlődés és az öröm közötti természetes kapcsolat erősen meggyengül. Az iskolás korban a tanulást hirtelen kívülről jövő elvárások irányítják, és az új dolgok elsajátításának izgalma fokozatosan eltűnik (Csíkszentmihályi, 2001). Kutatásunk egyik fontos vizsgálati kérdése az volt, hogy a kilencedikes diákok mennyi örömet lelnek az iskolai és otthoni tanulásban, mennyire gyakran tudnak áramlatélménybe kerülni?

A KUTATÁS CÉLJA ÉS A VIZSGÁLT NÉPESSÉG

Kutatásunkban a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Gimnázium kilencedikes diákjait vizsgáltuk. Amint azt már említettük a kutatás egy mentálhigiénés projekt háttérül szolgált. A kutatás elsődleges célja az volt, hogy feltárja: a tanulást befolyásoló tényezők közül melyek vannak összefüggésben a tanulási stratégiák fejlettségével, a tanulás közben átélt áramlatélmény gyakoriságával, tehát a beavatkozó tréningprogram során milyen területek fejlesztésére érdemes odafigyelni.

A beavatkozás szempontjából azért választottuk ezt a korcsoportot, mivel az iskolaváltás következtében, a gimnáziumba lépés során egy új környezetbe, új kihívások elé kerülve kell helyálljanak. Nemcsak új közösségbe kell beilleszkedjenek, hanem új tanulási követelmények elé is vannak állítva. Az osztályfőnökök szerint a diákok viszonylag nehezen alkalmazkodnak ezekhez a megváltozott körülményekhez. Az általános iskolában működő tanulási stratégiák már kevésbé hatékonyak és ez a diákok eredményességén is meglátszik, sok diáknak jelentős mértékben csökken a tanulmányi átlaga.

Osztályfőnöki órákon 128 diákot értünk el, ők töltötték ki a kérdőíveket. Ez közel teljes körű lekérdezést jelent az iskola kilencedikesei körében. A kérdőívek kitöltése önkéntes volt, a nevek kezdőbetűi a pre- és poszt-tesztek összehasonlíthatósága miatt rögzítésre kerültek. Az adatfelvétellel 2010 januárban került sor, ez a beavatkozáshoz választott csoport esetén a pre-teszt felvételét is jelentette. (A beavatkozás utáni mérésre 2010 június elején került sor, szintén osztályfőnöki órán.)

A KUTATÁS MÓDSZEREI

Kutatásunkban a lelki immunrendszer, az áramlatélmény gyakorisága, a tanulási motiváció és a tanulási stratégiák fejlettsége közötti összefüggéseket vizsgáltuk, valamint a jelenségek mögötti társadalmi különbségeket.

Mindezek felmérése érdekében egy kérdőívcsomagot használtunk, amely a következő kérdőívekből volt összeállítva: Oláh Attila által összeállított Psychological Immun System Inventory a lelki immunrendszer fejlettségének felmérésére (Oláh, 1999), a szintén Oláh Attila által kidolgozott Flow kérdőív módosított változatát a tanulás közben átélt áramlatélmény gyakoriságának felmérésére, illetve az iskolai motiváció, valamint a tanulási stratégiák fejlettségének felmérésére a már említett szerzők kérdőíveit.

Az iskolai motiváció felmérésére *Kósáné Ormai Vera, Porkolábné Balogh Katalin és Ritoók Pálné kérdőívét* használtuk. A kérdőív 31 itemet tartalmaz, a diákok minden kijelentést egy ötfokú skálán pontozhattak, attól függően, hogy mennyire tartották rájuk jellemzőnek. Hogy kezelhetőbbé tegyük ezt a mérőeszközt, idéznék néhány itemet: „*Céлом a továbbtanulás, ezért alaposan tanulok*”, „*Csak azt szoktam megtanulni ami érdekel*”, „*Érdemes jól tanulni, mert otthon megjutalmaznak érte*”, „*Több időt fordítok a tanulásra, ha úgy érzem, hogy lemaradok a társaimtól*”, „*Az unalmasabb tantárgyakat is megtanulom, mert nem mindegy, hogy milyen jegyet kapok*”, stb.

A tanulási stratégiák fejlettségének felmérésére *Kozéki és Entwistle tanulási orientációs kérdőívét* használtuk. A kérdőív 60 itemet tartalmaz, amelyet a diákok ötfokú skálán kellett értékeljenek. A kérdőívől megtudhatjuk, hogy egy tanuló az egyes stratégiákat (reprodukáló, szervezett, mélyreható) milyen arányban használja arra, hogy elsajátítsa az anyagot. A kérdőív a

technikák mellett a motivációs elemeket is vizsgálja, ezért a tanulási orientáció megnevezést viseli. Ebből a kérdőívből is idéznék néhány itemet: „*Amit tanulok, mindig igyekszem összefüggésbe hozni azzal, amit más tantárgyból tanulunk*”, „*Nagyon jól be tudom osztani a tanulásra szánt időmet*”, „*Nagyon izgulok, amikor a tanárok a munkámat értékelik*”, „*Nagyon élvezem a többi tanulóval való versengést az iskolában*”, „*Legjobban akkor értem a szakkifejezések jelentését, ha a tankönyv meghatározását idézem fel szóról szóra*”. „*Mindig gondosan megszervezem a munkámat*” stb.

A **tanulás közben átélt áramlatélmény** gyakoriságának felméréséhez Oláh Attila kérdőívének egy módosított változatát használtuk. Az Oláh-féle kérdőív 20 kérdést tartalmaz a megélt élményekkel kapcsolatosan. Mi ezt két élethelyzetre alkalmaztuk: az iskolai és az otthoni tanulásra. Ugyanakkor a kérdőívben az is szerepel, hogy a diák mennyire értékeli kihívásnak a tanulást és milyennek tartja az ehhez szükséges képességeit.

Az örömteli élmény keletkezésének számos feltétele közül az egyik, hogy olyan feladatot vállaljunk, amelynek elvégzésére van lehetőségünk, képességünk. A meglévő képességek és az ezzel összhangban lévő követelmény feltétele az áramlatélmény kialakulásának. A *szorongás, aggodalom* érzéseit akkor éljük át, amikor képességeink és a követelmények között disszonáns kapcsolat van, amikor jóval alacsonyabbnak értékeljük a meglévő képességeink szintjét a feladat elvárásaihoz képest. Magas képességek, alacsony feladatkihívás esetében az *unalom*, az egyaránt alacsony képességek és kihívás esetében az *apátia* érzése kerít hatalmába.

A pozitív illetve negatív élmények (apátia, unalom, szorongás) megélésének gyakoriságát egy ötfokú skálán méri a kérdőív. Ennek elemei: 1 – nagyon kevésbé (majdnem soha), 2 – valamennyire (néha), 3 – eléggé (eléggé), 4 – meglehetősen (meglehetősen), 5 – nagyon (majdnem mindig).

A kérdőív ilyen és ehhez hasonló itemeket tartalmaz: *Amikor otthon tanulok, akkor általában azt mondhatom, hogy ... szeretem az ilyen alkalmakat; figyelmem elkalandozik; ideges leszek; belemerülök a tevékenységbe; unalom fog el; izgalmas próbatétel számomra és élvezem, hogy tudom csinálni, amit kell; stb.*

A standardizált kérdőívek mellett olyan kérdéseket is feltettünk, amelyek a diákok **szociokulturális háttérére vonatkoztak**. Rögzítettük a válaszadó diák nemét, lakhelyének típusát (városi, vidéki), édesapja iskolai végzettségét, foglalkozását, munkahelyét és a testvérek számát.

A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A VIZSGÁLT NÉPESSÉG SZOCIO-DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI

A 128 válaszadó diák egyharmada fiú és kétharmada lány. Ez az arány nem meglepő, tudva azt, hogy gimnáziumi, elméleti oktatásról van szó. A diákok nagyobb része (58,6 százalék) a környező községek lakója, a városiak aránya alig több mint 40 százalék. A legtöbb diák otthonról jár iskolába – a diákok fele ingázik, közel 40 százaléka pedig Gyergyószentmiklóson lakik –, így a maradék 10 százalék képezi a bentlakók csoportját.

A fiatalok családi háttérének vizsgálatakor elsősorban az apák iskolai végzettségére voltunk kíváncsiak. Szociológiai kutatásokban az apák végzettsége jelenti a családi háttér egyik leggyakrabban használt mutatóját, és azokban az esetekben, amikor nincs mód arra, hogy mindkét

szülő iskolázottságát, foglalkozását, munkahelyét, jövedelmét is megkérdezzük az apák iskolázottságát szokás vizsgálni⁵⁷ (Babbie, 2004).

Az eredmények azt mutatják, hogy alig van olyan szülő, akinek csak általános iskolai végzettsége lenne (2,38%), 38 százalékuk szakiskolát végzett, 38 százalékuk érettségizett, 21 százalékának egyetemi végzettsége van. A vidéki és városi diákok között szignifikáns különbség tapasztalható az apák iskolai végzettségének tekintetében ($p=0,019$). Míg a városi diákok esetén az apák 35,3 százalékának van felsőfokú végzettsége és 33,3 százalékuknak érettségije, addig a vidéki diákok esetén az apák csupán 12 százalékuk rendelkezik felsőfokú végzettséggel és 41,3 százalékuk érettségivel. A szakiskolát végzett szülők aránya ennek megfelelően vidéken magasabb (44 százalék) mint városban (29,4 százalék).

A KILENCEDIKES DIÁKOK TANULÁSI MOTIVÁCIÓJA

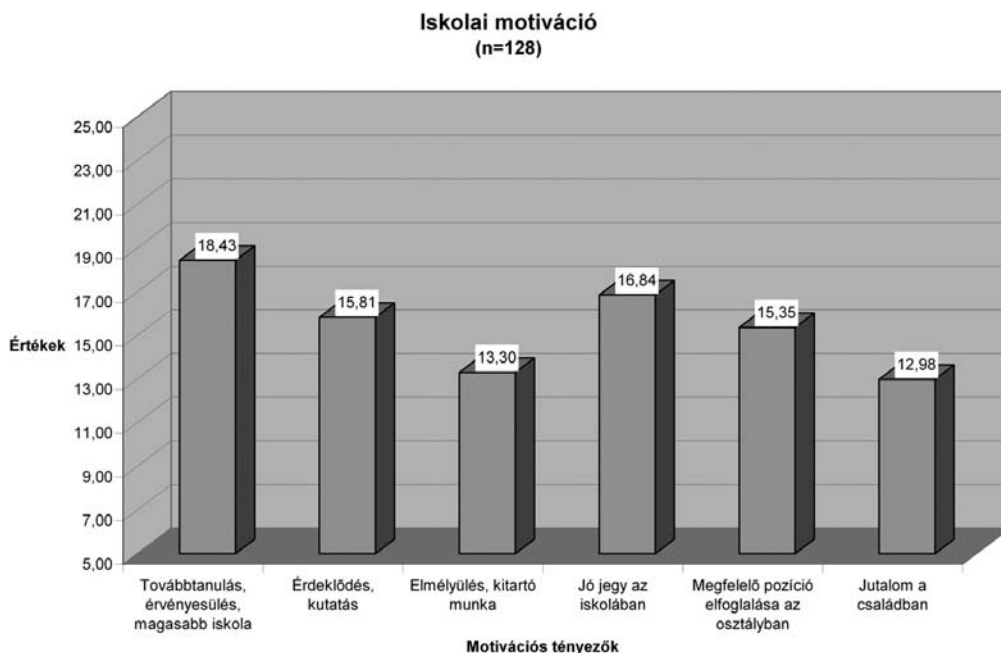
A tanulással szembeni attitűd azt mutatja, hogy a diákok hogyan viszonyulnak saját tanulásukhoz, az előttük álló tanulási feladathoz, mi motiválja őket abban, hogy tanuljanak. A gyerekkori tanulás fő vezetője a kíváncsiság, az érdeklődés, a tanulás jutalma a felfedezés örömeiből fakad. J.S. Bruner szerint a tanulni akarás olyan belső motívum, amelynek mind forrása, mind a jutalma önmaga gyakorlásában van (Bruner, idézi Oroszlány, 1998). Az iskolába lépéssel azonban egyre nagyobb szerepet kapnak a külső motiváló tényezők a belső motiváló tényezők rovására, az új dolgok felfedezésének varázsa fokozatosan eltűnik.

A tanulási motiváció feltárására az általunk használt kérdőív szerzői (Kósáné, Porkolábné, Ritoók) hat motívumot különböztetnek meg. A továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskolába való sikeres bekerülés motívuma egyfajta hosszútávú célként, irányként jelenik meg a tanulók esetében. Az érdeklődés, kutatás mutatja leginkább azt a motivációs tényezőt, amit az igazi belülről jövő irányítottágnak feleltethetünk meg, ehhez kapcsolódik az elmélyülés, a kitartó munka motívuma is. A külső motivációs tényezők közül a szerzők az iskolában szerzett jegyket és a tanárok és diáktársak részéről jövő elismerést különítik el. Ez utóbbi társas helyzetekből fakadó motívum is, amely az egyén csoportban elfoglalt helyéhez köthető, és amelyet a szerzők az osztályban való megfelelő pozíció elfoglalásának neveztek. Utolsóként – mint külső motiváló tényező –, a családi jutalom jelenik meg. Az itemek megfogalmazásából kitűnik⁵⁸, hogy ezt értelmezhetjük úgy is, mint a szülők motiváló tevékenységének egy részét.

A kilencedikes diákok csoportjára összességében a következő motivációs minta rajzolódott ki (az egyes tényezők lehetséges minimuma 5 pont, maximuma 25 pont):

57 Az apák iskolai végzettsége ugyanis rendszerint korrelál az anyák iskolai végzettségével, a munkaerőpiaci helyzettel és a jövedelemszinttel is.

58 Érdemes jól tanulni, mert otthon megjutalmaznak érte; Ha jó bizonyítványt szerzek, otthon ajándékot kapok érte; Sokszor izgat, hogy esetleg nem tudok megfelelni a szüleim elvárásainak; Kikapok otthon, ha rossz jegyet viszek haza; A jó tanulást a szüleim jutalmazzák.

1. ábra. A diákok iskolai motivációs mintájának bemutatása

Amint az ábrán is láthatjuk a vezető motivációs tényező a továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskolába való sikeres továbblépés (18,43 pont). Gimnáziumról lévén szó ez az eredmény nem okoz különösebb meglepetést. A gimnáziumi, elméleti oktatás, ugyanis a köztudatban úgy él, mint a felsőoktatás előszobája, a gimnázium végzősei rendszerint egyetemeken tanulnak tovább. A kilencedikes diákok esetén a második leghangúlyosabb motívum a jó jegy szerzése az iskolában (16,84 pont). Csupán a jegy után következik az érdeklődés és kutatás motívuma (15,81 pont) valamint a közösség elismerése, megfelelő pozíció elfoglalása az osztályban (15,35 pont). A két leggyengébb ösztönző tényező az elmélyülés és kitartó munka (13,30 pont), valamint a családi jutalom (12,98 pont).

A **motivációs minták belső szerkezetének vizsgálatakor** azt látjuk, hogy a családi ösztönzés pozitívan korrelál a továbbtanulással ($r=0,318$), az osztályban való jó pozíció elfoglalásával ($r=0,244$), a jó jegy szerzésével ($r=0,207$), és az elmélyülés-kitartás mértékével ($r=0,207$). Nincs viszont közvetlen kapcsolatban a *tananyag iránti érdeklődéssel, kutatási kedvvel*. Tehát a diákok tananyag iránti érdeklődésére nincs hatással a család motiváló-jutalmazó tevékenysége. A családi ösztönzés növeli a jó jegy illetve a pozíció szerzésének motivációját is, ugyanakkor az is látszik, hogy a család értékeli a kitartást is. Végül szintén hatással van a hosszú távú célra, a továbbtanulásra.

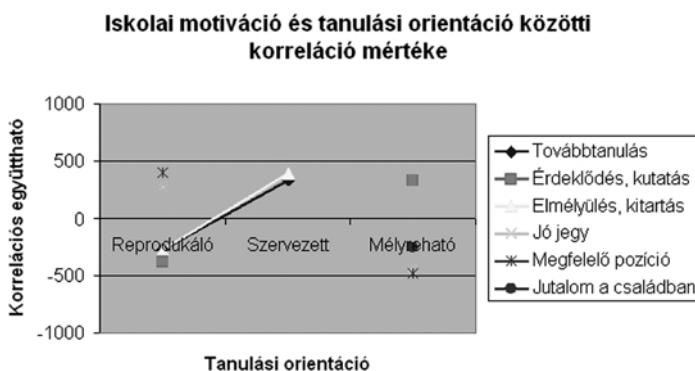
Továbbá azt is észrevettük, hogy a tananyag iránti érdeklődés korrelál az elmélyüléssel-kitartással, valamint a továbbtanulással is, fordítottan korrelál viszont a jó jegy szerzésének motívumával. Tehát minél fontosabb a diák számára az elmélyülés, érdeklődés (tehát minél magasabb pontszámot mutat az érdeklődés motivációs tényezőhöz tartozó itemeknél) annál kevésbé motiválja a jó

jegy (annál alacsonyabb pontszámot ér el a jó jegy motiváló tényezőhöz tartozó itemeknél). *A külső (extrinzik) és belső (intrinzik) motiváló tényezők között ellentétes kapcsolatot találunk.*

A KILENCEDIKES DIÁKOK TANULÁSI STRATÉGIÁINAK FEJLETTSÉGE

Láttuk, hogy Kozéki és Entwistle meglátásában a tanulási stratégiák fejlettsége szerint a diákok haladhatnak a mechanikustól a mélyreható tanulás felé. A kérdőív eredményeit összesítve azt találjuk, hogy a kilencedikes diákok közel azonos arányban használják a különböző fejlettségi szintű tanulási stratégiákat: a reprodukáló illetve szervezett stratégia aránya 32-32 százalék, a mélyreható stratégiáé 36 százalék. Azonban az értékek minimum és maximum értékeit és szórást megvizsgálva azt látjuk, hogy bizony jócskán lehetnek egyéni eltérések a diákok között: a reprodukáló stratégia aránya 20,93 és 40,38 százalék között, a szervezett stratégia aránya 23,65 és 42,16 százalék között, a mélyreható stratégia aránya pedig 28,28 és 44,89 százalék között mozog. Amint azt hamarosan látni fogjuk, ezek a különbségek sok mindent megmagyaráznak.

A vizsgálat során arra is fény derült, hogy szoros összefüggés van *a tanulási stratégiák és a tanulást motiváló tényezők között: az egyes stratégiák mögött más-más tanulási motívumok állnak.*

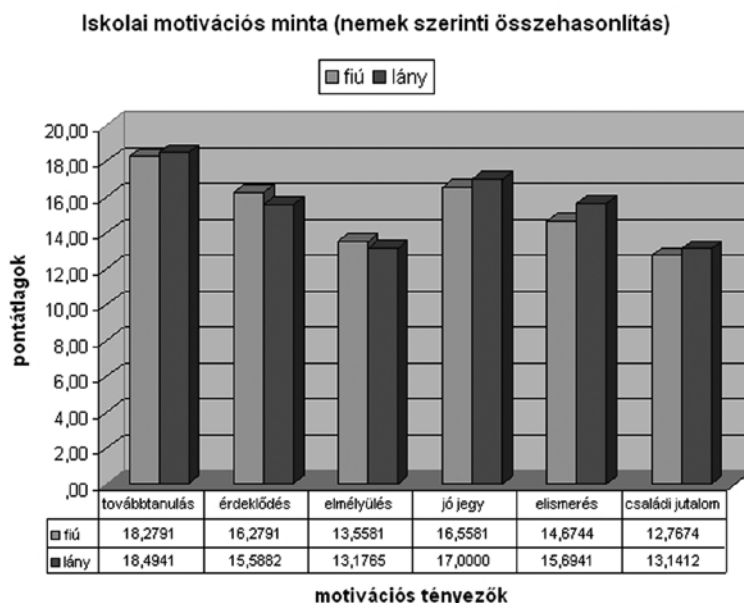
2. ábra. Az iskolai motiváció és a tanulási orientáció közötti korreláció mértéke

Akik számára a jó jegy szerzése és az osztályban való megfelelő pozíció elfoglalása a fő motiváló erő inkább reprodukáló stratégiát alkalmaznak a tanulásban ($r=0,273$; $p=0,002$ a jó jegy illetve $r=0,399$; $p=0,000$ a pozíció esetén). A továbbtanulás és az elmélyülés mint motívum a szervezett stratégiával függ össze ($r=0,337$; $p=0,000$ illetve $r=0,389$; $p=0,000$), míg az érdeklődés és kutatás mint motívum a mélyreható stratégiához kapcsolódik ($r=0,334$; $p=0,000$). A mélyreható stratégia használatának aránya negatívan korrelál a jó jegy, az osztályban elfoglalt pozíció és a családi jutalom motiváló erejével, ugyanakkor a továbbtanulás, az érdeklődés és az elmélyülés, kitartás negatívan korrelál a reprodukáló stratégia használatának arányával.

A társadalmi különbségek vizsgálatakor elsősorban a nemek, a településtípus és a szülők iskolázottsági háttere szerinti különbségeket akartuk feltárni, olyan különbségeket, amelyek a diákok iskolai motivációjában és tanulási stratégiáik fejlettségében nyilvánulnak meg.

Viszonylag kevés szignifikáns különbséget találtunk az egyes társadalmi csoportok között, a különbségek nagyrésze csupán jelzés értékű, és ezek bizonyításához további vizsgálatok is szükségesek. Mindennek egyik oka az alacsony elemszámban keresendő, hiszen csupán 128 eset állt a rendelkezésünkre.

A **nemek szerinti** eltéréseket vizsgálva azt találtuk, hogy *néhány jelzés értékű különbség fedezhető fel* a fiúk és lányok iskolával és tanulással kapcsolatos motivációs mintáiban.

3. ábra. Az iskolai motivációs tényezők erősségében tapasztalt különbségek fiúk és lányok között

A fiúk esetében valamivel erősebb a tananyag iránti érdeklődés és az elmélyülés, mint a lányok esetében. A lányoknál a továbbtanulás, a jó jegy szerzése, a családi jutalom valamint az osztálytársaktól és tanároktól érkező elismerés erősebben motivál, mint a fiúknál.

Ami az alkalmazott tanulási stratégiákat illeti, a fiúk magasabb pontszámot értek el a mélyreható és a szervezett tanulási stratégiák esetén mint a lányok (66,47 és 59,37 pont, míg a lányok esetében ez 64,64 és 55,65 pont). Ezek közül a szervezett tanulási stratégia esetén tapasztalt különbség szignifikáns ($F=4,662$; $p=0,033$). Ha a különböző tanulási stratégiák arányát nézzük, akkor alig tapasztalunk különbséget a fiúk és a lányok között. Ami jelzés értékű, hogy a lányoknál 1 százalékkal nagyobb a reprodukáló orientáció aránya, a fiúknál a szervezett orientáció aránya.

	Reprodukáló	Szervezett	Mélyreható
Fiúk	30,94	32,51	36,54
Lányok	31,90	31,45	36,64

1. táblázat. Az alkalmazott tanulási stratégiák arányainak összehasonlítása nemek szerint

A **településtípus** szerinti eltéréseket vizsgálva azt találtuk, hogy a vidékieknél valamivel magasabb a jó jegy szerzésének motivációja, a tanárok és osztálytársak elismerésének kivívása valamint a családi jutalom motiváló hatása. Feltételezhetjük, hogy a vidéki diákokban, akik frissen kerültek fel a városi gimnáziumba nagyobb a vágy a bizonyításra, az osztályközösségnek és a tanári karnak való megfelelésre, ugyanakkor otthon is jobban ösztönzik őket.

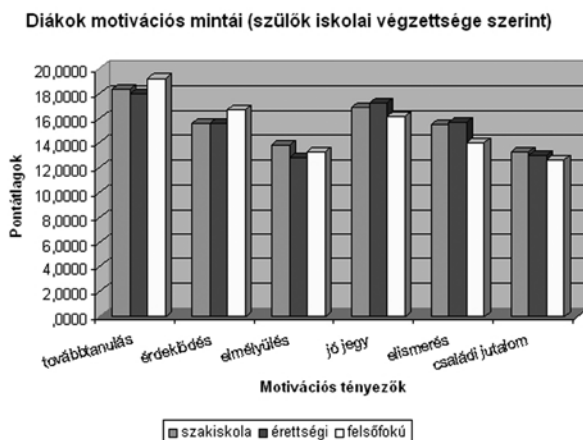
Településtípus		Motivációs tényezők					
		Továbbtanulás	Érdeklődés	Elmélyülés	Jó jegy	Elismerés	Családi jutalom
Város	Átlag	18,52	16,50	13,22	16,56	14,79	12,84
	Esetszám	53	53	53	53	53	53
	Std. Szórás	3,20	2,81	3,00	2,99	3,99	3,62
Vidék	Átlag	18,34	15,33	13,36	17,05	15,74	13,13
	Esetszám	75	75	75	74	75	75
	Std. Szórás	3,24	3,64	3,42	3,00	3,45	4,14
Összesen	Átlag	18,42	15,82	13,30	16,85	15,35	13,01
	Esetszám	128	128	128	127	128	128
	Std. Szórás	3,22	3,36	3,24	3,00	3,70	3,92

2. táblázat. A diákok tanulási motivációs mintájának összehasonlítása településtípus szerint

Az összehasonlítások itt sem mutatnak statisztikailag szignifikáns különbségeket, viszont a jó jegy szerzése és a diáktársaktól, illetve tanároktól kapott elismerés esetén elég látványos a 0,5-1 pontnyi különbség a motivációs pontszámokban.

Ami a tanulási stratégiák fejlettségét illeti, minimális eltérések tapasztalhatóak csupán az átlagok között.

Vizsgálatuk szempontjából a legérdekesebb a **szülők iskolázottsági szintjét** összevetni a diákok iskolai motivációs mintáival és a használt tanulási stratégiáik fejlettségével. Az iskolai motiváció esetén több motivációs tényező között is jelzés értékű különbséget találunk. Az alacsonyabb iskolai végzettségű apákkal rendelkező diákok esetében a jó jegy, az elismerés és a családi jutalom esetén is magasabb pontátlagot kaptunk, mint a felsőfokú végzettségű apákkal rendelkező diákok esetében. A helyzet viszont fordított a továbbtanulás valamint az érdeklődés motívumainál. Ezen különbségek közül a legtöbb jelzés értékű különbség, csupán az osztálytársaknak és tanároknak való megfelelés, a tőlük származó elismerés motiváló tényezője esetén találtunk szignifikáns különbséget a különböző csoportok között ($F=2,775$; $p=0,044$).

4. ábra. A diákok motivációs mintáinak összehasonlítása a szülők iskolai végzettsége szerint

Ami a tanulási stratégiák fejlettségét illeti, azt találtuk, hogy szignifikáns kapcsolat van az apák iskolai végzettsége és a diákok által alkalmazott tanulási stratégiák fejlettsége között, mégpedig olyan módon, hogy minél magasabb az apa iskolai végzettsége, annál kisebb arányban használja a diák a reprodukáló tanulási stratégiát ($r = -0,253$; $p = 0,004$). A szülők iskolai végzettségének emelkedésével ugyanakkor csökken a diákok kudarcgerülő beállítódása ($r = -0,233$; $p = 0,009$), valamint ezekre a diákokra jellemzőbb, hogy holista módon (az anyagot összefüggéseiben próbálják megérteni) közelítenek a tananyaghoz ($r = 0,235$; $p = 0,008$). Ez a holista megközelítés – a kérdőívet összeállító szerzők szerint –, a mélyreható tanulási stratégia egyik jellemzője.

AZ ISKOLAI MOTIVÁCIÓ ÉS A TANULÁSI STRATÉGIÁK FEJLETTSÉGÉNEK KAPCSOLATA AZ ÖRÖMTELI TANULÁSSAL

Amint azt a tanulmány elején már egyszer megfogalmaztuk, a szakirodalom szerint az iskolában működő különböző rejtett jelenségek (interperszonális kapcsolatok, kommunikációs kódrendszer, rejtett tanterv), valamint az elért tanulmányi eredmények hatására a diákokban különböző iskolával kapcsolatos attitűdök alakulnak ki. Ezek az attitűdök befolyással bírnak arra, hogy a fiatalok mennyire érzik jól magukat az oktatásban, milyen iskolai pályát futnak be, és végső soron hozzájárulnak a társadalmi különbségek újratermelődéséhez.

Úgy gondoljuk, hogy ebben a folyamatban igen nagy szerepe van annak is, hogy a diákok az iskolai és otthoni tanulást inkább pozitív, vagy inkább negatív élményként élik meg. Az Oláh Attila-féle kérdőív eredményei alapján azt találtuk, hogy a kilencedikes diákok esetén a flow-élmény gyakoriságának megélése a skála közepére esik: az órai tanulás esetén 2,55 míg az otthoni tanulás közben viszonylag magasabb 2,66-os értéket kaptunk az 1-5-ig terjedő skálán. A flow- és antiflow- (szorongás, unalom, apátia) élmények arányát vizsgálva azt láttuk, hogy mind tanóra közben, mind otthoni tanulás esetén az antiflow-élmények gyakorisága viszonylag magasabb (51 százalék) a pozitív flow-élmények gyakoriságánál (49 százalék).

Fontos tanulsága volt a kutatásnak az, hogy mind a tanulási stratégiák fejlettsége, mind pedig az iskolai motiváció hatással van arra, hogy a diákok milyen gyakran élik meg örömteli folyamatként, illetve negatív élményként a tanulást.

A *tanulási stratégiák* azon technikák összességét jelentik, amelyeket a tanulók használnak. A mélyrehatóbb, komplexebb stratégiák általában eredményesebbek és hatékonyabb megoldási módokat biztosítanak a tanulási feladatokra. Láttuk, hogy a diákok között nagy különbségek is lehetnek aszerint, hogy ki milyen arányban használja az egyes stratégiákat.

A tanulási stratégiák és az áramlatélmény gyakoriságának összefüggéseit vizsgálva azt találtuk, hogy **azon diákok, akik inkább mélyreható stratégiákat alkalmaznak, gyakrabban élik meg az áramlatélményt tanulás közben** ($r=0,378$, $p=0,000$ az órai és $r=0,268$, $p=0,003$ az otthoni tanulás esetén). **A szervezett stratégia használata növeli a flow-élmény gyakoriságát** ($r=0,578$, $p=0,000$ az órai és $r=0,542$, $p=0,000$ az otthoni tanulás esetén), **és csökkenti az antiflow-élmény előfordulását** ($r=-0,185$, $p=0,043$ az órai, valamint $r=-0,203$, $p=0,026$ az otthoni tanulás esetén), ezen belül is elsősorban a szorongást.

Ezzel szemben azok a diákok, akik inkább reprodukáló stratégiát alkalmaznak, magasabb szorongás-szintet élnek meg mind az órai ($r=0,241$, $p=0,008$) mind pedig az otthoni tanulás közben ($r=0,272$, $p=0,002$). Ebből az is látszik, hogy a kevésbé fejlett stratégiák, mint a reprodukáló stratégia – amely az ismeretek rövidtávú, minél pontosabb felidezésére irányul, és a részletek megjegyzésére épül –, érzelmi szinten is kevésbé hatékony, mint a fejlettebb stratégiák.

Ha nem az egyes stratégiákra adott pontszámokat, hanem ezek arányát vizsgáltuk, hasonló jelenséget figyelhettünk meg: a reprodukáló stratégia magasabb aránya csökkenti a flow- és növeli az antiflow-élmények kialakulását, a szervezett stratégia pedig növeli a flow- és csökkenti az antiflow-élményt.

		Flow (órán)	Flow (tanulás közben)	Antiflow (órán)	Antiflow (tanulás közben)
Reprodukáló (aránya)	Pearson korrelációs együttható	-0,361(**)	-0,354(**)	0,229(*)	0,282(**)
	Szignifikancia (2-tailed)	0	0	0,012	0,002
	N	122	122	120	120
Szervezett (aránya)	Pearson korrelációs együttható	0,431(**)	0,462(**)	-0,190(*)	-0,257(**)
	Szignifikancia (2-tailed)	0	0	0,038	0,005
	N	122	122	120	120
Mélyreható (aránya)	Pearson korrelációs együttható	-0,03	-0,074	-0,072	-0,063
	Szignifikancia (2-tailed)	0,74	0,418	0,432	0,491
	N	122	122	120	120

3. táblázat. Az alkalmazott tanulási stratégiák arányai és az áramlatélmény megélésének gyakorisága közötti összefüggések

Az iskolai motiváció hatását vizsgálva azt találtuk, hogy a belső motivációs tényezők, valamint a hosszútávú célok esetén a magasabb motivációs szint erősíti a flow-élmény kialakulásának gya-

koriságát⁵⁹ úgy az iskolai, mind az otthoni tanulás esetén. A külső motivációs tényezők nincsenek ennyire pozitív hatással a tanulás közben megélt áramlatélmény gyakoriságára. A jó jegy szerzése mint motiváció csupán az otthoni tanulás esetén van jótékony hatással az áramlatélmény megélésére nézve, illetve a tanulás közben átélt unalom érzését csökkenti. Az osztálytársaktól és tanároktól kapott elismerés, az osztályban elfoglalt pozíció csupán az órán érzett unalomérzetet csökkenti szignifikáns mértékben⁶⁰.

Ami az alkalmazott tanulási stratégiákat illeti, a fiúk magasabb pontszámot értek el a mélyreható és a szervezett tanulási stratégiák esetén, mint a lányok (66,47 és 59,37 pont, míg a lányok esetében ez 64,64 és 55,65 pont). Ezek közül a szervezett tanulási stratégia esetén tapasztalt különbség szignifikáns ($F=4,662$; $p=0,033$).

KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásunkban a gyergyószentmiklósi Salamon Ernő Gimnázium kilencedikes diákjait vizsgáltuk, konkrétan az iskola kilencedikes diákjait, akiket osztályfőnöki órákon, önkitöltős kérdőívek segítségével kérdeztünk meg. Összesen 128 diák vett részt a vizsgálatban. A kutatás elsősorban egy mentálhigiénés projekt háttéréül szolgált. Elsődleges célja az volt, hogy feltárja: a tanulást befolyásoló tényezők közül melyek vannak összefüggésben a tanulási stratégiák fejlettségével, a tanulás közben átélt áramlatélmény gyakoriságával, tehát a beavatkozó tréningprogram során milyen területek fejlesztésére érdemes odafigyelni.

Mindezek mellett a kutatás eredményei lehetővé tették azt is, hogy megvizsgáljuk vannak-e társadalmi különbségek a diákok egyes csoportjai között a tanulók iskolai motivációs mintái és tanulási stratégiáinak fejlettsége tekintetében. Jelen tanulmányunkban azokhoz a kutatásokhoz, illetve elméletekhez kapcsolódtunk, amelyek a diákok oktatással kapcsolatos *attitűdjeit* vizsgálják, az iskolai motiváció szerepét hangsúlyozzák a társadalmi különbségek újratermelődésében.

A *társadalmi különbségek vizsgálatakor* elsősorban a nemek, a településtípus és a szülők iskolázottsági háttere szerinti különbségeket akartuk feltárni. Megmutattuk továbbá azt is, hogy az iskolai motiváció, illetve a tanulási stratégiák fejlettsége hatással vannak arra, hogy a diákok milyen gyakran élnek meg tanulás közben áramlatélményt, mennyire jelent a tanulás örömteli vagy kevésbé örömteli folyamatot az életükben. Az iskolai motiváció, a tanulási sikerek mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a diákok oktatással kapcsolatos attitűdjeik mennyire lesznek elfogadók, illetve elutasítóak.

59 A továbbtanulás, érvényesülés magas motivációja szignifikánsan erősíti a flow-élményt mind órán ($r=0,413$, $p=0,000$), mind pedig otthoni tanulás esetén ($r=0,285$, $p=0,002$), és csökkenti az antiflow-élményt órákon ($-0,198$, $p=0,031$). Az érdeklődés, kutatás magas motivációja erősíti a flow-élményt mind órákon ($r=0,191$; $p=0,035$), mind pedig otthoni tanulás esetén ($r=0,189$; $p=0,037$), de kisebb mértékben mint a továbbtanulási motiváció. Az elmélyülés, kitartás magas értéke együttjár a gyakoribb flow-élménnyel mind órán ($r=0,360$, $p=0,000$), mind otthon ($r=0,360$, $p=0,000$), és csökkenti mind az iskolai, mind az otthoni antiflow-élményeket ($r=-0,229$, $p=0,012$ illetve $r=-0,264$, $p=0,004$).

60 A jó jegy szerzése mint motiváció segíti az otthoni tanulásban a flow-élmények gyakoriságát ($r=0,192$, $p=0,034$), és csökkenti az órák és az otthoni tanulás esetén létrejövő unalom érzését ($r=-0,209$, $p=0,022$ illetve $r=-0,206$, $p=0,024$). A megfelelő pozíció elfoglalása az osztályban mint motiváció csökkenti az órán érzett unalomérzetet ($r=-0,242$, $p=0,008$).

Viszonylag kevés szignifikáns különbséget találtunk az egyes társadalmi csoportok között, a különbségek nagyrésze csupán jelzés értékű, és ezek bizonyításához további vizsgálatok is szükségesek. Mindennek egyik oka az alacsony elemszámban keresendő, hiszen csupán 128 személy választai álltak a rendelkezésünkre.

A **nemek szerinti** eltéréseket vizsgálva azt találtuk, hogy *néhány jelzés értékű különbség fedezhető fel* a fiúk és lányok iskolával és tanulással kapcsolatos motivációs mintáiban. A fiúk esetében valamivel erősebbek a belső motiváló tényezők (a tananyag iránti érdeklődés, valamint az elmélyülés), mint a lányok esetében. A lányoknál a továbbtanulás, valamint a külső motiváló tényezők (a jó jegy szerzése, a családi jutalom valamint az osztálytársaktól és tanároktól érkező elismerés) erősebben motiválnak, mint a fiúknál. Továbbá a fiúk magasabb pontszámot értek el a mélyreható és a szervezett tanulási stratégiák esetén, mint a lányok. A szervezett tanulási stratégia esetén tapasztalt különbség *statisztikailag is szignifikáns*.

A **településtípus** szerinti eltéréseket vizsgálva azt találtuk, hogy a vidékieknél valamivel magasabb a jó jegy szerzésének motivációja, a tanárok és osztálytársak elismerésének kivívása, valamint a családi jutalom motiváló hatása. Feltételezhetjük, hogy a vidéki diákokban, akik frissen kerültek fel a városi gimnáziumba nagyobb a vágy a bizonyításra, az osztályközösségnek és a tanári karnak való megfelelésre, ugyanakkor otthon is jobban ösztönzik őket. Az összehasonlítások itt sem mutatnak statisztikailag szignifikáns különbségeket, viszont a jó jegy szerzése, illetve a diáktársaktól és a tanároktól kapott elismerés esetén, elég látványos a 0,5-1 pontnyi különbség a motivációs pontszámokban.

Vizsgálatuk szempontjából a legérdekesebb a **szülők iskolázottsági szintjét** összevetni a diákok iskolai motivációs mintáival, valamint a használt tanulási stratégiáik fejlettségével. Az iskolai motiváció esetén több motivációs tényező esetén is jelzés értékű különbséget találtunk.

Az alacsonyabb iskolai végzettségű apákkal rendelkező diákok esetében a jó jegy, az elismerés és a családi jutalom esetén is magasabb pontátlagot kaptunk, mint a felsőfokú végzettségű apákkal rendelkező diákok esetében. A helyzet viszont fordított a továbbtanulás valamint az érdeklődés motívumainál. A legtöbb jelzés értékű különbséget csupán az osztálytársaknak és a tanároknak való megfelelés, a tőlük származó elismerés motiváló tényezője esetén találtunk a különböző csoportok között.

Ami a tanulási stratégiák fejlettségét illeti, azt találtuk, hogy szignifikáns kapcsolat van az apák iskolai végzettsége, és a diákok által alkalmazott tanulási stratégiák fejlettsége között, mégpedig olyan módon, hogy minél magasabb az apa iskolai végzettsége, annál kisebb arányban használja a diák a reprodukáló tanulási stratégiát.

A kutatás során azt is láttuk, hogy *statisztikailag szignifikáns kapcsolat található az egyes tanulásra motiváló tényezők, valamint az alkalmazott tanulási stratégiák között*. A külső motiváló tényezők (jó jegy szerzése, megfelelő pozíció elfoglalása az osztályban) a kevésbé fejlett, reprodukáló stratégiával függnek össze, a továbbtanulás és az elmélyülés motívuma a szervezett stratégia használatával függ össze, míg a tisztán belső motivációt jelentő érdeklődés-kutatás motívuma a mélyreható stratégiához kapcsolódik. Ugyanakkor negatív kapcsolatot találtunk a mélyreható stratégia használata és a külső motiváló tényezők között (jó jegy, osztályban elfoglalt pozíció, családi jutalom).

Továbbá azt is láttuk, hogy *a tanulási stratégiák fejlettsége segíti a diákokat abban, hogy tanulás során örömteli élményeket éljenek meg*. A szervezett valamint a mélyreható stratégia használata

növeli annak az esélyét, hogy a diák tanulás közben áramlatélménybe kerüljön, ezzel szemben azok a diákok, akik inkább reprodukáló stratégiát alkalmaznak, magasabb szorongás-szintet élnek meg mind az órai, mind pedig az otthoni tanulás közben.

Az **eredményeket összefoglalva** elmondhatjuk, hogy összefüggést találtunk az egyes iskolai motivációs tényezők és az alkalmazott tanulási stratégiák fejlettsége között, valamint azt is láttuk, hogy az alkalmazott tanulási stratégiák fejlettsége befolyásolja azt, hogy a diákok mennyire örömteli élményként élik meg az iskolai és az otthoni tanulást. A felsorolt összefüggések miatt valóban fontos, hogy milyen különbségeket találunk a különböző társadalmi csoportok között a motivációs tényezők, valamint a tanulási stratégiák fejlettsége tekintetében.

Míg a nemek, illetve a településtípus szerint csupán jelzés értékű különbségeket találtunk, addig az apák iskolai végzettsége szerint már statisztikailag szignifikáns különbségek is felszínre kerültek.

Jelzés értékű, hogy a lányoknál erősebb a külső motiváló tényezők hatása, valamint a reprodukáló stratégia aránya (és ennek következtében valamivel ritkábban élnek meg áramlatélményeket tanulás közben, mint a fiúk) ugyanakkor az is, hogy a vidéki diákok esetében magasabb a jó jegy szerzésének motivációja, a tanárok és osztálytársak elismerésének kivívása és a családi jutalom motiváló hatása, mint a városi diákok esetében.

A motivációs tényezők esetén tapasztalt látszólagos különbségek az apák iskolai végzettsége szerint is fennállnak, viszont statisztikailag szignifikáns kapcsolatot találtunk a szülői háttér és a tanulási stratégiák fejlettsége között, mégpedig olyan módon, hogy minél magasabb az apa iskolai végzettsége, annál kisebb arányban használja a diák a reprodukáló tanulási stratégiát. A reprodukáló stratégiáról pedig tudjuk, hogy használata növeli annak az esélyét, hogy a diák pozitív áramlatélmény helyett unalom érzését élje meg a tanulás során.

Kutatási eredményeink tehát azt jelzik, hogy a fennálló társadalmi különbségek megnyilvánulnak mind a diákok tanulási motivációs mintáiban, mind pedig az általuk alkalmazott tanulási stratégiák fejlettségében, ezeken keresztül pedig pozitívan vagy negatívan hatnak arra, hogy a diákok otthon és az iskolában milyen gyakran élnek meg áramlatélményt tanulás közben, vagyis mennyire tud számukra a tanulás örömteli folyamattá válni. A tanulás örömtelisége fontos, mivel hozzájárul az oktatással kapcsolatos attitűd alakításához, ez pedig a maga során hatással van a továbbtanulási döntésekre, befolyásolhatja azt, hogy a diákok rövidebb vagy hosszabb oktatási pályát választanak maguknak.

Kutatásunk legnagyobb korlátját a megkérdezettek alacsony száma, valamint bizonyos szempontból fennálló homogenitása jelenti. Úgy gondoljuk, hogy a kutatást érdemes lenne kiterjeszteni más évfolyamokra is, valamint a gimnáziumi oktatásban tanuló diákok mellett bevonni a vizsgálatba a szaklíceumokban, szakiskolákban tanulókat is. Életkorok és társadalmi háttér szempontjából egy heterogénebb népeséget kapnánk, ezáltal pedig választ kaphatnánk arra is, hogy a jelen kutatásban látszólagosnak talált összefüggések és különbségek valóban fennállnak-e.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

BOURDIEU, Pierre

1996, Az oktatási rendszer ideologikus funkciója. In Meleg Csilla (szerk.) 1996: *Iskola és Társadalom I*, JPTE Tanárképző Intézet Pedagógiai Tanszéke, Pécs

FUCHS, Stephan – CASE, Charles E.

2002, Az előítélet mint életforma. In LENGYEL Zsuzsanna (szerk.) 2002: *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest

KÓSÁNÉ ORMAI Vera – PORKOLÁBNÉ BALOGH Katalin – RITOÓK Pálné

1984, *Neveléslelektani vizsgálatok*. Tankönyvkiadó, Budapest.

KOZÉKI Béla – ENTWISTLE, J. Noel

1986, Tanulási motivációk és orientációk vizsgálata magyar és skót iskoláskorúak körében. *Pszichológia* 1986/2

LAWTON, Denis

1996, Társadalmi osztály és az iskoláztatás esélye. In Meleg Csilla (szerk.) 1996: *Iskola és Társadalom I*, JPTE Tanárképző Intézet Pedagógiai Tanszéke, Pécs

LIU, Ou Lydia

2009, Evaluation of Learning Strategies Scale for Middle School Students, *Journal of Psychoeducational Assessment* 2009/27 (<http://jpa.sagepub.com/cgi/content/abstract/27/4/312>)

MELEG Csilla

1996, Bevezető. In MELEG Csilla (szerk.) 1996: *Iskola és Társadalom I*, JPTE Tanárképző Intézet Pedagógiai Tanszéke, Pécs

OLÁH Attila

1999, A tökéletes élmény megteremtését serkentő személyiségtényezők serdülőkorban, *Iskolakultúra* 6-7. (<http://epa.oszk.hu/00000/00011/00028/pdf/1999-6-7t.pdf>)

OROSZLÁNY Péter

1998, *A tanulás tanítása*, AKG Kiadó, Budapest

RÉTHY Endréné

2003, *Motiváció, tanulás, tanítás. Miért tanulunk jól vagy rosszul?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

SZABÓ László Tamás

1988, *A rejtett tanterv*. Magvető Kiadó, Budapest.

TÓTH László

2005, A tanulók motivációs sajátosságai és az iskolai teljesítmény. In BALOGH László – TÓTH László (szerk.) 2005: *Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből*, Neumann kht, Budapest

ET

RECENZIO 2

Recenzió

Sonja Drobnic – Hans-Peter Blossfeld: Karrierminták az egyéni életutak során: nem, osztály és összekapcsolt életek (Career Patterns over the Life Course: Gender, Class and Linked Lives)

A tanulmány egyediségét, újszerűségét és legfőbb társadalomtudományi értékét abban látom, ahogyan a szerzők sikeresen értelmezik a társadalmi, nemi egyenlőtlenségeket úgy az egyéni életutak strukturális lehetőségeinek tükrén keresztül, mint az interdependens kapcsolatokat, „az összekapcsolt” életek fényében.

A szerzőpáros kellő társadalomtudományi érzékenységgel és társadalomtudományi kutatásokban való jártassággal zseniálisan áthidalja – részben a strukturalizmus paradigmájában megmaradva – mindazt, amit a strukturalizmus csapdájaként nevezhetünk meg. Másképpen, Drobnic és Blossfeld túllép a klasszikus strukturalista problémán, mely szerint a társadalmi struktúrák egyfajta oksági determinizmus alapon működnek, stabilitást és kiszámíthatóságot implikálnak, következésképpen ebben a paradigmában lehetetlen változásról beszélni, pontosabban változás van, de azt külső, rosszul funkcionáló, anómiás tényezők okozzák (Sewell, 1992). A társadalom ugyanis folyamatosan változik. Organizmusként él, mozog és alakul, azonban nem pozitivistikus törvények alapján.

Drobnic és Blossfeld elemzését és következtetéseit a szakma kánonjának megfelelően megtervezett és kivitelezett longitudinális kutatásokra, történelem-elemzésre illetve családi történetek elemzésére alapozza. Írásom elején a tanulmány elméleti megközelítését, megalapozottságát kívánom felvázolni, majd a szerzők empirikus következtetéseit és az azokhoz kapcsolódó argumentációt bemutatni, végül pedig a nemi, osztálybeli egyenlőtlenségek, társadalmi pozíciók és összekapcsolt életek interdependenciáját és tartalmi mátrixát kívánom az olvasó előtt feltárni.

Drobnic és Blossfeld munkájukban felhasználják Aage Sørensen elméleti és metodológiai konstrukcióját, a nyílt és zárt pozíciók struktúrájának elméletét (*open and closed positions structure*). Sørensen síkra száll amellest, hogy az egyéni életutakat és karrier-lehetőségeket nagyban meghatározzák nemcsak az egyéni képességek, hanem legalább olyan fontos szerepet játszik a struktúrák típusa, azaz a tény, hogy zárt avagy nyílt struktúrában kell az egyénnek az adott pozíciót *megszereznie*. Nyílt struktúra esetében az egyéni képességek és motivációk, az azoknak megfelelő pozíciót biztosítják az egyénnek, az azzal járó gazdasági és társadalmi státussal együtt, míg zárt struktúrák esetében az egyénnek várnia kell „üresedésre” és le kell „győznie” a többi, ugyanarra a pozícióra várót és pályázót. Zárt struktúra esetében az egyének életútja a strukturális *kényszer* hatására gyakran kicsi szabadság- és mozgásterben alakul, és az adott pozícióhoz való jutásuk, adott pozíciók betöltésére irányuló törekvéseik során a választási alternatívák szűkülésével számolhatnak. Ezen történések egymáshoz való hasonlóságot mutatnak az egyén életének különböző szakaszaiban.

Drobnic és Blossfeld szerzőpáros a fentebb felvázolt sørenseni megközelítést azzal egészíti ki, hogy nem elég az egyének munkaerőpiacon tanúsított magatartását individuálisan, szporadikusan vizsgálni, hanem ahhoz, hogy megértsük az egyéni karrier alakulását és a köl-

csönös függőség princípiumát, „az összekapcsolt életek szemléletmódot” kell elsajátítanunk és használnunk. Az egyéni életutak és karriermodellek alakulását tehát a legalapvetőbb, legszűkebb közösségi mátrixban kell elemeznünk: a családban.

A nők tömeges munkába állásának és a sikeres feminista érdekérvényesítési mozgalmak tevékenységének következtében bekövetkezett az individualista fordulópontra (*individualistic turn*), amelynek következtében nem a család (értsd: férfi) vált a rétegződés- és mobilitás-vizsgálatok elemzési egységévé, hanem a bármilyen nemű *individuum*. Azonban a nemi különbségek iránt vak társadalmi gazdasági intézményrendszer (*difference blind institutions*, Kymlicka, 1995), de a társadalomtudományi megközelítések és a közpolitikai beavatkozások sem adtak magyarázatot és nem is gátolták meg a nemek közötti esélyegyenlőtlenség és diszkriminatív gyakorlatok fennmaradását. Szükség volt tehát egy elméletre, amely ismét visszahozza a családot, mint kutatási egységet a társadalmi egyenlőtlenségek és rétegződési patternek tanulmányozásába, és ez az elmélet a család gazdasági megközelítése volt. Ezen elmélet „beismeri”, hogy a férfiak és nők által, a gazdasági-társadalmi szerkezetben elfoglalt különböző pozíciók nem biológiai különbözőségekre és adottságokra vezethetők vissza, hanem nem-specifikus oktatásra, illetve az egyén saját tanulási folyamatába és karrierépítésébe különböző mértékben és léptékben investált erőforrásokra (amely, ezen elmélet hívei szerint nemek szerint eltérő, de sajátos értékeket mutatnak). A család közgazdaságtani elmélete kimondja, hogy a házastársak (együttélő felek) egymás között felosztják a szakosodási irányokat, és az a fél választja a fizetett munkavégzést, akinek munkája magasabb piaci értékkel bír, míg a másik fél a nem fizetett, azaz háztartási munkára valamint gyermeknevelésre specializálódik. Régebben egyértelműen a férfiak voltak azok – részben a fentebb bemutatott ok-okozati összefüggés miatt –, akiknek jobban megérte a munkaerejüket a piacon pénzzé konvertálni, azonban napjainkban teljesen más trendek észlelhetők. Amennyiben a család közgazdaságtani elmélete valóban a társadalmi valóságok leképződésének egy magyarázata, úgy a következő párválasztási patterneket kellene előrejeleznie: a nők felfele/férfiak lefele házasodásának csökkenése, a gazdasági-társadalmi státusz szempontjából homogám házasságok/együttélések⁶¹ számának növekedése, valamint a férfiak felfele házasodásának/nők lefele házasodásának gyakoribb előfordulása. Fontos tisztában lennünk azzal – és erre Drobnic és Blossfeld rendkívüli módon figyel –, hogy milyen intézményes, kulturális és gazdasági közegben kell a vizsgálandó családoknak létezniük és működniük. Ahogyan Mary Douglas megfogalmazta: kutathatunk bár adott településen zajló jelenséget, mindig ismernünk kell a kutatásunknak teret biztosító helyszín működési szabályait és szokásait, hiszen az adott mező ismerete segíti a kutatott vagy kutatandó jelenség könnyebb és mélyebb, weberi megértését. Drobnic és Blossfeld a következő kutatási helyszíneket különíti el:

Nyugati kapitalista, konzervatív jóléti országok (Nyugat Németország, Hollandia és Belgium – flamandok által lakott része)

Dél-európai kapitalista, családcentrikus jóléti államok (Olaszország, Spanyolország)

Nyugati kapitalista, liberális jóléti országok (Egyesült Királyság, AEÁ)

Nyugati kapitalista, szociál-demokrata jóléti országok (Dánia, Svédország)

Kelet- és közép-európai, volt szocialista országok (Magyarország, Lengyelország)

Kína.

61 Drobnic és Blossfeld tanulmányukban az együttélés csupán intézményesített, a házasságban való együttélés formáját említik, azt gondolom azonban, hogy megállapításaik igazak a törvényes keretek nélkül, azonban tartósan együttélő felekre vonatkozóan is.

A nyugati kapitalista konzervatív jóléti országok és a dél-európai kapitalista, családcentrikus jóléti államok bár különböző formában, de a nőket, feleségeket az anya és háziasszony szerep betöltésében támogatják, míg a liberális jóléti országok a piaci mechanizmusokba való be nem avatkozás révén indirekte, de mégis az anyák piaci szerepvállalását facilitálják. A nyugati kapitalista, szociál-demokrata jóléti országok a nők kiszolgáltatottságát és férfiaktól való függőségét próbálják feloldani a nők munkaerőpiacon való szerepvállalásának szorgalmazásával. A kelet- és közép-európai, volt szocialista országokban a nőket teljes fokú munkavállalás jellemezte és ma is ennek van hagyománya, míg Kínában a nemek közötti esélyegyenlőség megvalósítása formálisan is csak folyamatban van még.

A kutatás eredményei azt bizonyítják, hogy valóban a homogén házasságok aranykorát éljük, illetve megfigyelhető a nők lefele/a férfiak felfele házasodásának tendenciája, ez azonban nem befolyásolja a férfiak piaci munkavállalás irányába való orientálódását. A nyugati kapitalista, konzervatív jóléti országok és a dél-európai kapitalista, családcentrikus jóléti államokban a nők piaci állásokból való kimaradása a jellemző, amennyiben a férfi a családfenntartói szerepet képes betölteni, míg a szociál-demokrata jóléti országok, kelet- és közép-európai, volt szocialista országok pont az ellenkező trendet mutatják: a férfiak végzettsége és piacon betöltött gazdasági szerepe egyenese arányos a feleségek piaci aktivitásának mértékével.

A szerzők tehát megtalálták a rétegződés- és mobilitás-kutatások hiányzó puzzle darabkáját, és találkoztatták a női karriermodellek alakulásának és sikerességének alakulását befolyásoló tényezőket a család férfitagjának gazdasági, társadalmi státusának és az egyéni motivációknak, illetve kulturális tőkájüknek tükrében – mindezt egy tágabb strukturalista paradigmába helyezve, ahol az egyéni lehetőségek és cselekvési alternatívák strukturálisan adóttak.

FORRÁSJEGYZÉK

DROBNIC S. and BLOSSFELD H-P.

2004, Career Patterns over the Life Course: Gender, Class and Linked Lives. *Research in Social Stratification and Mobility*, Volume 21, 139-164

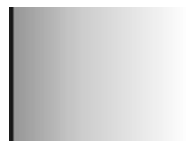
KYMLICKA, Will

1995, *Multicultural Citizenship. A liberal theory of Minority Rights*. (Chapter 1-3) Oxford. Clarendon Press

SEWELL, William H.

1992, A Theory of Structure: Duality, Agency and Transformation. *The American Journal of Sociology*, Vol. 98, No. 1 (Jul., 1992), pp. 1-29 Published by: The University of Chicago Press, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2781191>

Sumarul studiilor

PÉTER LÁSZLÓ: „HA KELL, AKKOR MEGHALUNK A PÁLYÁN”. A FOCI, MINT JELENSÉG: A MAI ROMÁN LABDARÚGÁS, MINT SZIMBÓLUM ÉS TÁRSADALMI RÍTUS

Proceeding from the example of Romanian football, this paper argues that football is a symbol that manifests itself ritualistically in today's Romanian society. Along the presentation of typical local actors, actions and locations, the author formulates the hypothesis that football games organised on a weekly basis are part of the turnerian social drama, which present the struggle between different big social groups in a symbolic way. Our paper is based on the content analysis of the Romanian specialised media, therefore it is only logical that the author also touches upon the structure of the ideal typical discourse on football, which concerns social relationships in its meaning.

CSURGÓ BERNADETT – MEGYESI BOLDIZSÁR: HATÁRON: MAGYAR – ROMÁN HATÁRTELEPÜLÉSEK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI STRATÉGIÁI A HATÁRON ÁTÍVELŐ KAPCSOLATOK ALAKÍTÁSÁRA

The paper presents three case studies conducted in Hungarian towns by the Romanian-Hungarian border: Makó, Gyula and Létavértes. Focusing on the situation of the Romanian workers in the selected settlements, it analyzes how the border and the neighboring regions appear in the every-day life and mid-term plans of these towns. Several researches proved (Németh et al 2009, Pulay 2009) that most of the Romanian immigrants work in the Central-Hungarian Region, and not in the bordering regions, where the flow of workers is sometimes opposite; as also these case studies show. There are four type of cross-border relationships among the settlements and the neighboring country, according to the case studies: (1) informal relationships; (2) formal relationships of the city councils; (3) spontaneous economic relationship; (4) cross-border economic clusters; as the paper presents whilst the first two can be found at each town, the latter two is still not built out. The settlements of the region along the border did not gain a bridging role between the two states neither for the local (employees or employers) nor for the non-local actors.

VERES VALÉR: AZ ERDÉLYI MAGYAROK NEMZETRŐL SZÓLÓ REPREZENTÁCIÓI

This paper analysis the representations of Hungarians from Transylvania about national belonging, group limits, the concept of homeland, prejudice, ethnocentrism and the way they perceive emotional attitudes, by means of a quantitative method. During the analysis of focus groups, we were looking for answers to three questions. The first one concerned the national limits they indicated and their interpretation of national belonging. The second one concerned they way they define their homeland and the interpretations they relate to it. The third one explored the way they relate to Hungary. Based on the answers, we differentiate between two very strong national discourses related to the perception of Hungarians from

Transylvania about nation and national belonging: the essentialist-radical and the quasi-primordialist, moderate discourse, which may mix to a certain degree in everyday life.

DEÁK ATTILA: ETNIKAI FOGYASZTÓI MAGATARTÁS KOLOZSVÁRI MAGYAR EGYETEMISTÁK KÖRÉBEN

The article aims to contribute to the growing literature of ethnic consumption in Romania. Based on empirical researches we study the characteristics and possible explanations of the ethnocentric behavior in consumption among ethnic Hungarians from Romania. Both the results of a representative survey among Hungarians from Transylvania, and of an online survey among Hungarian students from Cluj Napoca show that the ethnocentric behavior in economic transactions, including consumption, is an existing phenomenon in the ethnic Hungarian community from Romania. The main conclusion of the article is that the issue can be approached from more theoretical perspectives: both the structural approach of the new economic sociology and the socio-economics' perspective focusing on the rational choices of the individual are useful in describing and explaining ethnocentric behavior in consumption.

KISS DÉNES: AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG VALLÁSOSSÁGÁNAK SAJÁTOS SÁGAI

Based on survey research, our study examines the religiosity of the Hungarian minority from Romania. After a short summary of sociological theories related to religious change, the religiosity of Hungarians from Transylvania, Romanians and Hungarians from Hungary are compared. In our analysis, we determine that in its public-community dimension the religiosity of Hungarians from Transylvania is higher than that of both Romanians and Hungarians from Hungary. On the other hand, the degree of acceptance of certain religious beliefs is lower than among Romanians. The generally high degree of religiosity of Hungarians from Transylvania is explained by the characteristics of their minority situation.

DÁNIEL BOTOND: ISKOLAI MOTIVÁCIÓS MINTÁKBAN ÉS TANULÁSI STRATÉGIÁK FEJLETTSÉGÉBEN TAPASZTALHATÓ TÁRSADALMI KÜLÖNB SÉGEK VIZSGÁLATA KILENCEDIKES DIÁKOKNÁL

Based on a research of 128 high school students, the study is dealing with the reproduction of socio-economical differences. It highlights the role of attitudes toward school and learning, the role of learning motivation in this reproduction process. The analysis is based on a survey, which collected data on socio-economic background, learning motivation, learning strategies and the frequency of the flow-experience during learning. The results show significant differences in motivation patterns and learning strategies between different social groups, a significant correlation between the different factors of learning motivation and the development level of learning strategies and the used learning strategies affects the frequency of the positive flow-experiences during learning.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană
ISSN: 1583-6347